

Liahona

Ue'i
fakalaumālie
mei he Mo'ui mo
e Ngaahi Akonaki 'a
Palesiteni Lolenisou Sinoú,
p. 12, 18

'I he Fekumi ki he Potó, p. 20

Ngāue-fakaakó mo e Misiona 'o Ho'o Mo'uí, p. 54

'E Lava 'Apē Ke Ma Toe Kaungāme'a? p. 58

*“Ko e me’a-
noa pē ‘a e
tangata ‘i
hono fakafe-
hoanaki ki he
‘Otuá, neongo
iá, ‘oku tau
mahu’inga
lahi ki he
‘Otuá.”*

Palesitani Dieter F.
Uchtdorf, Tokoni Ua
‘i he Kau Palesiteni
‘Uluaki, “Okú Ke
Mahu’inga kiate la,”
Liahona, Növena
2011, 20.

NGAAHI PŌPOAKÍ

- 4 Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisí 'Uluaki: Ko e Le' o ' o e 'Eikí
Fai 'e Palesiteni Henry B. Eyring
- 7 Pōpoaki 'a e Faiako 'A'ahí: Ngāue Fakafaifekau

NGAAHI TALANOA LALAHÍ

- 12 Píkale, Tēnipi, mo e Faka-mo'oni: Ue 'i Fakalaumālie mei he Mo'ui mo e Ngaahi Ako-naki 'a Lolenisou Sinou
Fai 'e Aaron L. West
Ko ha talateu ki he lēsoni 'a e Lakangā Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo e Fine'ofā he ta'u ní.

'I HE TAKAFÍ

'I mu'á: Tā 'o Palesiteni Lolenisou Sinou na'e fai 'e C. R. Savage, 'i he angalelei 'a e L. Tom Perry Special Collections, Harold B. Lee Library, Brigham Young University; 'esiá 'i he angalelei 'a e Library of Congress, Washington, D.C. 'I muí: Tā valivali na'e fai 'e John Willard Clawson © IRI. 'I loto he takafi mu'a: Faitā 'a Andrey Shumilin.

- 20 Ko e 'Apasia ki he 'Otuá ko e Kamata'anga la 'o e Potó
Fai 'e 'Eletā Neil L. Andersen
Hono 'ikai vivili 'a 'etau fie ma'u 'a e potó 'i he kuonga ko 'eni 'oku hulutu'u ai 'a e fakamatalā.
- 28 Faiako ke 'Uhingamālie 'i 'Apí
Fai 'e Darren E. Schmidt
Founga 'e fā 'oku tau ako 'i 'aki e ngaahi lēsoni mahu'inga 'o e mo'uí ki he 'etau fānaú.
- 32 Kau Finemuí mo e Fili ki he Ngāue Fakafaifekau
Kuo fakahoko 'e he kau fafine kei talavou ko 'eni e fale'i fakapalōfita fekau'aki mo e ngāue fakafaifekau taimi kakatō.
- 36 Ko e hā e Ngāue Fakafai-fekau 'e Lelei Tahá?
Neongo pe ko e hā ho ngaahi tūkungá, ka 'oku 'atā kiate koe 'a e ngaahi faingamālie ki he kau faifekau toulekeleká.

NGAAHI TAFa'AKÍ

- 8 Ki'i Tohi Fakamatala 'o e Konifelenisi 'o 'Okatopá
- 10 'Oku Mau Lea 'ia Kalaisi: Kakato Fe'unga
Fai 'e Michele Reyes
- 31 Ko hono Ako'i 'o e Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Ko e Mahu'inga 'o e Ako Faka'atamai
- 38 Ngaahi Le' o 'o e Kau Mā'oni-'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní
- 74 Ngaahi Ongooongo 'o e Siasí
- 79 Ngaahi Fakakaukau Ma'á e Efiafi Fakafāmili 'i 'Apí
- 80 Kae 'Oua Ke Tau Toe Fe'iloaki: Ko e Lēsoni Miniti-'e-Nimá
Fai 'e Christopher J. Smith

- 42** **Tuí, 'Amanaki Leleí, mo e Ngaahi Vā Fetu'utaki**
 Fai 'e 'Eletā Michael T. Ringwood
Founga 'e lava ai 'e ha kongā 'e tolu 'o e tuí 'o tokoni 'i ho'ō faikaume'ā mo e fili ke malí.

- 18** **Ko Hono 'Ilo'i 'o Lolenisou Sinoú**
 Fai 'e Christopher D. Fosse
Ko ha ngaahi talanoa fakalau-mālie 'e ni'ihī 'oku 'ikai mahalo te ke 'ilo'i 'o kau kia Palesiteni Sinoú.
- 46** **Ko e Tohi 'a Molomoná—Vahevahe Atu Ia**
 Fai 'e 'Eletā Juan A. Uceda
'E lava ke hoko ho'ō vahevahe 'o e Tohi 'a Molomoná mo ho ngaahi kaungāme'ā ko ha me'a faka'ofa 'ofo'ofa ke ne fakatupu ha fakaului.
- 49** **'Otu Lea ki he 'Otu Lea: Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8**
 Fai 'e he kau palesiteni lahi 'o e Kau Talavou mo e Kau Finemuí
Ngaahi fakakaukau ki he founga 'e lava ke ke tu'u ai 'i he ngaahi potu mā'oni'oni.
- 50** **Kaveinga 'o e Mutualé ki he 2013**
 Fai 'e he kau palesiteni lahi 'o e Kau Talavou mo e Kau Finemuí
Ngaahi fakakaukau ki he founga 'e lava ke ke tu'u ai 'i he ngaahi potu mā'oni'oni.
- 52** **Ko e Me'a Ne Ako 'e 'Akani mei he Petiminitoní**
 Fai 'e Adam C. Olson
Founga 'e lava ke tāpuekina ai 'etau mo'uí he 'ahó ni 'e he'etau ma'u 'a e 'amanaki leleí.
- 54** **Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú: Akó**
 Fai 'e 'Eletā Craig A. Cardon
- 56** **Hokohoko Atu Pē Hono Akó**
 Fai 'e Willis Jensen
Ne 'ikai 'aupito ha 'aku 'amanaki 'e 'i ai ha 'aho 'e tokoni ai 'eku lēsoni tā pianó ke u ongo'i 'a e Laumālie.
- 57** **Pousitaá: Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú**
- 58** **Ko Hono Fakatokanga'i 'o e Leleí 'ia Kailí**
 Fai 'e Karinne Stacey
Na'e fokotu'u ange 'e he fine'eikí ko e me'a pē na'e fie ma'u 'e he tokotaha houtamaki 'i 'apiakó ko hano kaume'a.

- 59** **Fakamo'oni Makehe: 'E Lava Fēfē Ke u Ma'u ha Fakamo'oni?**
 Fai 'e 'Eletā Robert D. Hales
- 60** **Ko ha Palani ma'a Homau Fāmilí**
 Fai 'e Marissa Widdison
I he taimi ne fā'ele'i ai e ki'i tuofefine 'o Līvai 'oku te'eki hoko hono taimí, na'e fie ma'u 'e he ki'i valevalé ni ha ngaahi lotu mo ha ngaahi tāpuaki fakataula'eiki.
- 62** **'I he Fononga'angá: Fale 'e Ua Na'e Nofu Ai 'a Siosefa Sāmitá**
 Fai 'e Jan Pinborough
- 64** **Ngaahi Talanoa 'o Sīsuú: Sīsū Kalaisi mo e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai**
- 65** **Ko 'Etau Pēsi**
- 66** **Mateuteu ke Laukonga**
 Fai 'e Merillee Booren
Na'e tokoni 'i 'e he anga fakakau-me'ā mo e anga'ofā 'a Melé ke ne ikuna 'i 'ene manavaheé.
- 68** **Ko Hono 'Omi 'o e Palaimelí ki 'Api: 'Oku 'Ofa 'a e Tamai Hēvaní 'late Au, pea 'Oku 'i ai 'Ene Palani Ma'aku**
- 70** **Ma'á e Fānau Īkí**
- 81** **Tā Valivali 'o ha Palōfitá: Siosefa Sāmita**

Vakai angé pe te ke lava 'o 'ilo'i e Liahona 'oku fūfū 'i 'i he makasini ko 'eni. Tokoni: "Te u lava fēfē 'o ma'u" ha Liahona?

Ko e makasini fakavaha'apule'anga'eni 'a e Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī

Ko e Kau Palesitenisi 'Uluaki: Thomas S. Monson, Henry B. Eyring, Dieter F. Uchtdorf

Ko e Kōlomu 'o e Kau 'Apostolo 'e Toko Hongofulu Mā Uā: Boyd K. Packer, L. Tom Perry, Russell M. Nelson, Dallin H. Oaks, M. Russell Ballard, Richard G. Scott, Robert D. Hales, Jeffrey R. Holland, David A. Bednar, Quentin L. Cook, D. Todd Christofferson, Neil L. Andersen

'Ētītā Craig A. Cardon

Kau 'Ētivaisā: Shayne M. Bowen, Bradley D. Foster, Christoffel Golden Jr., Anthony D. Perkins

Talēkita Pulē: David T. Warner

Talēkita 'o e Tokoni ki he Fāmili mo e Mēpipā: Vincent A. Vaughn

Talēkita 'o e Ngaahi Makasini 'a e Siasī: Allan R. Loyborg

Pule Pisinisi: Garff Cannon

Talēkita Pulē: R. Val Johnson

Ongo Tokoni 'Ētita Pulē: LaRene Porter Gaunt

Tokoni Faipulusi: Melissa Zenteno

Timi ki hono Tohi mo hono 'Ētita'i: Susan Barrett, Ryan Carr, David Dickson, David A. Edwards, Matthew D. Flitton, Mindy Raye Friedman, Hikari Loftus, Lia McClanahan, Michael R. Morris, Richard M. Romney, Paul VanDenBerghe, Julia Woodbury

Talēkita Pule Faka'āti: J. Scott Knudsen

Talēkita Faka'āti: Tadd R. Peterson

Kau Ngāue ki hono Fokotu'utu'u 'o e Makasini: Jeanette Andrews, Fay P. Andrus, C. Kimball Bott, Thomas Child, Kerry Lynn C. Herrin, Colleen Hincley, Eric P. Johnsen, Scott M. Moody, Brad Teare

Kou'otinea Intellectual Property: Collette Nebeker Aune

Pule he Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Jane Ann Peters

Timi ki he Fakatātā mo e Fakatahataha 'i 'o e Makasini: Connie Bowthorpe Bridge, Howard G. Brown, Julie Burdett, Bryan W. Gygi, Kathleen Howard, Denise Kirby, Ginny J. Nilson, Ty Pilcher, Gayle Tate Rafferty

Fokotu'utu'u: Jeff L. Martin

Talēkita ki he Pāki: Craig K. Sedgwick

Talēkita ki hono Tufaki: Evan Larsen

Kau Ngāue ki he Liahonā 'i Tongā:

'Ētītā Tūlima L. Finau

Tokoni 'Ētītā Vika Taukolo

Kaungā 'Ētītā Siale Hola

Ko e totongi ki hono fakakātoa 'o e ngaahi *Liahona* he ta'ū 'oku TOP \$3.60. Ko e tu'a-sila 'eni ke fai mai ki ai 'a e totongi mo e ngaahi faka'eke'ekē: Senitā Tufaki'anga Nāunau, Siasī 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Nī, PO Box 109, Nukū'alofoa, Tongatapu, Tonga. Telefoni (676) 29-176.

Ke ma'ū 'a e ngaahi totongi ki ho'ō makasini 'i he ngaahi fonua mavahe mei he 'lunaiteti Siteiti mo Kānata, 'alu ki he store.lids.org pe fetu'utaki ki he senitā tufaki'anga nāunau 'a e Siasī pe taki fakauoti pe fakakolō.

'Omi 'a e ngaahi fakamatalā mo e ngaahi faka'eke'eke he 'initaneti 'i he liahona.lids.org; 'i he meili ki he Liahona, Rm. 2420, 50 E. North Temple St., Salt Lake City, UT 84150-0024, USA; pe 'i-meili ki he liahona@ldschurch.org.

Ko e *Liahona* (ko ha lea 'i he Tohi 'a Molomonā 'oku 'uhinga ia ko e "kāpasa" pe me'a "fakahinohino") 'oku pulusi 'a e Makasini Fakavaha'a Pule'angā 'i he lea faka-'Alapēniā, 'Amēniā, Pisilama, Kemipoutia, Pulukālia, Sepuano, Siaina, Siaina (faka'faingofua'i), Koloēsia, Seki, Tenimā'ake, Hōlani, Pilitāniā, 'Esitōniā, Fisi, Finilani, Falaniseē, Siamanē, Kalisi, Hungalī, 'Aisilēni, 'Initonēsiā, 'Itālī, Siapani, Kilipatī, Kōleā, Letiviā, Lifuēniā, Malakasi, Māseilisi, Mongokōliā, Noauē, Pōlanī, Potukalī, Lumēniā, Lūsīā, Ha'amoā, Silovēniā, Sipeini, Suisalanī, Suēteni, Takālokā, Tahitī, Taileni, Tongā, 'Iukuleinī, 'Eitu mo e faka-Vietinēni. ('Oku kehekehe pē 'a e tu'ō lahi hono pulusi, 'o fakataua mo e lea fakafonua.)

© 2013 'e he Intellectual Reserve, Inc. Ma'ū 'a e ngaahi totonu fakalao kotoa pē. Paaki 'i he 'lunaiteti Siteiti 'o 'Amelikā.

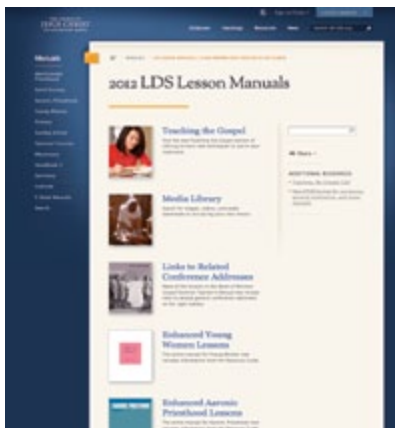
'E lava ke hiki ha tatau 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi fakatātā 'i he *Liahonā* ke faka'aonga 'i ki he ngaahi me'a 'a e Siasī 'oku 'ikai fakakomēsiālē pe faka'aonga 'i pē 'i 'api. He 'ikai lava ke hiki tatau ha ngaahi nāunau 'oku fakaha'a 'i atu ai hano fakatapu'api, 'i he tafa'aki 'oku fakamatala 'i ai e tokotaha 'oku 'a'ana e fakatātā. 'Oku totonu ke fakatu'asila 'a e ngaahi fahu'ki ki he Intellectual Property Office, 50 East North Temple Street, Salt Lake City, UT 84150, USA; 'i-meili: cor-intellectualproperty@ldschurch.org.

For Readers in the United States and Canada: January 2013 Vol. 37 No. 1. LIAHONA (USPS 311) Tongan (ISSN 1522-9254) is published monthly by the Church of Jesus Christ of Latter-day Saints, 50 East North Temple, Salt Lake City, UT 84150. USA subscription price is \$10.00 per year; Canada, \$12.00 plus applicable taxes. Periodicals Postage Paid at Salt Lake City, Utah. Sixty days' notice required for change of address. Include address label from a recent issue; old and new address *must* be included. Send USA and Canadian subscriptions to Salt Lake Distribution Center at address below. Subscription help line: 1-800-537-5971. Credit card orders (Visa, MasterCard, American Express) may be taken by phone. (Canada Poste Information: Publication Agreement #40017431)

POSTMASTER: Send address changes to Salt Lake Distribution Center, Church Magazines, PO Box 26368, Salt Lake City, UT 84126-0368.

Toe Lahi 'Initaneti

Liahona.lids.org

MA'Á E KAKAI LALAHÍ

'Oku fakafe'iloaki atu 'e he fakamatala he peesi 12 'a e lēsoni ma'á e kalasi 'a e Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisēteki mo e Fine'ofā ki he ta'u nī. Kapau te ke fie lau e tohi lēsoni he 'Initaneti, 'e lava ke ma'ū ia 'i he **LDS.org** he "Resources."

MA'Á E TO'U TUPÚ

'Oku akonaki 'a 'Eletā Craig A. Cardon 'o e Kau Fitungofulu he peesi 50 'o kau ki he tokoni 'oku fai 'e he ako faka'atama'i ki ho'ō misiona he mo'ui nī. Te ke lava 'o 'ilo lahi ange kau ki he akó 'i he konga *Ki hono Faka-mālohia 'o e To'u Tupú* 'i he **youth.lids.org**.

'I HO'O LEA FAKAFONUÁ

'Oku ma'ū 'a e *Liahonā* mo e ngaahi nāunau kehe 'a e Siasī 'i ha ngaahi lea fakafonua lahi 'i he **languages.lids.org**.

NGAAHI TEFITO 'I HE MAKASINI KO 'ENÍ

'Oku fakafongā 'i e he fikā 'a e peesi 'uluaki 'o e fakamatalā.

- Akó,** 31, 54, 56
- Ako folofolá,** 28
- Akonaki,** 28
- 'Amanaki lelei,** 42, 52
- Anga fakakaume'á,** 58
- Anga'ofá,** 58, 66
- Faiaiko 'a'ahi,** 7
- Faingata'á,** 10
- Fakahaá,** 32
- Fakamo'oni,** 39, 46, 59
- Fakamo'ui mahaki,** 10
- Fāmili,** 28, 60
- Fatongia fakaemātu'á,** 28

- Hisitōlia 'o e Siasī,** 12, 18, 62
- Kaveinga 'o e Mutualé,** 49, 50
- Laumālie Mā'oni'oni,** 4
- Lotú,** 4, 39, 60
- Malí,** 42
- Me'a fakapa'angá,** 20
- Mūsiká,** 56
- Natula faka-'Otuá,** 68
- Ngaahi tāpuaki 'o e Lakanga Fakataula'eiki,** 40, 60

- Ngāue fakafaifekau,** 7, 32, 36, 38, 40, 41, 46
- Potó,** 20
- Sāmīta, Siosefa,** 42, 62, 64, 81
- Sinou, Lolenisou,** 12, 18
- Sīsū Kalaisi,** 10
- Tau'atāina ke Filí,** 80
- Temipalé, ngaahi,** 65, 70
- Tuí,** 42
- Tu'unga fakafa'eé,** 10
- 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Mai,** 39, 62, 64

Fai 'e Palesiteni
Henry B. Eyring
Tokoni 'Uluaki 'i
he Kau PalesitenisĪ
'Uluakí

KO E LE'O 'O E, 'EIKÍ

Oku fakaafe 'i 'e he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a e kakai hono kotoa 'i he feitu'u kotoa pē ke nau fanongo ki he le'o 'o e 'Eiki ko Sīsū KalaisĪ (vakai, T&F 1:2, 4, 11, 34; 25:16). 'Oku fonu ai 'Ene ngaahi pōpoakí, ngaahi fakatokangá, mo e enginaki fakalotolahi kuo 'omi 'i he fakahā ki he'ene kau palōfita kuo filí. 'Oku tau lava 'o mamata 'i he ngaahi fakahaá ni ki hono lava 'e he 'Otuá 'o tali 'etau ngaahi lotu 'i he tuí 'aki 'a e ngaahi pōpoaki 'o e fakahinohino, melino, mo e fakatokanga.

'Oku tau feinga ke 'ilo'i 'i he'etau ngaahi lotú 'a e me'a 'oku finangalo 'a e 'Otuá ke tau faí, me'a 'oku totonu ke tau fai ke ma'u ai 'a e melinó mo e fiefiá 'i he mo'uí ni mo e mo'uí hoko maí, kae pehē ki he me'a 'oku hanganaki maí. 'Oku fonu 'a e Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá 'i he ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i pehē 'oku fai 'e he kakaí mo e kau palōfita 'i he lotu he loto fakatōkilaló. 'E lava ke hoko ia ko ha fakahinohino mahu'inga ke ako'i kitautulou 'i he founga ke ma'u ai ha ngaahi tali ki he ngaahi fehu'i fekau'aki mo 'etau lelei fakatu'asinó pea mo e fakamo'ui ta'engatá.

Ko e kīf 'a e loto fakatōkilaló mo e tui ki he 'Eiki ko Sīsū KalaisĪ. Na'e ma'u 'e 'Ōliva Kautele ha tali mei he 'Eiki ki he holi 'a hono lotó ke tokoni 'i hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná: "Manatu 'i 'oku 'ikai te ke lava ke fai ha me'a ta'e 'i ai 'a e tuí; ko ia ke ke kole 'i he tui. 'Oua na'á ke va'inga 'aki 'a e ngaahi me'á ni; 'oua na'á ke kole ki ha me'a 'oku 'ikai totonu ke ke kole" (T&F 8:10).

'Oku hā tu'o lahi 'i he Tokäteline mo e Ngaahi Fuakavá 'a hono fie ma'u 'e he 'Eiki 'a e tuí mo e loto fakatōkilaló ka Ne toki foaki 'Ene tokoní. Ko e 'uhinga 'e taha ki hení he 'e fai mai 'Ene talí 'i ha founga 'oku 'ikai ke tau 'ama-naki ki ai. Pea he 'ikai foki faingofua ma'u pē ke tau tali ia.

'Oku fakafōtunga mai 'a e mo'oni ko 'ení 'i he hisitōlia 'o e SiasĪ mo e ngaahi me'a ne a'usia 'e he'etau ngaahi kuí. Na'e lotu fakamātoato 'eku kui ua ko HenelĪ 'AealingĪ ke ne 'ilo'i e me'a na'e totonu ke ne faí 'i he'ene fanongo ki hono malanga 'i 'o e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí 'i he 1855. Na'e ma'u e talí 'i ha misi.

Na'á ne misi 'okú ne tangutu mo 'Eletā 'Ilasitasi Sinou 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá pea mo ha kaumātu'a na'e hingoa ko Uiliami Palauni. Na'e mei houa 'e taha hono ako'i ange 'e 'Eletā Sinou e ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e ongoongolelei. Hili iá ne pehē ange 'e 'Eletā Sinou, "I he huafa 'o Sīsū KalaisĪ, 'oku ou fekau' i koe ke ke papitaiso pea 'e papitaiso koe . . . 'e he tangata ko 'ení ['Eletā Palauni]"¹ 'Oku hounga ki hoku fāmīf hono ma'u 'e HenelĪ 'AealingĪ 'a e tui mo e loto fakatōkilalo ke papitaiso ai ia 'i he 7:30 pongipongĪ 'e 'Eletā Palauni 'i ha ano vai'uha 'i Seni Luisi, 'i Misuli, USA.

Na'e 'ikai ma'u 'a e tali ki he'ene lotú 'i ha ongo mai e le'o 'o e 'Eiki. Na'e hoko mai ia 'i ha me'a-hā-mai mo ha misi 'i he po'ulí, 'o hangē ko ia ne hoko kia Lihái (vakai, 1 Nifai 8:2).

To'ohemá: Na'e hiki 'e Henelí 'Aealingi 'i he tohinoá ko 'ení (tā 'i to'ohemá) 'a e ngaahi me'a na'e hoko hili hono fakapoongi 'o 'Eletā Pa'ale P. Pālatí (tā 'i lalo he tā 'o Henelí 'Aealingi). 'Oku fakamatala 'a e peesi 'o e tohinoá 'i to'ohemá ki hono fakapōngi. 'Oku 'i lalo 'i he tohinoá ha paaki 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fua-kavá 'i he 1890.

KO E FAIAKO MEI HE PŌPOAKI KO 'ENÍ

1. Fakakaukau'i hano lau fakataha 'o e ngaahi palakalafi kau ki he lotú 'i he pōpoaki ko 'ení. 'I ho'omou lau iá, kole ki he kau mēmipa 'o e fāmili ke nau fakafanongo fakalelei ki he founga 'oku tali mai 'aki 'e he 'Otuá e ngaahi lotú. Fakakaukau ke fai ha'ō fakamo'oni ki hono mahu'inga 'o e lotú.

2. 'Oku fonu e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'i he tali ki he ngaahi fehu'i 'oku fai 'e he kakaí 'i he'enua lotú. Fēfē kapau na'e 'ikai pē hiki e ngaahi tali ia ki he'enua ngaahi fehu'i ('a e ngaahi fakahaá)? Poupou'i e fāmili ke nau ako ke 'ilo'i pea muimui 'i he ngaahi ue'i 'a e Laumalié. Mahalo te nau fie hiki 'enua ngaahi fakakaukau fekau'aki mo e lotú 'i he'enua ngaahi tohinoá.

Kuo ako'i 'e he 'Eikí kitautolu 'e lava foki ke ma'u e ngaahi talí 'i ha ngaahi ongo. Na'á ne akonaki kia 'Ōliva Kautele 'i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá 'o pehē, "Vakai, te u fakahā kiate koe 'i ho 'atamaí pea 'i ho lotó, 'i he Laumalie Mā'oni'oni, 'a ia 'e hoko mai kiate koe pea 'e nofo 'i ho lotó" (T&F 8:2).

Pea na'á Ne fakalotolahi peheni kia 'Ōliva: "Ikai na'á ku lea 'aki 'a e fiamalie ki ho 'atamaí 'i he me'á? Ko e hā mo ha toe fakamo'oni lahi hake te ke lava 'o ma'u 'i ha fakamo'oni mei he 'Otuá?" T&F 6:23

Kuo ako'i kiate au 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, hisitōlia 'o e Siasí, mo e hisitōlia na'e tauhi 'e Henelí 'Aealingi 'i he'ene ngāue fakafaifekau hili pē hono papitaisó 'e lava ke tau ongo'i 'a e ngaahi talí ko ha fakatokanga mo ha ongo'i foki 'o e melino.

Na'e kau atu 'a 'Eletā Pa'ale P. Pālatí 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua 'i 'Epeleli 'o e 1875 ki ha konifelenisi 'i he feitu'u 'oku hoko he taimi ni ko 'Okalahoma 'i he USA. Na'e tohi 'e Henelí 'Aealingi 'o pehē "na'e fonu e 'atamai ['o 'Eletā Pālatí] 'i he ngaahi fakakaukau fakamamahi . . . , ko e 'ikai ke ne lava 'o tala e me'a 'e

hoko he kaha'ú pe ha founga 'e hao ai."² Na'e hiki 'e Henelí 'a e ongoongo fakamamahí hili pē hono fakapoongi 'o e 'Aposetoló. Ne 'alu atu 'a 'Eletā Pālatí 'i he'ene fonongá neongo 'ene ongo'i 'a e fakatu'utamakí, 'o hangē tofu ko ia ne fai 'e he Palōfita ko Siosefá 'i he'ene 'alu atu ki Kātesí.

Ko 'eku fakamo'oni ia 'oku tali ma'u pē 'e he 'Eikí 'a e lotu 'i he tui 'oku fai 'i he loto fakatōkilaló. 'Oku ako'i kiate kitautolu 'e he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá pea mo e me'a 'oku tau a'usia fakatāutahá 'a e founga ke tau 'ilo'i ai 'a e ngaahi tali ko iá pea tali ia 'i he tui, 'o tatau ai pē pe ko ha fakahinohino, ko hano fakapapau'i mai 'o ha fo'i mo'oni, pe ko ha fakatokanga. 'Oku ou lotua ke tau fakafanongo ma'u pē pea 'ilo'i 'a e le'o 'ofa 'o e 'Eikí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. "The Journal of Henry Eyring: 1835–1902" (tohi ne 'ikai pulusi 'oku tauhi 'e he tokotaha na'á ne hikí).
2. "The Journal of Henry Eyring: 1835–1902."

TĀ 'O PA'ALE P. PĀLATĪ 'I HE ANGALEI 'A E LAUMALIE 'I HE ANGALEI 'A E SIASÍ, TOHINOÁ MO E TĀ 'O HENELĪ 'AEALINGI 'I HE ANGALEI 'A E UNIVERSITY OF UTAH MARRIOTT LIBRARY SPECIAL COLLECTIONS; TĀ 'O E NGAAHI ME'A NA'E FAI 'E DAVID STOKER

Ko e Fakafanongo ki he Ngaahi Ue'í

Fai 'e María Isabel Molina

I he pō 'e taha ne hola ai e finemui ne u tokoua 'aki mei 'api, ko ia ne u fakavavevave atu ke kumi. 'I he'eku lele atu he me'alelé, ne u lotu ke tokoni mai e Laumālié. Na'á ku 'ilo'i 'e tali mo tatakai au 'e he 'Otuá, pea ne u feinga ke fakafanongo ki he ngaahi ue'í 'a e Laumālié. Ka 'i he 'ikai ke u fanongo ki ha me'á, na'e kamata ke u ongo'i hoha'a pea u ongo'i na'e 'ikai ke ue'í au 'e he Laumālié.

Neongo ne u fie ma'u ke u toe 'alu mama'o atu 'o kumi ai, ka ne u ongo'i na'e totonu ke u nofo pē he feitu'u na'e 'i ai e 'api 'o e ta'ahine ne u

tokoua 'akí. Ko ia ne u fakakaukau ke u toe takai tu'o taha he feitu'u ko iá. 'I he'eku tu'u 'i ha afe 'e taha, ne u sio ki ha finemui 'oku luelue atu ai. Kuó u ma'u e ta'ahine 'oku ou tokoua 'akí!

'I he'eku hū ki tu'a mei he kaá 'o lele ki aí, ne u 'ilo'i ta na'e fakahinohino pē au 'e he Laumālié 'aki hono tokoni'i au ke u ongo'i na'e totonu ke u nofo 'i he feitu'u tatau pē. Ne u meimei ta'e tokanga'i e ngaahi ue'í 'a e Laumālié he ne u fakafanongo au ki ha kí'i le'o sí'i. Na'e mahino leva kiate au ko e taimi lahi he 'ikai ke tau fanongo ai ki ha le'o, ka te

tau ongo'i e ngaahi ongo 'i hotau lotó. 'Oku ou fakamālō 'i he fakahinohino 'a e Laumālié. Ko e mo'oni 'okú Ne 'i ai ma'u pē! Hangē ko e lau 'a e folofolá, "E hoko 'a e Laumālie Mā'oni'oni ko ho takaua ma'u ai pē" (T&F 121:46).

Kapau 'oku tau mo'ui taau ke ma'u e fakahinohino 'a e Laumālié pea tau tokanga ki ai, te tau lava 'o hoko ko ha ngaahi me'angāue 'i he to'ukupu 'o e 'Otuá ke fai ha lelei ma'á ha kakai tokolahi. Te tau 'ilo'i 'a e hala ke tau fou aí 'i he 'etau ma'u ma'u ai pē e takaua 'o e Laumālié.

FĀNAÚ

Ko ha Fononga 'i he Lotú

'Oku ako'i 'e Palesiteni 'Aealingi 'e lava ke tali mai e ngaahi lotú 'i ha founga kehekehe lahi. 'E lava ke ke fai ha'o fononga ko e fekumi he folofolá ke 'ilo'i ha ni'ihi 'o e ngaahi founga ko iá.

Faka'aonga'i e mape ko 'eni ke kamata 'aki ho'o ako 'i ho'o fonongá. Kumi he mapé 'a e potufolofola takitaha. Hiki 'i he ngaahi laine 'oku fakaava atú ha ngaahi lea sí'i pē ke fakamatala'i e me'a 'oku talaatu 'e he folofolá kau ki he ngaahi tali ki he lotú.

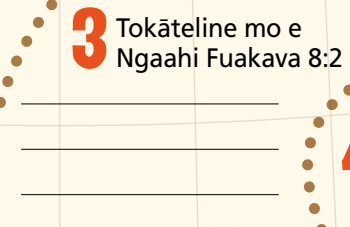
Lolotonga ho'o fonongá, te ke lava 'o hiki 'i ho'o tohinoá 'a e me'a 'okú ke akó pea pehē ki he ngaahi me'a 'okú ke a'usia 'i hano tali ho'o ngaahi lotú.

1 Sione 14:26

2 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 6:22–23

3 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 8:2

X Lea Fakatātā 8:10–11

4 Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 9:8–9

Ako 'i he fa'a lotu 'a e fakamatala ko 'eni, pea ka fe'unga, pea alea 'i ia mo e hou'eiki fafine 'oku ke 'a'ahi ki ai. Faka'aonga 'i 'a e ngaahi fehu 'i ke tokoni 'i ho'o fakamālohia e kau fafine pea 'ai ke hoko 'a e Fine'ofā ko e kongā ma'u pē ia 'o ho'o mo'ui fakafō'ituitui. Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he reliefsociety.lds.org.

Ngāue Fakafaifekau

‘O’ku fekau’i atu e Kāingalotú ke nau ‘alu “o ngāue ‘i he ngoue vaine [‘a e ‘Eikí] ki hono fakamo’ui ‘o e ngaahi laumālie ‘o e tangatá” (T&F 138:56), ‘a ia ‘oku kau ai ‘a e ngāue fakafaifekau. ‘Oku ‘ikai fie ma’u ke uiui’i kitautolu ke ngāue fakafaifekau ka tau toki vahevahe ‘a e ongoongolelei. ‘Oku takatakai ‘iate kitautolu ha ni’ihi ‘e fai tāpuekina ‘enau mo’ui ‘e he ongoongolelei, pea ka tau teuteu’i kitautolu, ‘e ngāue ‘aki ‘e he ‘Eikí kitautolu. ‘E lava ke tali ‘e he kau faiako ‘a’ahí honau ngaahi fatongia fakalaumālie ‘o tokoni ke “fakahoko ‘a e mo’ui ta’e-fa’a-mate mo e mo’ui ta’engata ‘a e tangatá” (Mōsese 1:39).

‘I hono fokotu’u ‘e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá ‘a e Fine’ofā ‘i he 1842, na’á ne pehē ‘e ‘ikai tokanga’i ‘ata’atā pē ‘e he kau fafine ‘a e masivá ka ke fakamo’ui foki mo e ngaahi laumālie.¹ ‘Oku kei hoko pē ‘eni ko ‘etau taumu’a.

Na’e pehē ‘e Palesiteni Tieta F. ‘Ukitofa, ko e Tokoni Ua ‘i he Kau Palesiteni ‘Uluakí, “‘Oku ‘omi [‘e he ‘Eikí] ha fakamo’oni ki he mo’oni kiate kinautolu . . . te nau vahevahe atu ia ki he ni’ihi kehé. ‘Ikai ko ia pē, ka ‘oku ‘amanaki mai e ‘Eikí ‘e ‘fakaava ‘e he kāingalotu ‘o Hono Siasí [honau ngutú] ‘i he taimi kotoa

pē, ‘o fakahā ‘a [‘Ene] ongoongolelei ‘aki ‘a e le’o ‘o e fiefia’ (T&F 28:16). . . . ‘Oku fa’a lava ‘e ha kupu’i lea ‘e taha ‘o ha fakamo’oni ‘o kamata ha me’a ‘e tokoni ki he mo’ui ‘a ha taha ke a’u ki ‘itāniti.”²

Mei he Folofolá

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava
1:20–23; 18:15; 123:12

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ngaahi Akonaki ‘a e Kau Palesiteni ‘o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 525.
2. Dieter F. Uchtdorf, “Ko e Tatali ‘i he Hala ki Tāmasikusí,” *Liahona*, Mē 2011, 76.
3. Vakai, *Ngaahi ‘Ofefine ‘i Hoku Pule’angá: Ko e Hisitōlia mo e Ngāue ‘a e Fine’ofā* (2011), 109.

Tuí, Fāmilí, Fakafiemālie

Mei Hotau Hisitōliá

Ko e talanoa ko ia kia ‘Olokā Kovalova ‘o e fonua ne ‘iloa kimu’a ko Sekisilōvākiá, ko ha sī-pinga ia ‘o e ngāue fakafaifekau ‘a e mēmipá mei he hisitōlia ‘o ‘etau Fine’ofā. Na’e ako toketā ‘a ‘Olokā ‘i he ngaahi ta’u ‘o e 1970 pea na’á ne fiekaia ki ha mo’ui fakalaumālie ‘oku loloto angé. Na’á ne fakatokanga’i e tangata Siasí ta’u 75 ko ‘eni ko ‘Atakā Vukovuká. Na’e pehē ‘e ‘Olokā, “Na’á ne hā ta’u fitungofulu mā nima kiate au ka na’e ta’u hongofulu mā valu hono lotó pea fonu ‘i he fiefia. Na’e makehe fua ‘eni ‘i Sekisilōvākia lolotonga e taimi fakatu’utāmaki ko iá.”

Na’e fehu’i ‘e ‘Olokā kia ‘Atakā mo hono fāmilí pe na’a nau ma’u fēfē ‘a e fiefiá. Na’a nau fakafe’iloaki ia ki ha kāinga-lotu kehe ‘o e Siasí pea ‘oange ki ai ha Tohi ‘a Molomona. Na’á ne vēkeveke ke lau ia pea ‘ikai fuoloa kuo papitaiso mo hilifaki-nima. Talu mei he taimi ko iá mo e hoko ‘a ‘Olokā ko ha ivi tāki-ekina ki he lelei ‘i ha māmani ‘o e fakafe’ātungia fakapolitikalé mo e fakatanga’i ‘o e lotú. Na’á ne hoko ko e palesiteni Fine’ofa ‘i he ki’i kolo na’e kau ki ai peá ne tokoni ki hono fakahaofi e lau-mālie ‘o ha ni’ihi kehe ‘aki ‘ene ‘omi ‘a kinautolu kia Kalaisi.³

Ko e Hā Te u Lava ‘o Fai?

1. ‘Oku ou muimui nai ‘i he ngaahi ue’i ‘a e Laumālie Mā’oni’oni ‘i he’eku vahevahe ‘eku fakamo’oni mo e kau fafine ‘oku ou ‘a’ahi ki ai?

2. ‘Oku ou tokoni’i fēfē ‘a e kau fafine ‘oku ou tokanga’i ke nau ako ‘a e ongoongolelei?

KI'I TOHI FAKAMATALA 'O E KONIFELENISI 'O 'OKATOPÁ

"Ilonga ha me'a kuó u lea 'aki 'e au ko e 'Eikí, kuó u lea 'aki ia; . . . neongo pē ko e fai ia 'i hoku le' o pē 'o'okú pe 'i he le' o 'o 'eku kau tamaio'eikí, 'oku tatau ai pē" (T&F 1:38).

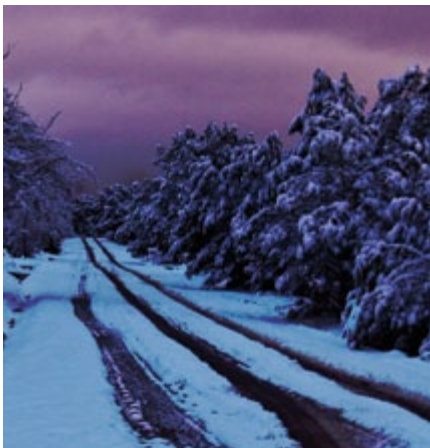
'I ho'o toe vakai'i ko ia 'a e konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012, 'e lava ke ke faka'aonga'i 'a e ngaahi pēsí ni (mo e ngaahi Tohi Fakamatala Konifelenisi 'i he ngaahi pulusinga he kaha'ú) ke tokoni atu ki ho'o akó mo faka'aonga'i 'a e ngaahi akonaki fakamuimitaha 'a e kau palōfita mo e kau 'apostolo mo'uf mo e kau taki kehe 'o e Siasí.

NGAAHI TALANOA MEI HE KONIFELENISI

Ne Tupukoso Pē Nai 'Emau Fetaulakí?

I ha pō Tokonaki moko'í'i 'e taha he lolotonga 'o e fa'ahita'u momoko 'o e 1983–84, ne ma fononga me'alele ai mo Sisitā Monisoni 'i ha ngaahi maile ki he tele'a he tafamo'unga Mitiuei 'i Tutā, he 'oku 'i ai ha ma 'api. Ko e momoko he pō ko iá na'e ma'ulalo 'aki e tikilí 'e 24 Fahrenheit (–31°C), pea na'á ma lotu ke faka-papau'i na'e lelei e me'a kotoa 'i homa 'api ko iá. Na'á ma vaka'i 'o 'ilo 'oku lelei pē, peá ma mavahe leva ke foki mai ki Sōleki Siti. 'I he'ema meimei a'u pē ki he hala lahi kuo mate 'ema kaá. . . . Ne ma mātu-'aki faingata'a'ia. . . .

Na'á ma kamata lue māmālie leva ki he kolo ofi tahá, kae fakalaka hake pē ngaahi kaá. Fāifai pea tu'u ha kā, pea lotu ha talavou ke tokoni mai. . . . Na'e 'ave kimaua 'e he talaovu

anga'ofá ni ki homa 'api 'i Mitiuei (Midway). Na'á ku feinga ke totongi ia . . . , ka . . . na'á ne pehē ko ha Boy Scout ia pea na'e lotu ke fai ha lelei. Na'á ku talaange leva au ki ai peá ne talamai 'ene fiefia ke tokoní. 'I he'eku fakakaukau 'oku 'i he ta'u ngāue fakafaifekau, na'á ku 'eke ange ai pe 'oku palani ke ngāue fakafaifekau. Na'á ne talamai 'oku 'ikai ke ne fakapapau'i pe ko e hā te ne fie faí.

'I he pongipongi Mōnite hono hokó na'á ku fai ai ha tohi ki he talavou ko 'ení 'o fakamālō ange 'i he'ene anga'ofá. Na'á ku poupu'u ia 'i he tohi ke ngāue fakafaifekau taimi kakato. . . .

Hili nai ha uike 'e taha mei ai kuo telefoni mai e fa'ē 'a e talavou 'o fakahā mai ko ha talavou lelei 'ene tamá ka koe'uhí ko ha fa'ahinga mālohi 'oku hoko he'ene mo'uí, kuo hōloa ai 'ene faka'amu fuoloa ke ngāue fakafaifekau. Na'á ne talamai na'e fa'a 'aukai mo 'ene tamaí pea mo lotu ke liliu hono lotó. Na'á na 'osi fokotu'u hono hingoá 'i he lisi lotu he Temipale Polovo 'Tutaá. Na'á na faka'amu, pehē ange mai 'e 'i ai ha founa, 'e liliu ai hono lotó. . . . [Na'á ne lotu] keu 'ilo'i 'okú ne lau 'a e me'a ne hoko 'i he pō momoko ko iá ko ha tali 'o 'ena lotua iá. Na'á ku talaange, "Oku ou tui ki ai."

Hili ha ngaahi mähina pea lahi ange fetu'utaki mo e talavou ko 'ení,

kuó ma fiefia lahi mo Sisitā Monisoni ke kau he polokalama fakamāvae 'a e faifekau ni 'i he'ene mavahe ke ngāue he Misiona Kānata Venikuvá.

Na'e hoko noa pē nai 'emau fetaulaki he pō momoko ko ia 'o Tisemá? 'Oku 'ikai ke u teitei tui ki ai. Ka, 'oku ou tui ko 'emau fetaulakí ko ha tali ia 'o e lotu ongo 'o e lotó 'a ha fa'ē mo ha tamaí ma'á e foha na'á na fakamahu'ingá'í.

Palesitani Thomas S. Monson, "Fakakaukau ki he Ngaahi Tāpuakí," *Liahona*, Nōvema 2012, 88.

Ngaahi Fehu'i ke Fakalaululoto ki ai

- 'E lava fēfē 'e he ngāue fakafaifekau 'o fakamālohia koe mo kinautolu 'okú ke ako'í?
- Ko e hā 'e lava ke ke fai ke teuteu'i ai koe ki ha'o ngāue fakafaifekau?

Fakakaukau ke hiki ho'o ngaahi fakakaukau 'i ho'o tohinoá pe alea'í ia mo ha ni'ihí kehe.

Ngaahi ma' u'anga tokoni kehe ki he tefitó ni: *Malanga'aki 'Eku Ongoongolele: Ko ha Fakahino-hino ki he Ngāue Fakafaifekau* (2004); Russell M. Nelson, "'Eke ki he Kau Faifekau! Te Nau Lava 'o Tokoni'i Koe!" *Liahona*, Nōvema 2012, 18–21.

Ko ha Tala'ofa Fakaepalōfita

“Oku ‘afio’i ‘e he’etau Tamai Hēvani ‘a ‘etau ngaahi fie mā’ú pea te Ne tokoni’i kitautou ‘i he’etau kole tokoni kiate lá. ‘Oku ou tui ‘oku ‘ikai ha’atau fie mā’u ‘e fu’u sī’si’i pe ta’e mahu-’inga. ‘Oku tokanga ‘a e ‘Eiki ki he ngaahi me’a iiki ‘o ‘etau mo’uí.”

Palesiteni Thomas S. Monson, “Fakakaukau ki he Ngaahi Tāpuaki,” *Liahona*, Nōvema 2012, 88.

LILIU ‘I HE FAKAHINOHINO KI HE TA’U NGĀUE FAKAFAIFEKAÚ

Na’e fakahā ‘e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni ‘i he konifelenisi lahi ‘o ‘Okatopa 2012: “Ko e kau talavou mo’ui taau kotoa pē kuo ‘osi mei he ako mā’olungá pe tu’unga ako tatau . . . ‘oku nau mā’u e faingamālie

pea ‘e fakaongoongolelei’i kinautolu ki he ngāue fakafaifekaú ‘o kamata ‘i he ta’u 18, kae ‘ikai ko e ta’u 19. . . . Ko e kau finemui kotoa pē ‘oku malava mo mo’ui taau pea ‘oku nau mā’u ha holi ke ngāue, ‘e lava ke

fakaongoongolelei’i kinautolu ki he ngāue fakafaifekaú ke nau kamata ‘i he ta’u 19, kae ‘ikai ko e ta’u 21” (“Talitali Lelei ki he Konifelenisi,” *Liahona*, Nōvema 2012, 4, 5).

TULIKI KI HE AKÓ

Ngaahi Fakafehoanaki: Ko e Ului Mo’oní

Ne lea ha kau lea tokolahi ‘i he konifelenisi lahi ki he ni’ihi ‘o e ngaahi kaveinga mahu’inga tahá. Ko e me’a ‘eni ne lea ki ai e kau lea ‘e toko fá he koinifelenisi lahi kau ki he ului mo’oní. Feinga ke ke mā’u ha ngaahi fakafehoanaki kehe ‘i ho’o ako e ngaahi lea ‘o e konifelenisi.

- “[Oku kau he] ului mo’oní . . . ha tukupā ‘i he ‘ilo’i lelei ke hoko ko ha ākongá ‘a Kalaisi.”¹ —‘Eletā David A. Bednar ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá.
- “Oku tau palōmesi ‘i hotau papitaisó ke to’o kiate kitautolu “‘a e huafa ‘o [Sisū] Kalaisí, pea *fakapapau* ke tauhi kiate ia ‘o a’u ki he ngata’angá.’ [Molonai 6:3; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa’i.]. ‘Oku fie mā’u ki

he fuakava ko ‘ení ha feinga ‘i he loto- to’a, tukupā, mo e angatonu.”² —‘Eletā Quentin L. Cook ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá

- “Ko e kau muimui kitautolu hotau Fakamo’ui ko Sisū Kalaisí. Ko e fa’ahinga ului mo e falala peheé ko e ola ia ‘o e ngāue ‘osikiavelenga mo fakamātoato. ‘Oku fakafó’ituitui ia. Ko ha ngāue ia he mo’uí kotoa.”³ —Ann M. Dibb, tokoni ua ‘i he kau palesitenisi lahi ‘o e Kau Finemuí
- “Ko e taimi ko ia ‘e lakasi ai he’etau fakamo’oní ‘a e me’a ‘oku ‘i hotau ‘atamaí, pea tō loloto ia ‘i hotau lotó, ‘e toki lava ai he’etau holi ke tau ‘ofa mo tokoní ke hangé ko

e Fakamo’uí.”⁴ —‘Eletā M. Russell Ballard ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo e Toko Hongofulu Mā Uá

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. David A. Bednar, “Ului ki he ‘Eiki,” *Liahona*, Nōvema 2012, 107.
2. Quentin L. Cook, “Oku Mou Lava ke Ongó’i Pehē Nai he Taimí ni?” *Liahona*, Nōvema 2012, 9.
3. Ann M. Dibb, “Oku ou ‘Ilo ia. ‘Oku ou Mo’ui ‘aki Ia. ‘Oku ou ‘Ofa Ai,” *Liahona*, Nōvema 2012, 10.
4. M. Russell Ballard, “Ke Mou Femo’uekina ‘i he Ngāue Lelei,” *Liahona*, Nōvema 2012, 30.

Ke lau, mamata, pe fanongo ki he ngaahi lea ‘o e konifelenisi lahi, ‘a’ahi ki he **conference.lds.org**.

KAKATO FE'UNGA

Fai 'e Michele Reyes

Te u lava fēfē 'o fetongi taipa, teuteu me'atokoni, pe fakafiemālie'i 'eku fānaú 'aki 'a e nima pē 'e taha?

Na'e mole 'a e kongā lahi 'o hoku nima to'ohemā 'i ha fakatu'utā-maki 'i ha kā 'i hoku ta'u 17. Na'e liliu faka'aufuli 'e he me'a ko 'eni ne hokó 'eku mo'uí. Neongo ne 'i ai ha ngaahi 'aho na'e faingata'a mo ha taimi 'o e 'ahi'ahí, ka na'e 'omi 'e he afi fai fakama'á ni ha faingamālie ke u mamata tonu ai 'i he mālohi 'o e Fakalelei 'i ha founa na'e 'ikai hano tatau.

Ko 'eku mo'uí he taimi ni 'oku foaki kotoa ia ki hoku ongo fatongia 'oku ou 'ofa taha aí, 'a ia ko e uai'fi pea mo ha fa'ē. 'I he te'eki ai ke fā'ele'i 'eku fānaú, ne u fifli pe te u fe'unga nai ke hoko ko ha fa'ē. Te u lava fēfē 'o fetongi taipa, teuteu me'atokoni, pe fakafiemālie'i 'eku fānaú 'aki 'a e nima pē 'e taha? Ko e 'osi 'eni ha ta'u 'e hongofulu mā nima mei ai, mo 'eku 'i he tu'unga fakafa'eé mo ha fānau faka'ofa'ofa 'e toko nima. Kuó u lava 'o fakalele lelei 'eku mo'uí, pea 'oku 'ikai fakatokanga'i 'e he'eku fānaú haku kehekehe mo e ngaahi fa'ē kehé. 'Oku 'ikai kei hoko hoku nima 'oku puliá ko ha me'a ke ne fakafaingata'a'ia'i au ka ko ha faka'ilonga 'o e 'ofa. Ko ha ma'u'anga fakafiemālie ia ke pipiki ki ai 'eku fānaú 'i he taimi 'oku nau tangi pe mohe ai he po'ulí. Mahalo 'oku lahi e ngaahi me'a ia 'oku tupu mei ai 'enau pipiki pehení, ka 'oku ou lau ia 'e au ko ha fakamo'oni 'o e malava 'e he Fakamo'uí ke fakatupu ha me'a lelei mei ha me'a 'oku fakamamahí.

'Oku 'ikai te u fa'a fakamatala'i 'a e fiefia 'oku ou ma'u 'i he taimi 'oku fakafiemālie'i ai 'e hoku kongā ko iá 'eku fānaú. Kuo 'omi 'e he tu'unga fakafa'eé ha mahino ki hoku fakangatangata fakaesinó, pea kuó u ongo'i kuo 'osi kamata ke fakamo'ui au 'e he Fakalelei.

Na'e fa'a faingata'a he taimi 'e ni'ihi 'a e ngaahi fie ma'u faka'aho 'o e hoko ko e fa'eé. 'Oku 'omi 'e he ngaahi taimi faingata'a ha 'uhinga ke u fakakaukau ai ki he mo'oni 'o e Toetu'ú pea mo e malava ke fakamo'ui au 'e he Fakamo'uí. Ko ia 'oku 'i ai hono 'uhinga makehe kiate au 'o e ngaahi sippinga 'o e fai fakamo'uí 'oku hā 'i he folofolá ke

ne fakatupulaki 'eku tuí. Ko e taha 'o e ngaahi sippinga 'oku ou manako taha aí 'a e taimi na'e 'a'ahi ai e Fakamo'uí ki he kakai 'i he ongo 'Ameliká pea fakamo'ui honau kakai mahakí. Kuó u nofo pē 'o fakakaukauloto pe na'e mei fēfē nai kapau ko e taha au 'o kinautolu na'e fakamo'ui 'e he Fakamo'uí. 'Oku kamata 'aki e fakamatalá 'Ene fakaafe na'e fai 'i he 'ofá:

“Oku 'i ai hamou ni'ihi 'oku puke 'iate kimoutolu? Mou 'omi 'a kinautolu ki heni. 'Oku 'i ai hamou ni'ihi 'oku ketu, pe kui, pe heke, pe pipiki, . . . pe puke 'i ha mahaki 'e taha? 'Omi 'a kinautolu ki heni pea te u fakamo'ui 'a kinautolu, he 'oku ou

KO HA MĀLOHI KE MATU'UAKI HO FAINGATA'A'IA

“Oku 'i ai e ngaahi faingata'a 'i he mo'uí 'e 'ikai fakalelei'ia 'i he māmaní. Na'e tu'o tolu 'a e kole 'a Paula ke to'o 'a e tolounua 'i he kakanó. Ko e tali ki ai 'a e 'Eikí, 'Ko 'eku tokoní 'e lahi ma'au' (2 Kolinitō 12:7, 9). . . . Na'á ne 'oange kia Paula ha mālohi ke fetongi 'aki ko'e'uhí kae lava ke 'uhingamālie 'ene mo'uí. 'Okú Ne fie ma'u ke ke ako 'o 'ilo 'a e founa 'e fakamo'ui ai ko'e 'i he taimi 'okú Ne finangalo ki aí mo e founa ke ma'u ai 'a e mālohi ke ke matu'uaki ho ngaahi faingata'a'ia 'i he taimi 'okú Ne fakataumu'a ke hoko ia ko ha me'a ke ke tupulaki aí. Pe ko e hā pē he ongo founá, 'e tokoni atu 'a e Huhu'í kiate koe.”

'Eletā Richard G. Scott 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Ua, "To Be Healed," *Ensign*, May 1994, 7.

‘ofa mamahi kiate kimoutolu; ‘oku fonu hoku lotó ‘i he ‘alo‘ofa. . . .

“ . . . He ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku fe‘unga ho‘omou tuí ke u fakamo‘ui ‘a kimoutolu.

“ . . . ‘I he hili ‘ene folofola peheé, na‘e ô mai fakataha ‘a e fu‘u kakaí kotoa pē, mo honau kakai mahakí, mo honau kakai faingata‘a‘iá, mo honau kakai ketú, mo honau kakai kuí, mo honau kakai noá, pea mo kinautolu kotoa pē na‘a nau puke ‘i ha fa‘ahinga mahaki; pea na‘á Ne fakamo‘ui ‘a kinautolu kotoa pē” (3 Nifai 17:7–9).

Kiate au, ko e taha ‘eni ‘o e ngaahi me‘a ongo taha na‘e hoko ‘oku fakamatala ki ai ‘i he folofolá. Ka kuo liliu e anga ‘eku fakakaukau ‘i he‘eku tali e tu‘unga fakafa‘eé ‘aki ‘a e nima pē ‘e tahá. Ne u fakakaukau he taimi ‘e taha ko e taha au ‘o e kakai ‘oku nofo ‘o hanganaki taha atu ki he Toetu‘ú mo e fakakaukau ‘e ngaohi au ke u kakato. Ka ‘i he taimi ní ‘oku ‘ikai ha‘aku fakavavevave. ‘Oku tupulaki ke lahi ‘eku ongo‘i e ngāue ‘a e Fakaleléi ‘i he‘eku mo‘uí he *taimí ni*. Kuó u ‘ilo‘i ‘oku ‘ikai fie ma‘u ke toki kamata pē ‘a e mālohi ‘o e fai fakamo‘uí ‘i he taimi ‘e hoko ai ‘a e Toetu‘ú. Kuo ‘osi kamata ‘eku kakató ‘i he taimi ‘oku piki mai ai ha taha ‘o ‘eku fānaú ki he kongá ‘o hoku nimá na‘e kei toé pea mohe ‘i he po‘ulí. Kuo ‘uhingamālie kiate au ‘eku ‘ilo‘i ‘eni ‘o hangē ko ha mana ‘o hano fakamo‘uí fakaesino au. Kuó u fakapapau‘i ‘eni, ‘oku ou kakato ‘o hangē ko ia ‘oku ou fie ma‘ú. ■

‘Oku ‘ikai kei hoko hoku nima ‘oku puliá ko ha me‘a ke ne fakafaingata‘a‘ia‘i au, ka ko ha faka‘ilonga ia ‘o e ‘ofa. Ko ha ma‘u‘anga fakafiemālie ia ke pipiki ki ai ‘eku fānaú ‘i he taimi ‘oku nau mohe ai he po‘ulí.

KO E HĀ NE HOKO AI ‘ENI KIATE AÚ?

Na‘e tali ‘e ‘Eletā Ronald A. Rasband ‘o e Kau Palesitenisí ‘o e Kau Fitungofulú ‘a e fehu‘í ni ‘i he‘ene lea he konifelenisi lahi ‘o ‘Epeleli 2012, ko e “Ngaahi Lēsoni Makehe”:

“Ko e mo‘uí ni ko ha ako‘anga pē ia ki he hakeaki‘i ta‘engatá, pea ‘oku pau ke fou ia ‘i ha ngaahi sivi mo e ‘ahi‘ahi. Kuo hoko pehē ma‘u pē ia pea ‘oku ‘ikai hao ha taha mei ai.

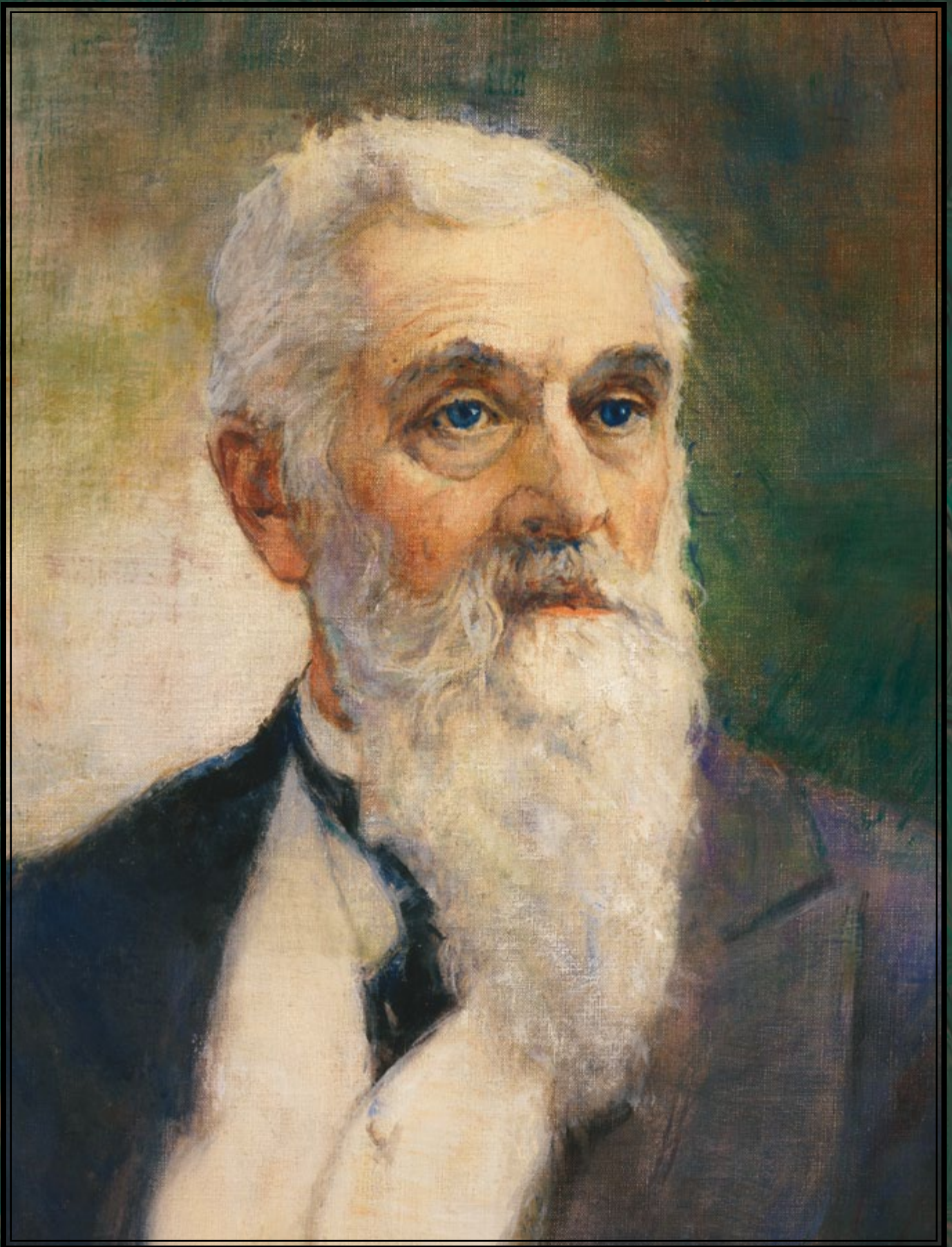
“Ko e falala ki he finangalo ‘o e ‘Otuá ko e uho ia ‘o ‘etau mo‘ui fakamatelié. ‘I he‘etau tui kiate lá ‘oku tau ma‘u ai ha mālohi mei he Faka-lelei ‘a Kalaisí lolotonga e taimi ‘oku hulutu‘u ai e ngaahi fehu‘í kae si‘i ke ma‘u ha tali. . . .

“Neongo te tau fehingahangai mo e ‘ahi‘ahi, filí, loto mamahí, faingata‘á, pea mo e mamahí ‘i ha ngaahi founa kehekehe, ka ‘e ‘i ai ma‘u pē hotau Fakamo‘ui tokanga mo ‘ofa ke tokoni mai. Kuó Ne tala‘ofa mai:

“‘E ‘ikai te u tuku ke tuēnoa ‘a kimoutolu; te u ha‘u kiate kimoutolu. . . .

“Ko ‘eku melinó ‘oku ou foaki kiate kimoutolú: ‘oku ‘ikai hangē ko e foaki ‘a māmaní, ‘a ‘eku foaki kiate kimoutolú. ‘Oua na‘a mamahi homou lotó, pea ‘oua na‘a manavahē ia” (Sione 14:18, 27).”

Ko e hā e ngaahi founa te ke lava ‘o fekumi ai ki he fakafiemālie mo e melino ‘a e Fakamo‘uí ‘i ho ngaahi ‘ahi‘ahi?

Pīkale, Tēnipi, mo e Fakamo'oni

UE'I FAKALAUMĀLIE MEI HE MO'UI MO E NGAARI
AKONAKI 'A LOLENISOU SINOŪ

I ho'o ako e ngaahi akonaki 'a Palesiteni Lolenisou Sinoū he ta'u ní, te ke 'ilo'i ai ia ko ha palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā 'a ia 'oku fakaofa e kaunga 'ene fale'i ki he kuongá ni.

Kapau kuó ke sio 'i ha tā 'o Lolenisou Sinou, 'a e Palesiteni hono nima 'o e Siasi 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní, te ke manatu'i pē 'a hono kava tea loloá mo hono fofonga 'ofá. Pea kapau kuó ke tu'u si'i hifo 'o vakavakai'i hano tā pehē, mahalo te ke fakatokanga'i 'a e fofonga 'o Palesiteni Sinoū—hela'ia kae 'ikai ongosia, toulekeleka kae fonu 'i he longo-mo'ui mo e maama.

Mahalo pē kuó ke fanongo 'i hono ue'i 'o Palesiteni Sinoū ke ne malanga'i e vahehongofulú, pea mahalo 'okú ke manatu'i ha'o lau 'o kau ki ha me'a toputapu na'á ne a'usia 'i he Temipale Sōleki.

Ka 'okú ke 'ilo'i nai 'a e me'a na'e tupu mei ai e me'a ko 'eni na'á ne a'usia 'i he temipalé mo hono olá? 'Okú ke fie ma'u ke ke 'ilo'i e talanoa kau ki he fakahā na'á ne ma'u 'o kau ki he fonu 'o e vahehongofulú?

Pea fēfē hono ongo kano'imatá mo hono fofongá. Hili ha fe'iloaki 'a ha faifekau 'o ha tui fakalotu kehe mo Palesiteni Sinou, na'á ne tohi: Ko hono fofongá ko ha mālohi ia 'o e

melino; ko 'ene 'i aí ko ha tāpuaki 'o e melinó. Na'e 'ikai ke ngata mei he hā 'i he nonga 'a hono ongo kano'imatá ko e 'fai'anga ia 'o e lotu liló. . . . ka ko e nofo'anga foki 'o e ivi fakalaumālie. . . . Na'e 'alu hake 'iate au 'a e ongo faikehe, ko e potu toputapu 'eni 'oku ou tu'u aí.'"¹ Te ke fie 'ilo nai ki he ngaahi fononga, 'ahi'ahi, ikuna, mamahi, fiefia, mo e ngaahi fakahā na'e fakataha'i ke fakatupu ai ha fofonga pehē?

'E ako he ta'u ni 'e he kau Fine'ofá mo e kau ma'u Lakanga Taula'eiki Faka-Melekisētekí 'a e *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasi: Lolenisou Sinou.* 'I ho'o ako mei he ngaahi akonaki 'a Palesiteni Sinoū pea alea'i ia he lotú pea 'i 'apí, te ke 'ilo'i ai 'oku 'ikai ko ha tangata mata 'ofa pē ia 'i ha tā vali-vali motu'a. Te ke 'ilo'i ko ha tangata ia 'a e 'Otuá—ko e palōfita, tangata kikite, mo e tangata ma'u fakahā 'a ia 'oku fakaofa e fekau'aki 'ene fale'i mo e kuongá ni.

FAKAMATALA FAKAPIOKĀLAFÍ

Na'e fā'ele'i 'a Lolenisou Sinou he 'aho 3 'o 'Epeleli 1814, 'i Manatua, 'i 'Ohaiō, USA. Na'e 'ohake ia mo hono ngaahi tokoua mo e tuofāfiné 'e he'ene ongomātu'a, ko Lōsita mo 'Ōliva Sinou, 'i ha 'api na'e fakatapui ke 'i ai e tuí, ngāue mālohí, tokoní, mo e akó. Na'e teuteu'i ia 'e he ngaahi tefito'i makatu'unga ko 'ení ke ne tali 'a e ongoongolelei kuo toe fakafoki maí. Na'á ne kau ki he Siasí 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i Ketilani, Ohaiō, 'i Sune 'o e 1836, 'i hono tākiekina ia 'e he ngaahi ue'i 'a e Laumālie Mā'oni'oni mo ha ngaahi pou pou mei hono tuofefine ko 'Ilisá, 'a ia kuó ne 'osi kau ki he Siasí. Ne 'ikai 'osi ha ta'u 'e taha mei ai kuo ui ia ke ne 'alu 'o ngāue fakafaifekau taimi kakato.

'I he ta'u 'e 12 hono hokó, na'á ne fakahoko ai ha ngaahi ngāue fakafaifekau lahi 'i he 'lunaiteti Siteití, pea na'á ne taki atu foki ha kau paionia 'a e Siasí ki he Tele'a Sōleki. Ko ha faifekau ngāue mate-aki mo longomo'ui ia, 'i he'ene ngāue fakafaifekau 'i 'Itali, 'Otu Motu Hauai'i, mo e feitu'u fakahihifo 'o e 'lunaiteti Siteití. Na'e fakanofa ia ko ha 'Aposetolo 'i he 'aho 12 'o Fēpueli 1849. Na'á ne kau foki 'i he kau taki 'i he ngaahi feitu'u kehe 'o e Siasí, kau ai 'ene ngāue 'o laka hake he ta'u 'e 5 ko e palesiteni 'o e Tempale Sōleki. Na'e vahe'i ia 'i he 'aho 10 'o 'Okatopa 1898, ko e Palesiteni 'o e Siasí. Na'á ne pekia he 'aho 10 'o 'Okatopa 1901, 'i Sōleki Siti, 'i 'lutā.

Ko ha ngaahi sīpinga pē 'eni 'e ni'ihī 'o e ngaahi akonaki mo e ngaahi talanoa te ke ma'u he lēsoni 'o e ta'u ní ke ne ngaohi koe ke lahi ange ha'o fie lau ia. 'I he ngaahi palakalafi hoko haké, 'oku 'uhinga e vahé mo e pēsí ki he *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou.*

Mahalo pē te ke manatu'i 'a e lea mālie 'i ha konifelenisi lahi na'e fakafehoanaki ai 'e 'Eletā Tēvita A. Petinā 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'a e founa 'o e ulu'ki hano pīkale'i ha kiukamipā.² Na'e 'ikai ko 'Eletā Petinā pē 'a e fuofua 'Aposetolo ke ne fai 'a e fakafehoanaki ni. Na'e vahevahe 'e Palesiteni Sinou 'a e fakakaukau tatau 'i he ta'u 'e 150 kimu'a ai: "Fa'o ha fo'i kiukamipā 'i ha fo'i hina 'oku 'i ai ha vinika, pea 'i he 'osi 'a e 'uluaki houa 'e tahá, pe 'uluaki houa 'e 12, 'oku 'ikai ha fu'u loko me'a 'e hoko ki ai. Hanga 'o vakavakai'i ia pea te ke 'ilo ko e ki'i liliu si'i pē 'oku hoko ki he kilí, he 'oku fie ma'u ha taimi lōloa ange kae hoko ko ha pīkale. 'Oku 'i ai e me'a 'oku hoko ki ha taha 'i hono papitaiso ki he siasí ni, ka 'oku 'ikai hoko hake pē ia he taimi 'oku papitaiso ai. 'Oku 'ikai fokotu'u 'i hono lotó 'a e fono 'o e me'a 'oku totonú mo e fatongiá lolotonga 'a e 'uluaki houa 'e 12 pe 24 pē; kuo pau ke ne nofo ma'u 'i he siasí, 'o hangē ko e fo'i kiukamipā 'i he viniká, kae 'oua kuo nofo'ia kakato ia 'e he laumālie totonú."³

'I he taimi na'e lea ai 'a Palesiteni Sinou 'o kau ki he fakauluí, na'á ne lea mei ha me'a pē kuó ne a'usia. Na'á ne fa'a fakamatala ki ha me'a 'e ua na'e hoko—ko e taha na'e hoko ia kimu'a peá ne kau ki he Siasí pea hoko 'a e tahá 'i he hili si'i pē hono papitaiso mo hili-fakinimá—'o tokoni ke "nofo'ia kakato ia 'e he laumālie totonú." 'E lava ke ke lau e ngaahi fakamatala ki he ngaahi me'a ko 'eni na'á ne a'usía 'i he peesi 1, 3, 59, mo e 61–62.

Na'e fehu'i kia Palesiteni Sinou 'i he taimi 'e taha, ["Ko e hā 'oku ui ai [ha] tangata ke hoko ko ha palesiteni ki ha kaka? 'Oku 'uhingá ke ne ma'u ha ivi tākiekina peá ne toki faka'aonga'i fakahangatonu ia ke ma'u hano lāngilangi? 'Ikai, 'oku fehāngahāngai ia, 'oku ui ia ke ngāue 'i ha fa'ahinga tu'unga pehē 'i he 'uhinga tatau na'e foaki ai e lakanga fakataula'eikí ki he 'Alo 'o e 'Otuá, ke Ne fai

Na'e akonaki 'a Palesiteni Sinou 'o pehē 'oku 'omi 'e he totongi vahehongofulú 'a e ngaahi tāpuakí. Na'e fa'a tali e vahehongofulú 'i he ngaahi 'ōfisi tatau mo ia 'oku hā atu hení (Sōleki Sítí, ngaahi ta'u 'o e 1880). To'ohemá: 'I ha teuteu 'a Palesiteni Sinou ke talitali hono ngaahi kaungāme'a, na'á ne ngaohi 'aki e ngaahi fo'i tēnipi ha tu'u-anga te'elango ke maama ai hono 'api na'e langa 'aki e kupukupu 'i 'akaú.

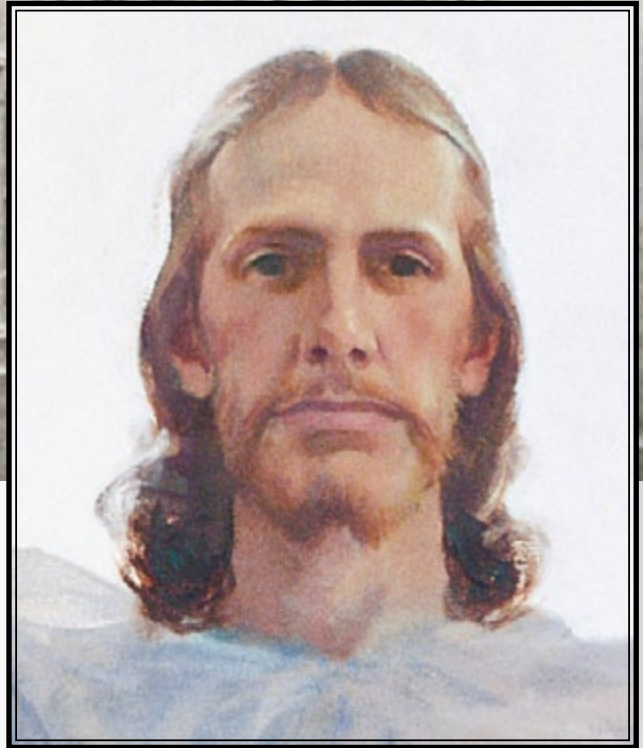
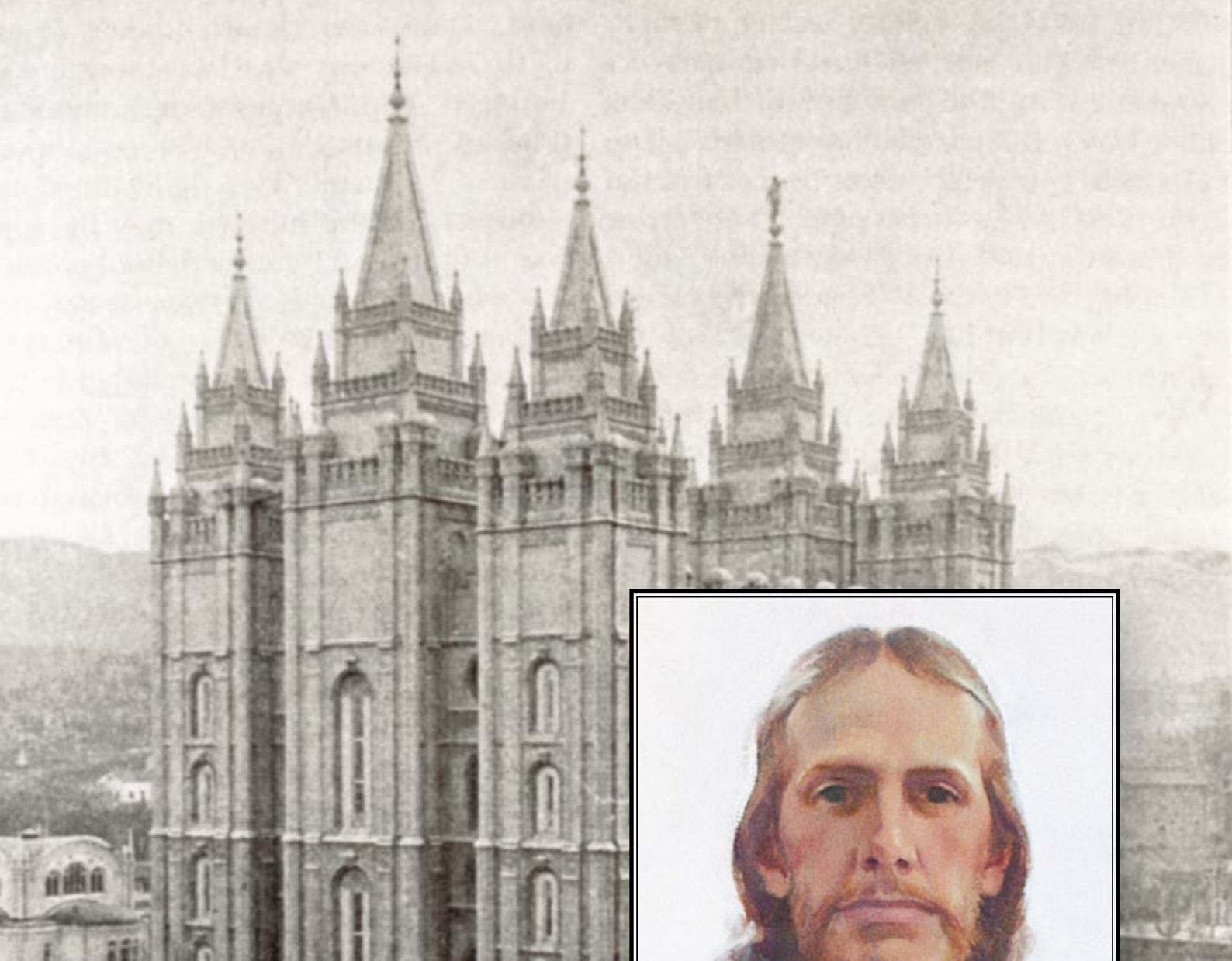
ha ngaahi feilaulau. Ma'ana? 'Ikai, ka ki he lelei 'a e kakai 'okú ne tokanga í. . . Ke hoko ko ha tamaio'eiki ki hono kāingá, 'o 'ikai ko hanau pule, pea mo ngāue 'i he me'a te nau sai mo lelei aí.]”⁴

Na'e faka'aonga 'i 'e Palesiteni Sinou 'a e tefito'i mo'oni ko 'ení 'i he'ene hoko ko e taki 'o e Siasí, pea na'á ne mohu founa he taimi 'e ni'ihí 'i hono fakahoko iá. Hangē ko 'ení, na'e tu'o taha 'ene faka'aonga 'i e tēnipí, tupenu kafú, mo e mohuku mōmoá ke langaki hake 'aki e laumālie 'o ha Kāingalotu faingata'a'ia. 'Oku ma'u e fakamatala ko 'ení he vahe 7. Vakai ki he vahe 18 ke lau ai ha ni'ihí 'o 'ene ngaahi akonaki kau ki he tu'unga fakatakimu'a 'i he Siasí.

Ko ha taki mohu ivi, mohu founa, mo ngāue ola lelei 'a Palesiteni Sinou he na'á ne 'ilo'i 'a e Taki mo'oní. Na'á ne akonaki 'o pehē, “Ko e ngāue ma'ongo'onga 'oku fakahoko he taimi ní—'a hono tānaki 'o e kakai mei he ngaahi pule'anga 'o e māmaní na'e 'ikai tupu ia mei ha fakakaukau 'a ha fa'ahinga tangata pe kau tangata; ka na'e tupu ia mei he 'Eiki Māfima'fi.”⁵ 'I ha tali ki ha kāingalotu 'o e Siasí ne fakataha mai ke fakalāngilangi 'i ia 'i hono ta'u 85, na'a ne pehē, “Oku ou ongo'i ko e hā pē ha me'a ne u lava 'i na'e 'ikai ko Lolenisou Sinou, pea ko e ngaahi me'a ne u founa 'ou a'u ai ki he tu'unga ko 'eni ko e Palesiteni 'o e Siasí—'oku 'ikai ko Lolenisou Sinou, ka ko e 'Eiki na'á ne fakahokó.”⁶

Na'á ne ako'i e mo'oni ko 'ení he taimi kotoa na'á ne ngāue fakafaifekau aí, ka na'e toe fakamanatu ange ki ai 'i ha founa toputapu mo fakatāutaha kimu'a si'i peá ne hoko ko e Palesiteni 'o e Siasí. Na'á ne hoko ko e 'Aposetolo pule 'i he Siasí he pekia 'a Palesiteni Uilifooto Utalafi 'i he 'aho 2 'o Sepitema, 1898. Na'á ne lau 'oku 'ikai ke ne fe'unga ke fua 'a e fatongia ni, ko ia na'á ne 'alu toko taha ai ki ha loki 'i he Temipale Sōlekí ke lotu. Na'á ne tangi ke ma'u ha fakahinohino ka ne 'ikai ma'u ha tali ki he'ene lotú, ko ia na'á ne mavahe mei he loki hili ha ki'i taimi 'o ne hū atu ki he holó. Na'e ma'u ai 'a e talí. Na'e tu'u 'i mu'a 'iate ia 'a Sisū Kalaisi kuo toetu'ú, 'i ha fute nai 'e tolu (m 'e 1) mei he falikí, 'o fakahā kiate ia ke hoko atu 'ene tataki e Siasí. Ke 'ilo lahi ange kau ki he me'a ko 'eni na'e hokó, vakai ki he vahe 20.

'Oku 'iloa 'a Palesiteni Sinou 'i he'ene ma'u fakahā kau ki he fono 'o e vahehongofulú. Ki he kāingalotu 'o e Siasí 'i he 1899, na'e kamata 'aki e fakahaá ni ha tala mamafa: “Kuo hokosia e taimi ki he taha kotoa pē 'i he kāingalotu 'o e Ngaahi 'Aho Kimui Ní, 'okú ne holi ke mateuteu ki he kaha'ú pea mo fokotu'u ma'u hono va'é 'i ha fakava'e 'oku totonú, ke ne fakahoko 'a e finangalo 'o e 'Eiki pea mo totongi kakato 'ene vahehongofulú. Ko e folofola ia 'a e 'Eiki kiate kimoutolú.”⁷

Na'á ne a'usia ha me'a na'e toputapu 'i he'ene mamata ki he 'Eiki toetu'ú 'i he Temipale Sōleki.

Na'e tali faivelenga 'e he Kāingalotú 'a e fale'i 'a honau palōfitá, pea na'e tāpuaki'i fakafō'ituitui mo fakakāto'a ai kinautolu 'e he 'Eiki. 'Oku kei hokohoko atu pē he 'ahó ni e ivi tākiekina 'o e fakahā ko iá, 'i hono ma'u kotoa 'e he kāingalotu 'o e Siasí 'i māmani kátoa 'a e ngaahi tāpuaki fakalaumālie mo fakatu'asino 'i he'enau talangofua ki he fono 'o e vahehongofulú. Ke lau 'a e me'a na'e hoko 'o tupu ai 'a e fakahā ko 'ení mo e ngaahi tāpuaki ne ma'u aí, vakai ki he vahe 12.

Na'e fai 'e Palesiteni Sinou ha fakamo'oni mālohi kia Sisū Kalaisi, 'o hangē ko e kau palōfita kotoa pē. Na'á ne akonaki 'o pehē: "Oku tau fakafalala kotoa kia Sisū Kalaisi, ki He'ene hā'ele mai ki māmani 'o fakaava 'a e hala te tau lava ai 'o ma'u 'a e nongá, fiefiá, mo e hakeaki'í. Pea kapau na'e 'ikai ke ne fakahoko 'a e ngaahi ngāue ko 'ení, na'e 'ikai ke tau teitei mei malava ke

ma'u 'a e ngaahi tāpuaki mo e ngaahi faingamālie kuo fakapapau'i mai kiate kitautolu 'i he ongoongoleléi."⁸ Na'á ne fakamo'oni ki he 'alo'i 'o e Fakamo'uí, ngāue fakafaipekaú, Fakaleléi, 'Ene kaunga fakatāutaha 'i Hono Siasi kuo toe fakafoki maí, mo e Hā'ele 'Angauá. Ki ha ngaahi fakamo'oni lahi ange kau kia Sisū Kalaisí, vakai ki he vahe 24.

Ko e mo'oni, ko e ki'i me'a si'i pē 'oku lava ke 'oatu 'e he fakamatala nounou ni kau ki he mo'ui mo e ngāue 'a Palesiteni Sinoú. 'I ha'o ako 'a e *Ngaahi Akonaki 'a*

e *Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou*, te ke 'ilo ai mo ha ngaahi talanoa fakalaumālie kehe, kau ai e ngaahi fakamatala ki hono 'uluaki faingamālie ke faiako 'i he'ene hoko ko ha faifekaú, 'ene fu'u 'ohovale 'i hono ui ia ke ne ngāue 'i he Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, 'a e ongo na'á ne ma'u 'i he'ene 'i ha vaka 'i he 'Ōseni 'Atalanitikí lolotonga ha fu'u matangi lahi, mo e tu'o fā hono fakahaofi 'e he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikí ha kakai (kau ai mo Lolenisou Sinou pē) mei he maté. Te ke lava 'o 'ilo ha me'a lahi mei he'ene ngaahi akonakí fekau'aki mo ha ngaahi tefito kehekehe, kau ai e uouangatahá, loto fakatōkila, ngaahi fuakavá, ngāue fakatemipalé, ngaahi fetu'utaki fakafāmilí, feinga ki he haohoaó, lakanga fakataula'eikí, Fine'ofá, mo e fiefia 'o hono vahevahe 'o e ongoongoleleí mo ha ni'ihī kehé.

Kapau kuó ke tuku ha taimi ke lau mo fakalaululoto ai ki ha ni'ihī 'o e ngaahi fakamatala mo e ngaahi akonakí 'oku lau ki ai 'i he fakamatala ko 'ení—pe na'a mo ha'o fakapapau 'i pē te ke lau kinautolu 'i ha taimi vavé ni mai—'oku lava ke fakapapau 'i atu 'e fiefia 'a Palesiteni Sinou 'i ho'o feinga ke fai iá. Na'á ne ako 'i he kotoa 'o 'ene mo'uí peá ne ako 'i 'oku totonu ke tau “ngāue 'i 'a e taumu'a ke tau fakalalakala 'i he ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e māmá mo e 'iló.”⁹ Na'á ne tapou mai, “Oku totonu ke hoko 'a e 'aneafí pe uike kuo 'osí ko e lelei taha ia kuo tau a'usía, pea 'oku totonu ke tau fakalalakala ki mu'a he 'aho takitaha, 'i he 'iló mo e potó pea mo 'etau malava ke fai leleí.”¹⁰

Fakatauange 'e fakalahi atu ha ngaahi me'a ho'o mo'uí he ta'ú ni 'i ho'o ako 'a e *Ngaahi Akonakí 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou*. 'I ho'o ako iá, 'e lava ke ke a'usia 'a e me'a tatau mo ia na'e hoko ki he tangata faifekau lelei na'e fesiofaki mata-ki he-mata mo Palesiteni Sinou. 'I he laka atu ho'o vakaí 'i he fofonga 'ofa mo e kano'imata nonga ko iá, 'e lava foki ke ke ongo 'i 'okú ke tu'u 'i ha potu toputapu—'o 'ikai koe'uhí 'okú ke 'ilo 'i 'a Lolenisou Sinou, ka koe'uhi kuó ke 'unu'unu 'o toe ofi ange ki ho'o Tamai Hēvani mo Sīsū Kalaisi, 'a ia na'á ne hoko ko e fakamo'oni kiate kināua. ■

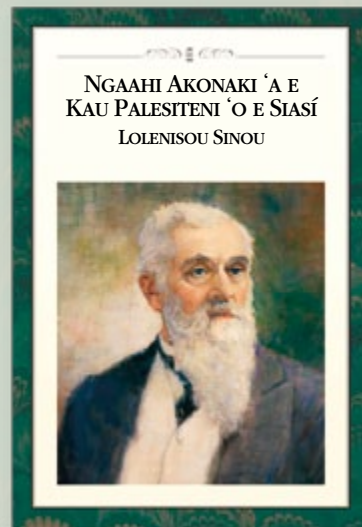
MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Reverend Prentis, 'oku hā 'i he *Ngaahi Akonakí 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Lolenisou Sinou* (2012), 34.
2. Vakai, David A. Bednar, “Kuo Pau ke Fanau 'i Fo'ou Kimoutolu,” *Liahona*, Mē 2007, 19–22.
3. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou*, 75.
4. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou*, 246.
5. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou* 171.
6. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou* 166.
7. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou* 175.
8. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou*, 312–313.
9. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou* 71.
10. *Ngaahi Akonakí: Lolenisou Sinou* 114.

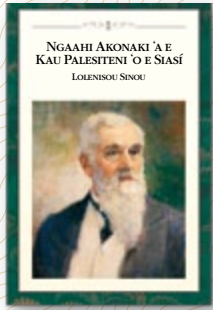
FŌTUNGA 'O E NGAAHI AKONAKI 'A E KAU PALESITENI 'O E SIASÍ: LOLENISOU SINOU

Ko e tohi hoko atu 'eni ki ho'o laipeli fakatāutaha mo fakafāmilí 'o e *Ngaahi Akonakí 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí*. Ko e tohi 'eni 'e 11 he taimi ni 'i he fakahoko-hoko ko 'ení, 'a ia 'okú ne 'omi ha mahino fakalaumālie fekau'aki mo ha ngaahi tefito lahi 'o e ongoongoleleí. Ko ha ni'ihī 'eni 'o e ngaahi tefito 'i fōtunga 'o e tohi ni:

- Ngaahi fakamatala fakalaumālie meia Palesiteni Lolenisou Sinou 'o kau ki ha ngaahi tefito 'o e ongoongoleleí 'oku laka hake he 75.
- Ngaahi ngāue faka'aati mo e ngaahi tā fo'ou mei he mo'ui 'a Lolenisou Sinou kuo te'eki mamata ai ha tokolahi 'o e kāingalotú.
- Fa'ahinga tokoni fakafaiako mo e tokoni ako 'e tolu 'i he vahe takitaha: ngaahi fehu 'i fakatupu fakakaukau, ngaahi potufolofola 'oku fekau'aki mo e tefito 'i he vahé, mo e ngaahi tokoni fakafaiako ke fakaleleí 'i 'aki e kau mai ki he lēsoní mo e fealea'aki fakakalasi.
- Peesi 'e tolu 'o ha ngaahi fakahinohino ke tokoni ki he kāingalotú ke toe lelei ange 'enau ako e tohi mo faiako 'aki e ue 'i 'a e Laumālie 'i 'api pe 'i he lotú.

'Oku toe lava foki ke ma'u e tohi ni 'i he 'Initanetí he LDS.org pea 'i he Gospel Library app ('i he lea faka-Pilitāniá) 'i he mobile.lds.org.

KO HONO 'ILO' I 'O LOLENISOU SINOÚ

Fai 'e Christopher D. Fosse

‘O ku nofo taha e tohi lēsoni ma’á e ngaahi kalasi ‘a e Fine’ofá mo e Lakanga Taula’eiki Faka-Melekisēteki ‘i he ta’u ní ‘i he mo’ui mo e ngaahi akonaki ‘a Palesiteni Lolenisou Sinoú (1814–1901). Ka ‘oku ‘ikai pehē ‘e ‘ikai faka’aonga’i ‘e homou to’ú ‘a e tohi ní pea ‘ikai te ke lava ai ‘o ako ha me’a ‘e taha pe ua kau kiate ia. Ko ha mo’ui fakaofa na’e mo’ui ‘aki ‘e Palesiteni Sinoú ‘a ia na’e fonu ‘i he ngaahi faingata’á mo e ngaahi lavame’á.

Ko ha Hau ma’á e Ongongolelei

Na’e ‘uluaki fanongo ‘a Lolenisou Sinoú ‘o kau ki he Siasí ‘i he’ene kei talavou. Na’e ‘ikai ke ne fie ma’u ke papitaiso ia he kamata’angá, neongo na’e tali lelei ‘a e ongoongolelei ‘e hono tuofefine ko ‘Ilisa (ko e ‘Ilisa Sinoú tatau pē ia na’á ne fa’u e ngaahi himi lahi ‘a e Siasí pea hoko ko e palesiteni lahi hono ua ‘o

e Fine’ofa.) Neongo ia, na’e fakamānako ‘aupito kiate ia e tokāteline ‘o e Siasí. ‘I he kamata ako ‘a Lolenisou ‘i he kolisi ‘i ‘Opelini ‘i ‘Ohaió, na’á ne fa’a vahevahe e ngaahi me’a na’e tui ki ai e Siasí mo e kau ako ne nau ako faifekau faka-Palotisaní. Neongo na’e te’eki ai ke ne tali ke papitaiso ia, ka na’e lelei ‘aupito ‘ene fakamatala ‘i e ongoongolelei ‘o fakahā ai ‘e he kau ako tokolahi ‘i ‘Opelini ‘oku mahalo na’e mo’oni e Siasí kuo toe fakafoki maí

Koe’uhí na’e hoko ‘a Lolenisou ko ha faifekau tu’u mālohi ‘i he te’eki ai ke ne tali ‘a e ongoongolelei, ‘oku ‘ikai ha ofo ia ‘i he’ene toe mateaki ‘i lahi ange ‘a e ngāue hili hono papitaisó. Lolotonga e ngaahi ta’u kimu’a na’á ne hoko ai ko e mēmipa ‘o e Siasí, na’e ui tu’o lahi ia ke ne ngāue fakafafekau taimi kakato. Na’á ne ‘uluaki ngāue ‘i ‘Ohaió, hoko ai ‘a Mísuli, Kenitaki, mo ‘Ilinoisí ‘i he USA. Na’e fekau ‘i

atu ia kimui ai ki Pilitānia Lahi ke ne tokoni ‘i hono fokotu’u ‘o e Siasí ‘i ‘Ingilani. Lolotonga ‘ene ‘i aí, na’á ne foaki ha ongo tatau ‘o e Tohi ‘a Molomoná kia Kuini Vikatōlia mo Pilinisi ‘Alipate. Na’á ne ngāue fakafafekau kimui ai ‘i ‘Itali, Suisalani, mo e fonua ne iku ‘o ‘iloa ko e ‘Otu Motu Hauai’i.

Ko ha Mana ‘i he Vahá

‘I he foki mai ‘a ‘Eletā Sinoú mei ‘Ingilani ki Nāvū, ‘i ‘Ilinoisí, na’á ne ha’u fakataha mo ha kāingalotu papi ului tokolahi. Na’a nau totongi ke nau folau ‘i he vaka ko e Swanton pea nau teuteu ki he fononga lōloa ko ia ki ‘Amelika Tokelaú.

Neongo na’e ‘ikai anga ta’e’ofa e ‘eikivaka ‘o e Swanton ki he Kāingalotú ‘i hono vaká, ka na’e ‘ikai foki ke ne anga fakakaume’a. Na’á ne fakamama’o pē ia meiate kinautolu. Ka ne hoko ha me’a ‘i he hili

Ngāue fakafafekau ‘i Hauai’i.

Ngāue fakafafekau tu’o lahi ‘i he ‘lunaiteti Siteiti.

Ako’i e ngaahi tefito’i mo’oni ‘o e ongoongolelei ki ha kau ako faifekau.

Ko ha ngaahi me'a 'eni 'e ni'ihī 'oku 'ikai mahalo te ke 'ilo'i 'o kau ki he Palesiteni hono nima 'o e Siasī.

ha uike 'e ua 'o 'enau 'i he vahā. Na'e 'i ai ha fakatu'utāmaki 'o lavea lahi ai e setuata 'a e 'eikivakā. Na'e 'ikai ke 'amanaki ha taha ia 'e lōloa atu e mo'ui 'a e setuatā he pō ko iā.

Ka na'e 'i ai ha fokotu'u 'a ha taha 'o e kau fafine faivelenga na'ā ne tokanga 'i e tangata seila tei mate ko 'eni. Na'ā ne talaange ki he Setuatā e lava ke tāpuaki 'i ia 'e 'Eletā Sinou pea 'e ala fakahaofi ai 'ene mo'ui. Na'e tali lelei 'eni 'e he setuatā—'a ia na'e ngāue ke tauhi hono uaifi mo e fānau 'e toko ua 'i Siamane.

Na'e fafangu 'a 'Eletā Sinou lolotonga e po' o kole ange ke ne ha'u mu'a ki he loki 'o e tangata ko 'eni na'e mei matē. 'I he'ene a'u atū, na'ā ne fe'iloaki ai mo e 'eikivaka 'o e vakā. Na'e fakamālō e 'eikivakā he'ene 'alu angē ka ne talaange 'oku 'ikai ha toe 'amanaki lelei ia. Na'e lava pē ke tala 'e 'Eletā Sinou na'e tangi e 'eikivakā.

Na'ā ne 'alu atu ki he lokī, hili-faki hono ongo nimā he 'ulu 'o e setuatā, pea 'oange hono tāpuaki 'o e lakanga fakataula'eikī. 'I he 'osi pē hono foaki 'e 'Eletā Sinou e tāpuaki, na'e tangutu hake e tangatā pea ne tu'u mei he mohengā. Na'e fakamo'ui kakato e setuatā, peā ne foki ki hono ngaahi fatongā 'i he 'aho hono hokō.

Ko e Mahu'inga 'o e Ngaahi Laumalié

Na'e liliu 'e hono fakamo'ui 'o e setuatā 'a e ngaahi me'a na'e hoko 'i he *Swanton*. Na'e kamata ke lahi ange e taimi 'o e 'eikivakā na'e lava ke ne fakamoleki ki he Kā-ingalotū, pea a'u pē ki he'ene ako e ongoongolelei mo ma'u e ngaahi fakataha'anga 'a e Siasī. Ko e me'a tatau pē ki he kau seila kehē. 'I he'ene a'u 'a e vakā ki he feitu'u na'e taumu'a ki ai, na'e lea fakamāvae e kauvakā ki he Kāingalotū

'i he loto 'ofa. Na'e 'ikai ke ngata pē 'i hono fakahaofi e mo'ui 'a ha tangata 'i he mālohi 'o e lakanga fakataula'eikī, ka ne lava foki ke mamata mo ha ni'ihī tokolahi kehe ki ha kongā 'o e mālohi mo e 'ofa 'a e 'Otuā. Na'e faifai pē pea papi-taiso 'a e setuatā mo ha tokolahi 'o e kauvakā.

Na'e hoko mo ha ngaahi me'a fakafo lahi kehe 'i he mo'ui 'a Palesiteni Lolenisou Sinou. Ko ia, fēfē ke ke muimui pē he ta'ū ni he kakai lalahī lolotonga 'enau ako 'a e *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasī: Lolenisou Sinou?* 'E lava ke ke lau ha ni'ihī 'o e ngaahi akonaki 'a Palesiteni Sinou 'i he ngaahi 'aho Sāpatē pe 'i ha'o taimi 'atā. Te ke lava 'o tokoni lahi ange ki hono alea 'i fakafāmilī 'o e ongoongolelei, pea lolotonga hono fai iā, te ke 'ilo ai ki ha tangata faka-fofo na'e hoko ko ha palōfita 'a e 'Otuā. ■

Fakamo'ui e setuata 'a e 'eikivakā 'i ha fononga ko e foki ki 'Amelika Tokelau.

Foaki ha ongo tatau 'o e Tohi 'a Molomonā kia Kuini Vikatōlia mo Pīlinisī 'Alipate.

Fai 'e 'Eletā
Neil L. Andersen

'O e Kōlomu 'o e
Kau 'Aposetolo 'e Toko
Hongofulu Mā Uā

KO E 'APASIA KI HE 'OTUÁ KO E KAMATA'ANGA IA 'O E Potó

*'Oku mahu 'inga
taha e poto 'o
māmaní 'i he
taimi 'oku tāki-
ekina ai pea mui-
mui ki he poto 'o
e 'Otuá.*

Oku tau mo'ui 'i ha māmani 'oku hulu 'i he ngaahi fakamatalá. Mahalo ko e fakataipe 'o e māmani ko 'ení 'a e fakafo 'o e Wikipedia, ko e 'enisaikolopitia lahi taha ia 'a māmani 'i he 'Initanetí. Ke tokoni atu ke ke 'ilo 'i hono lahi 'o e Wikipedia, 'i he 2012 pē, kuo laka hake 'i he ngaahi fo 'i lea 'e 2.5 piliona ai 'i he lea faka-Pilitāniá 'ata'atā pē, pea laka hake he ngaahi fakamatala 'e 22 miliona ai 'i ha meimei lea fakafonua 'e 284. 'Oku laka hake he ngaahi lea fakafonua 'e 70 'o e Wikipedia 'oku 'ikai si 'i hifo 'i he ngaahi fakamatala 'e 10,000 'i ai. 'Oku laka hake 'i he ngaahi fakamatala 'e 4 milioná 'i he lea faka-Pilitāniá.¹

'Oku fakamo'oni 'i foki 'a e fu 'u hulu 'o e fakamatala 'oku tau ma'ú 'i hono lahi hono faka'aonga 'i 'o e ngaahi saiti kulupu fengāue-aki hangē ko e Facebook, 'a ia ne kamata 'i he 2004 pea faka'aonga 'i 'e ha toko 1 piliona 'i māmani katoa 'i he 2012,² 'i he YouTube, 'a ia ne kamata 'i he 2005, 'o fai ai hono toutou mamata 'i 'o ha ngaahi kongā vitiō 'o laka hake 'i he tu'ō 100 milioná.

'I he fakautuutu hono faka'aonga 'i 'o e ngaahi fakamatala ko 'ení, 'oku tau fu 'u fie ma'ú lahi ai 'a e potó, 'a e poto ke filifili pea 'ilo 'i e founga ke faka'aonga 'i 'aki e me'a 'oku tau akó. 'Oku pehē 'e T. S. 'Elioti, ko ha tokotaha Kalisitiane na'e tui kia Kalaisi, 'i he

ngaahi me'a na'á ne tohi he laui ta'u kuo hili, ki hotau māmani he 'aho ní:

*'A e māmani failau mo fakatōlauí,
'o e fanau 'i mo e maté!
Siakale 'ikai ngata 'o e fakakaukau mo
hono ngāue 'i,
'ikai ngata e fa' u me'a fo'ou, 'ikai ngata
e fakatotoló,
Ilo ai e me'a 'oku ngaué, kae 'ikai ko ia
'oku tu'uma'ú;
Ilo 'o e leá, kae 'ikai 'o e fakalongolóngo;
Ilo 'o e ngaahi fo 'i leá, kae 'ikai 'o e
Folofolá.
'Oku 'omi 'e he'etau 'iló kotoa ke tau
ofi ange ki he'etau ta'e'iló,
'Oku 'omi kotoa he'etau ta'e'iló ke tau
ofi ange ki he maté,
Kae 'ikai pē ha ofi ange ki he 'Otuá he
ofi 'a e maté.
Ko e fē Mo'ui ne mole 'i he'etau mo'ui 'akí?
Ko e fē poto ne mole 'i he'etau 'iló?
Ko e fē 'ilo ne mole 'i he fakamatalá?
'Omi 'e he fāliunga 'o taimi he uofulu 'i
senitulí
Ke tau mama' o ange mei he 'Otuá kae ofi
ange ki he Efū.³*

Ko e hā 'ene mahino 'o e potó kiate koé? 'E 'i ai ha ni'ihī te nau hangē ko e finemui na'e fiefia 'i he'ene teu malí, peá ne pehē

ange ki he'ene ongomātu'á, "Ko e teu 'eni ke u mali. Ko 'ene 'osi atu ia e ngaahi me'a kotoa ke u hoha'a ki aí." Pea fanafana ange 'ene fa'eé ki he'ene tamaí, "Io, ka 'oku 'ikai te ne 'ilo pe ko 'ene 'osi atu ia pe ko 'ene kamata'á."

Ko e lahi ange 'eku 'ilo ki he poto 'o e 'Otuá, ko e lahi ange ia 'eku tui 'oku ou 'i he kamata'anga pē 'o e ngata'anga 'o e potó. 'Oku ou ma'u ha lotu fakatōkilalo 'i he'eku 'ilo' 'a e lahi 'o e me'a 'oku fie ma'u ke u akó. 'I he 'aho ní, 'oku ou faka'amu ke fakatupulaki 'etau holi ke ma'u 'a e potó pea fakatautefito pē ki he poto 'o e 'Otuá.

Ko e Ngaahi Tāpuaki 'o e Potó

'Oku ou fie fakamamafa'i ha ngaahi tefito'i mo'oni lahi 'o e potó. 'Uluakí, 'i he kuonga ko 'eni 'o e ma'u fakamatala mo e 'ilo 'oku tau mo'ui aí, kuo pau ke tau fekumi ki he potó. 'Oku lahi e ngaahi tafa'aki 'o e potó pea 'oku kehekehe, pea 'oku ma'u ia 'i he ngaahi tu'unga kehekehe. 'Oku 'omi 'e he poto 'oku ma'u 'i he kei si'i ha ngaahi tāpuaki lahi. He 'ikai ala 'aonga 'a e poto 'i ha tafa'aki 'e taha ki ha tafa'aki kehe. Pea faka'osí, neongo 'ene mahu'inga lahi 'a e poto e māmaní 'i he ngaahi me'a lahi, ka 'oku mahu'inga taha pē ia 'i he taimi 'oku tākiekina ai pea muimui ki he poto 'o e 'Otuá.

'Oku fakamatala e folofolá ki ha fa'a-hinga poto 'e ua: ko e poto 'o māmaní pea mo e poto 'o e 'Otuá. 'Oku fakatou 'i ai 'a e lelei mo e kovi 'o e poto 'o māmaní. 'I hono fakamatala 'i kovi tahá, 'e lava ke fakamatala 'i ia 'o pehē 'oku mo'oni fakakonga pē, fio 'aki 'a e 'atamai potó mo e fakahu'uhu' u kākā, ke ma'u ai ha ngaahi taumu'a siokita pe kovi.

Ko ha sippinga mei he Tohi 'a Molomoná 'a e tangata ko ia ko 'Amelikai. 'Oku pehē 'e he folofolá "na'e 'i ai ha tangata 'e toko taha, na'e ui ko 'Amelikai, ko ha tangata fu'u olo-poto ia, 'io, ko ha tangata poto 'i he poto 'o māmaní. . . . [o ne tohoaki'i] ha kakai tokola-hi kiate ia." Na'e hoko atu hono fakamatala 'i 'e he folofolá 'a 'Amelikai ko ha "tangata angakovi ia, . . . [he ko 'ene] fakakaukaú] ke faka'auha 'a e siasi 'o e 'Otuá" ('Alamā 2:1–2, 4; ko e toki tñnaki atu hono fakamamafa'í). 'Oku 'ikai ke tau fie ma'u 'e kitautolu 'a e fa'ahinga poto ko 'ení.

'Oku 'i ai e fa'ahinga poto ia 'e taha 'o e māmaní 'oku 'ikai fu'u fakalilifu pehē. Ko hono mo'oní, 'oku fu'u lelei 'aupito ia. 'Oku

ma'u 'a e poto ko 'ení 'i he ako, fakalaululoto, vaka-vakai 'i 'o e ngaahi me'a 'oku hokó, mo e ngāue mālohi. 'Oku mātu'aki mahu'inga mo 'aonga ki he ngaahi me'a 'oku tau faí. 'Oku ma'u ia 'e he kakai lelei mo 'ulunga-anga tāu 'i he'etau a'usia e ngaahi me'a 'o 'etau mo'ui fakamatelié.

Te mou manatu 'i e lea na'e fai 'e he tangata fa'u tohi 'Amelika ko Ma'ake Tueiní (Mark Twain): "I he taimi ne u ta'u 14 aí, na'e fu'u ta'e 'ilo 'aupito 'eku tangata'eikí pea na'e 'ikai ke u sai'ia ke nofo ofi holo ai. Ka 'i he'eku a'usia hoku ta'u 21, ne u ofo 'i he me'a lahi kuó ne ako 'i he ta'u 'e 7."⁴ Kapau te tau fakatokanga me'a, kapau te tau fa'a fakakaukau, 'e lava ke tau ako ha me'a lahi 'i he vaha'a-taimi ko iá.

'Oku ou manatu ki he taimi ne u 'osi ai mei he kolisí. Ne u fononga mei he 'Univēsiiti Pilikihami 'Tongí ki Pelesitoni 'i 'Aitahō, USA, 'a ia na'e nofo ai 'eku kuifefine ko

Mele Kelá. Na'á ne ta'u 78 he taimi ko iá mo ngāvaivai. Na'á ne mālōlō hili ha ta'u 'e ua mei ai. Ko ha fefine faka'ofó'ofa ia, pea ne u 'ilo' i kapau te u fakafanongo mo ako mei he ngaahi me'a na'á ne a'usiá, te u lava 'o ako 'a e poto ko ia te ne tokoni' i au 'i he'eku mo'uí.

'E lava pē ke tau puna fakalaka kitautolu 'i he ngaahi me'a fakamamahi lahi 'oku a'usia 'e ha ni'ihí 'i he mo'uí 'aki ha'atau kumi ke ma'u 'a e potó 'i he'etau kei talavou—'a e poto 'oku 'ikai fa'a ma'u 'e ha taha 'o hotau to'ú. Fekumi ki he poto ko 'ení—fa'a fakakaukau, vakavakai' i fakalelei e ngaahi me'a 'oku hokó, fakakaukau ki he me'a 'okú ke a'usia 'i he mo'uí.

'E lava foki ke tau ako 'a e potó 'i he'etau ngaahi ngāue fakapalofesinale mo fakatāu-taha paú. Tuku ke u 'oatu ha fakatātā 'e ua.

Ko Toketā Tivoni C. Heilí (Dr. DeVon C. Hale) ko ha toketā ia 'i Sōleki Siti 'a ia na'e tupu hake 'i 'Aitahō Folo, 'i 'Aitahō. Ne u ofo 'i he 'ilo mo e poto na'á ne ma'u fekau'aki mo e ngaahi mahaki 'o e talopikí. Na'e 'ikai ko e 'iló pē na'e ma'u 'e Toketā Heilí ka ko e mahino kiate ia 'a e founga hono faka'aonga' i 'o e 'ilo ko iá, 'a 'ene fekumi 'i ha ngaahi fakamatala lahi pea fakafehoanaki kinautolu. Ko ha tāpuaki ke ma'u 'a e fa'ahinga poto fakafaito'o ko iá ma'á e kau faifekau 'i he ngaahi feitu'u kotoa 'o māmaní.

Ko e fakatātā hono uá: 'I he taimi ne kamata hū ai homa foha lahi tahá ki he akó 'i Temipā, 'i Fololita, USA, 'a ia ne ma nofo aí,

*'E lava pē ke tau
puna fakalaka
kitautolu 'i ha
ngaahi me'a
fakamamahi lahi
'oku a'usia 'e ha
ni'ihí 'i he mo-
'uí 'aki ha'atau
kumi ke ma'u 'a
e potó 'i he'etau
kei talavou.*

ne ma fu'u fie ma'u ke fe'iloaki mo 'ene fai-ako kinitakātení, 'a Misisi Siutiti Kuleipele. Ko e fefiné ni na'e 'i hono ta'u 50 tupú pea ko e me'a fakafo 'a 'ene malava ke ngāue mo e fānau ikí. Na'á ne 'ilo'i e founa ke faka'ai'ai 'aki kinautolú, 'a e taimi ke fakahíkihiki'i ai kinautolú, mo e taimi ke tu'u fefeka ai 'o 'ikai fakavaivai kiate kinautolu. Na'á ne ma'u 'a e potó ke ako'i kinautolu, ka na'e kei lahi 'ānoa pē mo e ngaahi me'a na'á ne lavá. Na'á ma ngāue mālohi ke fakahū takitaha 'ema fānau ki hono loki ako kinitakātení.

'Oku fakatāta'a 'i e he ongo kaka'i ni 'a e potó 'oku filifili 'i he māmaní. 'Oku 'aonga honau potó ki he kakai tokolahi pea 'oku malava ai ke nau lavame'a 'i he'enua ngaahi ngāue ma'u'anga mo'uí.

Neongo iá, 'oku totonu ke tau 'ilo'i 'a hono ngaahi fakangatanga 'o e potó ko 'ení. Ko e potó 'i he tafa'aki 'e tahá 'e 'ikai ala 'ave ia 'o faka'aonga'i ko e potó 'i ha tafa'aki kehe. Hangē ko 'ení, he 'ikai ke u fie ma'u 'e au ke hanga 'e Misisi Kuleipele 'o fakafuo-fua'i mai e ngaahi mahaki 'o e talopikí, pea he 'ikai ke u fie ma'u ke ako'i 'e Toketā Heili e kalasi kinitakātení 'eku ki'i tamasi'i.

Kae mahu'inga ange aí, kuo pau ke fie-mālie 'a e potó ko ia 'okú ne 'omi 'a e lavame'a ki he māmaní ke ne 'i lalo pē 'i he potó 'o e 'Otuá 'o 'oua na'á ne fakakaukau te ne lava ke fetongi ia.

Manatu: 'oku 'ikai tu'unga tatau 'a e potó kotoa pē.

Na'e pehē 'e he tangata fa'u Sāmé, "Ko e manavahē ki [he 'Eikí] ko e kamata'anga ia 'o e potó" (Saame 111:10). Ko e 'uhinga 'a e folofolá, ko e "'apasia lahi"⁵ ki he 'Eikí ko e kamata'anga ia 'o e potó. 'Oku ma'u 'a e 'apasia lahi ko iá he "'oku ma'u [e he'etau Tamai Hēvaní] 'a e potó kotoa, mo e māfimaifi kotoa, 'i he langí mo e māmaní fakatou'osi" (Mōsaia 4:9). 'Oku haohaoa Hono potó. 'Oku ma'a. 'Oku ta'esiokita.

Taimi 'e ni'ihí 'e tu'u fehanga'angai ai 'a e potó ko ení mo e potó 'o māmaní, 'a ia ko e pehē 'e fepaki 'a e potó 'o e 'Otuá mo e potó 'o māmaní.

Manatu'i e ngaahi folofola 'a e 'Eikí 'i he tohi 'a 'Īsaia?

"He 'oku pehē 'e [he 'Eikí] 'oku 'ikai ko ho'omou ngaahi mahaló 'a 'eku mahaló, pea 'oku 'ikai ko homou ngaahi halá 'a hoku ngaahi halá.

"He 'oku hangē 'oku mā'olunga hake 'a e ngaahi langí mei he māmaní, 'oku pehē hono mā'olunga 'o hoku ngaahi halá, pea mo 'eku mahaló 'i ho'omou ngaahi mahaló" 'Īsaia 55:8-9.

He 'ikai ke tau ma'u 'a e potó 'o e 'Otuá koe'uhí he 'oku 'i ai pē ha'atau totonu ki ai; kuo pau ke tau vivili atu ke kumi ia. "Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole

Kuo pau ke loto fie-mālie 'a e potó 'okú ne 'omi 'a e lavame'a 'i he māmaní ke mā'ulalo hifo 'i he potó 'o e 'Otuá pea 'oua na'a fakakaukau te ne lava ke fetongi ia.

'e ia ki he 'Otuá, 'a ia 'okú ne foaki lahi ki he kakai kotoa pē, pea 'oku 'ikai valoki'i; pea 'e foaki ia kiate ia. (Semisi 1:5).

Ko e poto 'o e 'Otuá ko ha me'afuaki fakalaumālie ia. "*Oua 'e kumi ki he ngaahi koloá ka ki he potó*, pea vakai, 'e fakahā 'a e ngaahi me'a lilo 'a e 'Otuá kiate kimoua, pea 'e toki fakakoloa'ia'i 'a kimoua" (T&F 6:7; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

'Oku ō fakataha ma'u pē 'a e kumi ki he poto 'o e 'Otuá mo e talangofua ki he ngaahi fekaú.

'Oku angamaheni 'aki hono ma'u 'a e me'afuaki fakalaumālie 'o e potó ko e sitepu ki he sitepu 'i he taimi 'oku tau fekumi ai 'i he loto fakamātoato mo faivelengá. "Te u foaki ki he fānau 'a e tangatá 'a e 'otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki, ko e si'i 'i heni pea si'i 'i hena; pea 'oku monū'ia 'a kinautolu 'oku fanongo 'o tokanga ki he'eku ngaahi akonakí, . . . he te nau ma'u ai 'a e 'iló; he ko ia 'okú ne talí te u foaki 'o lahi ange kiate ia" (2 Nifai 28:30; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

Na'e lea 'aki 'eni 'e Siosefa Sāmita: "Oku fu'u mahu'inga fau e ngaahi me'a 'a e 'Otuá; pea ko e taimi, mo e taukei pea mo e ngaahi fakakaukau lelei mo lolotó pē te nau lava 'o 'ilo'i kinautolú."6 'I he'etau kumi ki he poto 'o e 'Otuá, he 'ikai ke tau ma'u ia he taimi pē ko iá.

Ko hono faka'osí, 'oku kehe 'a e feitu'u 'oku ma'u mei ai 'a e poto 'o e 'Otuá mei he poto 'o māmaní. 'Oku ma'u 'a e poto 'o e 'Otuá 'i he ngaahi folofolá, 'i he ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá ('o hangē ko ia 'oku fakahoko lolotonga e konifelenisi lahí), pea 'i he'etau ngaahi lotú foki (vakai, T&F 8:1–2). Pea 'oku foaki ma'u ai pē, 'a e potó ni kiate kitautolu 'e he mālohi 'o e Laumālie Mā'oni'oni. Na'e pehē 'e he 'Apose-tolo ko Paulá:

"He ko hai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e tangatá ka ko e laumālie pē 'o e tangatá 'oku 'iate iá? Pea 'oku pehē, 'oku 'ikai ha tangata 'okú ne 'ilo 'a e ngaahi me'a 'a e 'Otuá, ka ko e Laumālie pē 'o e 'Otuá. . . .

"A e ngaahi me'a ko ia 'oku mau lea ki aí, kae 'ikai 'i he ngaahi lea 'oku ako mai 'e he *poto 'o e tangatá*, ka ko ia 'oku ako 'aki 'e he Laumālie Mā'oni'oni" (1 Kolinitō 2:11, 13; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'í).

'I he poto 'o e 'Otuá, 'oku tau vakai 'o mama'o atu 'i he ngaahi me'a 'oku lolotonga hokó, he hangē ko e lau 'a e folofolá, "oku folofola 'aki 'e he Laumālié . . . 'a e ngaahi

me'a 'o hangē ko honau angamo'oni, pea ki he ngaahi me'a 'o hangē ko honau angamo'oni 'e 'i ai" (Sēkope 4:13).

Ko e poto 'o e 'Otuá ko e poto ia 'oku taau ke tau fu'u tokanga ki ai.

Potó mo e Vahehongofulú

Mahalo ko e me'a mahu'inga tahá 'a e 'ikai ke tu'unga tatau 'a e poto kotoa pē. 'Oku fie ma'u ke tau 'ilo ko e taimi 'oku fepaki ai 'a e poto 'o māmaní mo e poto 'o e 'Otuá, kuo pau ke tau fakavaivai'i hotau lotó ki he poto 'o e 'Otuá.

Ko e ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine kitautolu 'o e 'Otuá. Ko ha kakai fakalaumālie kitautolu 'oku tau fakahoko hotau misiona 'i he māmaní. Ko kitautolu ko ia 'oku tau mate-aki 'i hono ako 'a e poto 'o māmaní mo e poto 'o e 'Otuá, kuo pau ke 'oua na'a tau feto'oaki 'a e poto 'oku mahu'inga angé.

Kau 'oatu mu'a ha me'a na'e a'usia 'e ha fefine Siasi anga faka'eieiki 'i Sao Paula, 'i Palāsila. 'Okú ne fakamatala ki he'ene fāinga pe te ne totongi 'ene vahehongofulú pe ko 'ene totongi akó. Ko 'ene fakamatalá 'eni:

"Na'e ta'ofi 'e he 'univēsiti . . . 'a e fānau ako 'i ai honau mo'uá [pe te'eki ai totongi 'enau totongi akó] mei hono fai 'o e ngaahi sivi.

"Kuó u manatu 'i ha taimi 'e taha ne u . . . fepaki ai mo ha faingata'a'ia fakapa'anga lahi. Ko e Tu'apulelulu ne ma'u ai 'eku vahé. Pea 'i he'eku fika'i 'eku patiseti fakamāhiná, ne u 'ilo ai he 'ikai fe'unga ia ke totongi fakatou'osi 'eku vahehongofulú mo 'eku akó. Kuo pau ke u fili pē ha taha. Na'e 'amanaki fai 'a e sivi fakamāhina uá 'i he uike hono hokó pea kapau he 'ikai ke u sivi ko e mole ia 'o e ta'u ko iá. Na'á ku mamahi lahi. . . . uhu mo hoku mafú."

Ko ha fepaki fakahangatonu 'eni 'i he poto 'o e māmaní mo e poto 'o e 'Otuá. Neongo ko ha tokotaha lelei mo angatonu koe, kapau te ke talamai e mo'oni, 'e 'i ai pē taimi 'i ho'o mo'uí 'e faingata'a'ia ai ho lotó 'i ho'o ongo'i ha'o fehangahangai mo e ngaahi fepaki-paki ko 'eni.

Te u foki ki he'ene talanoá. 'Uluakí, na'á ne totongi 'ene vahehongofulú he 'aho Sāpaté. Na'á ne fakamatala he Mōnite hono hokó ki he me'a na'e hokó:

"Ne 'osi e 'ahó pea ha'u hoku pulé 'o 'omai e tu'utu'uni faka'osi ki he 'ahó. . . . Fakafokifā pē kuo tu'u, peá ne 'eke mai, "Oku fefē ho'o akó? [Na'á ne fakamatala'i hono pulé

'Oku ma'u 'a e poto 'o e 'Otuá 'i he ngaahi folofolá, 'i he ngaahi akonaki 'a e kau palōfitá ('o hangē ko ia 'oku fai 'i he konifelenisi, pea 'i he'etau ngaahi lotú foki.

ko ha pule mālohi mo fefeka, pea ko 'ene lea pē 'eni ne fai angé:] 'Oku sai pē!"

[Na'e tafoki hono pulé 'o 'alu.] 'Ohovale pē kuo hū ange sekelitalí ki he lokí. Na'á ne pehē ange, "Ne toki talamai 'e he pulé 'e kamata he 'ahó ni hono totongi kakato 'e he kautahá ho'o akó mo ho'o nāunaú. Kimu'a peá ke 'alú, afe ange hoku tesí 'o talamai hono mahu'ingá kau 'oatu e sieké 'a pongipongi."⁷

Kapau 'okú ke fakatokanga me'a, te ke 'ilo 'okú ke fetaulaki mo e ngaahi sivi ko 'ení 'i ha taimi lahi 'i ho'o mo'uí. Ko hai te ke falala ki ai? Fanongo ki he fakatokanga fakahangatonu mai 'a e 'Eikí kiate kitautolú:

"Oiauē 'a e laukau mo e vaivai mo e vale 'a e kakaí! 'O ka nau ka akonekina ['i he poto 'o māmaní] 'oku nau *pehē* 'oku nau *poto*, pea 'oku 'ikai te nau tokanga ki he akonaki 'a e 'Otuá, he 'oku nau le'ei ia ki he tafa'akí, 'o mahalo 'oku nau 'ilo'í 'iate kinautolu pē ['a e poto 'o māmaní], ko ia ko e vale pē 'a honau *potó* pea 'oku 'ikai 'aonga ia kiate kinautolu. Pea kuo pau ke nau mate.

"Ka 'oku lelei ke akonekina ['i he poto 'o māmaní] 'o kapau te nau tokanga ki he

akonaki 'a e 'Otuá" (2 Nifai 9:28–29; ko e toki tātaki atu hono fakamamafa'í).

Ko e lau 'eni 'a Paulá:

"Ko e fē 'a e potó? . . . 'ikai kuo fakamatavalea 'e he 'Otuá 'a e poto 'o māmaní?" (1 Kolinitō 1:20).

"Oua na'a kākaa'i ha taha 'e ia. Kapau 'oku ai ha taha 'iate kimoutolu 'oku ongo-ongo ko e poto ia 'i māmani, tuku ke lau ia ko e vale koe'uhí kae lau ia ko e poto.

"He ko e *poto 'o māmaní* ko e vale ia ki he 'Otuá" (1 Kolinitō 3:18–19; ko e toki tātaki atu hono fakamamafa'í).

'Oku fa'a sivi'i kitautolu pe te tau tuku koā e poto 'o e 'Otuá ke hoko ko hotau fakahinohino 'i he taimi 'oku ō fehangahangai ai mo e poto 'o māmaní.

Na'e tangi lāulau 'a 'Āmoni, "He 'oku 'ikai te nau fie kumi ki he potó ['a e poto 'o e 'Otuá] pea 'oku 'ikai foki te nau loto ke ne pule'i 'a kinautolu" (Mōsaia 8:20). 'I he taimi 'oku ou fakakaukau atu ai kiate kinautolu kuo nau loto fiamālie ke pule'i kinautolu 'e he poto 'o e 'Otuá, 'oku ou fakakaukau ki haku kaume'a ko Si Ingi (Xie Ying) mei he fonua lahi 'o Siainá, 'a ia na'á ne feilaulau

Fakaukau ki he poto 'o e 'Otuá 'i he'ene fekau'aki mo e me'a fakapa'anga fakatāutahá. 'Oku tau fakaaonga'i totonu 'a e pa'angá 'aki 'a e totongi vahehongofulu kakato pea foaki 'o lahi 'etau ngaahi foaki.

lahi ke kau ki he Siasí pea ngāue fakafaifekau 'i Niu 'Toke. 'Oku ou fakakaukau ki hoku ongo 'ofefiné, 'okú na fakatou poto pea 'i ai hona mata'itohi MA ka ne na fili kinaua ki he ngaahi tāpuaki 'o e tu'unga fakafa'eé mo e fānau. 'Oku ou fakakaukau ki haku kaume'a mei 'Amelika Tonga na'á ne li'aki 'ene ngāue vahe lelei 'i he'ene 'ilo'i na'e ngāue ta'efakalao hono kau pulé 'o 'ikai totongi 'enau tukuhaú. Ne nau fakamu'omu'a kotoa e poto 'o e 'Otuá 'i he poto 'o māmaní.

'Oku fakamamahi, ka 'e lava ke kākaa'i 'e he poto 'o māmaní 'a e kakai lavame'á. Na'e fakalea peheni ia 'e Siosefa Sāmīta: "'Oku tokolahi foki mo ha kakai tangata mo ha kakai fefine poto 'i hotau lotolotonga 'oku fu'u poto ia ke ako'i; ko ia kuo pau ai ke nau mate pē 'i he'e-nau ta'e 'iló, pea te nau toki 'ilo 'i he toetu'ú 'a 'enau fehālākí."⁸

Potó mo e Me'a Fakapa'angá

Koe'uhí ko e ngaahi faingata'a 'oku hoko 'i hotau tu'unga fakapa'angá, tuku ke u fakamatala ki he ngaahi me'a fakapa'anga fakatāutahá. 'I he tu'unga fakapa'anga 'oku tau 'i ai he taimí ní, 'oku tau loto fakatōkilalo mo ako'ingofua ange—ka mou fakakaukau angé ki he ngaahi ta'u si'i pē kuo hilí.

'Oku ako'i 'e māmani kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku tau fie ma'u, 'oku totonu ke tau ma'u ia. 'Oku 'ikai totonu ke tau tatali kae toki ma'u. 'E lava 'e he fakamo'ua 'o 'omai ke tau ma'u ia he taimí ni pē. 'E lava ke fai 'eni 'aki e ngaahi kaati fakamo'ua, pe ko ha nō mei he pangikeé kae malu'i fakalao 'aki hotau falé. Te tau lava pē 'o pule'i lelei 'a e me'a 'oku tau ma'ú, 'o a'u ki he'etau akó. 'E 'alu ma'u pē ki 'olunga honau mahu'ingá, pea te tau tu'umālie. Ko e poto 'o māmaní 'a e hoko 'o mahu'inga ange 'a e lahi 'o e totongi fakamāhina 'o e noó 'i he lahi 'o e pa'anga 'oku nō maí. 'Oku tau pule'i pē hotau ngaahi tufakanga fakapa'angá, pea ka fehalaaki kotoa 'eni, ko e mole ia 'a 'etau me'a hono kotoa.

Tau fakakaukau angé he taimí ni ki he poto 'o e 'Otuá fekau'aki mo e me'a fakapa'anga fakatāutahá, 'o hangē ko ia 'oku akonaki 'aki ma'u pē 'e he kau palōfitá. 'Oku makatu'unga ia 'i he mo'ui fakafalala pē kiate kitá mo e ngāué. 'Oku tau faka'aonga'i totonu 'a e pa'angá 'aki 'etau totongi vahahongofulu totonu pea tau fai ha ngaahi foaki 'oku lahi.

'Oku tau mo'ui 'i he me'a 'oku si'isi'i ange 'i he me'a 'oku ma'u maí, pea 'oku tau fakafaikhehehe'i 'a e ngaahi me'a 'oku tau fie ma'ú mo e ngaahi me'a ko ia 'oku tau loto ke ma'ú. 'Oku tau faka'ehi'ehi mei he fakamo'ua tuku kehe 'i he'etau ngaahi fiema'u vivili tahá. 'Oku 'i ai 'etau patiseti ke tau mo'ui fakatatau ki ai. 'Oku tau fakahū ha pa'anga 'o tauhi he pangikeé. 'Oku tau faitotonu 'i hotau ngaahi fatongia kotoa pē.

Na'e fai 'e Palesiteni Kōtoni B. Hingikelí (1910–2008) 'a e fakatokanga ko 'ení he ta'u nai 'e 14 kuohilí: ["'Oku ou fokotu'u atu kuo hokosia e taimi ke fakamaau ai hotau ngaahi falé. 'Oku tokolahi 'aupito hotau kakai 'oku nau faka'aonga'i kotoa e pa'anga hū maí. Ko hono mo'oní, 'oku mo'ui 'a e ni'ihī 'i he nō pē. . . . 'Oku 'i ai ha fakatokanga ki ha taimi 'o e faingata'a'ia fakapa'anga 'i he kaha'ú pea 'oku totonu ke tau tokanga ki ai."⁹

Lolotonga 'a 'etau 'i he tumutumumu 'o 'etau tu'umālié 'i he ngaahi ta'u lahi kuo hilí, na'e pehē ai 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni:

"Si'oku ngaahi tokoua mo e tuofāfine, faka'ehi'ehi mei he fakakaukau ko ia ko e koloa 'o e 'aneafí ko e fie ma'u vivili ia 'o e 'aho ní. 'Oku lau pē ia ko ha fie ma'u vivili kapau 'oku tau 'ai ke pehē. 'Oku fai 'e ha tokolahi ha fakamo'ua 'e taimi fuoloa hono totongi fakafokí, pea nau toki hahaka hake 'i ha hoko ha liliu: 'o puke pe lavea ha kakai, hōloa pe mate ha ngaahi kautaha, mole ha ngāue pe ko e tō mai ha fakatamaki fakana-tula. 'Oku lahi ha ngaahi 'uhinga 'oku 'ikai lava ke fai ai hano totongi fakafokí 'o ha mo'ua lalahi. 'Oku hangē leva hotau mo'ua ko ha heletā 'oku fe'unga tonu hifo pē mo hotau 'ulú, 'o teu pē ke tō hifo 'o faka'auha kitautolu.

"'Oku ou tapou atu ke mou fakamo'ua pē 'o fakatatau mo e me'a 'oku ma'ú. He 'ikai lava ke hokohoko fakamole ha taha 'o lahi ange he'ene pa'anga hū maí mo kei lava pē 'o totongi hono mo'ua. 'Oku ou palōmesi atu te ke fiefia ange kapau he 'ikai ke ke nofo pē 'o hoha'a pe ma'u mei fē 'a e pa'anga ke fai 'aki e totongi hono hokó ki ha mo'ua me'a noa'ia."¹⁰

'Oku lava nai ke mou mamata ki he lava ke fepaki 'a e poto 'o e 'Otuá mo e poto 'o māmaní? Na'e 'ikai ke fu'u 'ilonga 'a e fili ia ke faí 'i he taimi na'e hā ngali tu'umālie aí. 'Oku faka'amu 'a e kāingalotu tokolahi 'o e Siasí

*'Oku lahi 'a
e me'a 'oku
lava ke tau ako
he taimí ni 'o
fekau'aki mo e
potó. 'Oku ou
palōmesi atu
te mou ma'u e
ngaahi tāpuaki
'a e 'Eikí 'i ho'o-
mou kumi ki he
potó—'a e poto
'o e 'Otuá.*

na'a nau fakafanongo lelei ange.

Ko e poto 'eni 'o e 'Otuá.

'Oku ou fokotu'u atu ke mou sio ki ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a 'oku mou fehanga-hangai mo iá. Tohi'i ha laine 'i lotomālie 'i ha la'ipepa. Hiki he tafa'aki to'ohemá 'a e poto 'o māmani pea 'i he tafa'aki to'omata'ú 'a e poto 'o e 'Otuá. Hiki e ngaahi me'a 'oku fepakipaki ai.

Ko e hā e ngaahi fili 'okú ke fa?

'Oku toe fai pē 'e he 'Eikí 'i he ngaahi lea ko 'ení 'a e talanoa ki he kau tāupo'ou 'e toko hongofulú 'i he vahe 45 'o e Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá, 'a ia 'oku fakamatala ki he ngaahi me'a 'e hoko 'o a'u ki he Hā'ele 'Angaua Mai 'a e Fakamo'uí: "He ko kinautolu 'oku poto pea nau tali 'a e mo'oni, pea kuo nau ma'u 'a e Laumālie Mā'oni'oní ke hoko ko honau fakahinohinó, pea kuo 'ikai kākāa'i 'a kinautolú—ko e mo'oni 'oku ou pehē kiate kimoutolu, 'e 'ikai ke tā hifo 'a kinautolu pea laku ki he afi, ka te nau kātaki'i 'a e 'ahó" (T&F 45:57).

Tau fekumi mu'a ki he poto 'o e 'Otuá. 'Oku tau lolotonga tofanga 'i ha taimi 'oku faingata'a'ia fakapa'anga ai 'a māmani kátoa, pea 'oku 'i ai 'a e hoha'a 'i he'etau palani ki he ngaahi ngāue, ngaahi ngāue ma'u-anga mo'uí, mo e pa'anga hū maí. 'Oku hanga mei mu'a ha ngaahi 'aho lelei lahi

mo tu'umālie. 'Oku lahi 'a e me'a 'e lava ke tau ako he taimi ni 'o fekau'aki mo e potó. 'Oku ou palōmesi atu te mou ma'u e ngaahi tāpuaki 'a e 'Eikí 'i ho'omou kumi ki he potó—'a e poto 'o e 'Otuá. ■

Mei ha lea na'e fai 'i he 'aho 10 'o 'Epeleli 2009, 'i ha polokalama 'osi 'a e 'Univēsiti Pilihihami 'Iongi-'Aitahoó. Ke ma'u e leá kakato 'i he lea faka-Pilitāniá, hū ki he <http://web.byui.edu/DevotionalsAndSpeeches>.

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Andrew Lih, *The Wikipedia Revolution* (2009), xv–xvi; vakai foki, http://en.wikipedia.org/wiki/Wikipedia:Size_comparisons; <http://wikimediafoundation.org/wiki/FAQ/en>; http://en.wikipedia.org/wiki/History_of_Wikipedia.
2. Vakai, Ramona Emerson, "Facebook Users Expected to Pass 1 Billion in August: iCrossing," *The Huffington Post*, Jan. 14, 2012, www.huffingtonpost.com/2012/01/13/facebook-users-1-billion-icrossing_n_1204948.html.
3. "Choruses from 'The Rock,'" 'i he *T. S. Eliot: The Complete Poems and Plays, 1909–1950* (1980), 96.
4. *Mark Twain Laughing: Humorous Anecdotes by and about Samuel L. Clemens*, ed. P. M. Zall (1985), xxii.
5. Vakai, Marion G. Romney, "Converting Knowledge into Wisdom," *Ensign*, July 1983, 5.
6. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmīta* (2007), 307.
7. 'i he Gordon B. Hinckley, "'Oku Tau 'A'eva 'i he Tuí," *Liahona*, Siulai 2002, 82.
8. *Ngaahi Akonaki: Siosefa Sāmīta*, 232.
9. Gordon B. Hinckley, "Ki he Kau Talavou mo e Kakai Lalahi," *Liahona*, Sānuai 1999, 68.
10. Thomas S. Monson, "Tu'u Ma'u 'i he Tuí," *Liahona*, Mē 2006, 20.

Sio ki ha ni'ihī 'o e ngaahi me'a 'oku mou fehanga-hangai mo iá. Tohi'i ha laine 'i lotomālie 'i ha la'ipepa. Hiki he tafa'aki to'ohemá 'a e poto 'o māmani pea 'i he tafa'aki to'omata'ú 'a e poto 'o e 'Otuá. Tohi'i e ngaahi me'a 'oku fepakipaki ai.

‘UHINGAMĀLIE

‘O E FAIAKO ‘I ‘APÍ

*Founga ‘e fā ‘oku
tau ako ‘i ‘aki ‘a
e ngaahi lēsoni*

*mahu‘inga
‘o e mo‘uí ki
he‘etau fānaú.*

**Fai ‘e Darren E.
Schmidt**

Na‘e fakatou hoko ko ha tukupā mo ha ola fakafiefia ‘a ‘ema faka‘aonga ‘i ‘a e ngaahi momeniti ke fai ai hono ako ‘i ‘o ‘ema fānaú ‘e toko valú. Ka ‘i he‘eku ‘ilo mo hoku uai‘í “ko ‘api ‘a e feitu‘u ‘uluaki mo ola lelei taha hono ako ai ‘e he fānaú ‘a e ngaahi lēsoni ‘o e mo‘uí,”¹ ne ma ‘osi ‘ahi‘ahi fakahoko kotoa e me‘a ne ma lavá ke tokoni ki he‘ema fānaú ke nau ako e ngaahi lēsoni ko iá. Ko ha ngaahi tefito‘i mo‘oni ‘eni ‘e ni‘ihi na‘e ‘aonga kiate kimaua.

Fai ‘a e Ngaahi Me‘a Lelei Tahá

I he faka‘au ke lahi ange ‘a e ngaahi ‘ekitivití na‘e kau atu ki ai ‘ema fānaú, ko e toe lahi ange ai pē ia hono fie ma‘u ke ma ‘ilo‘i e me‘a ke fakamu‘omu‘á. Kuo fakamanatu mai ‘e ‘Eletā Tāleni H. ‘Oakesi ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá “oku ‘ikai ko ha ‘uhinga lelei ‘etau fai ha fa‘ahinga me‘a koe‘uhí pē he ‘oku *lelei* e me‘a ko iá. . . . ‘Oku ‘i ai ha ngaahi me‘a ‘oku mahulu ange ia ‘i he lelei, pea ko e ngaahi me‘a ia ‘oku totonu ke tau fuofua tokanga ki aí.” Na‘á ne toe pehē: “Oku totonu ke ngāue ‘a e mātu‘á ke tuku ha taimi pau ki he lotu fakafāmilí, ako folofola fakafāmilí, efiāfi fakafāmilí ‘i ‘apí mo ha taimi mahu‘inga pē ke nau fakataha kotoa ai mo tautau toko taha mo e fānaú ke ma‘uma‘uluta e fāmilí mo mahu‘inga‘ia e fānaú ‘i he ngaahi me‘a ‘oku ta‘engatá. ‘Oku totonu ke ako ‘i ‘e he mātu‘á ke fakamu‘omu‘a ‘a e ngaahi me‘a ‘o e ongo-ongolelei ‘o fakafou ‘i he ngaahi me‘a ‘oku nau fakahoko mo ‘enau fānaú.”²

Kuo fakamo‘oni‘i ko ha fale‘i lelei ‘eni ma‘a homau fāmilí. ‘I he‘ema fakalaulauloto mo lotua mo hoku uai‘í ‘a e ngaahi ‘ekitivití mavahe mei ‘api na‘e kau ki ai ‘ema fānaú, ne iku

ia ‘o ‘ilo‘i ta na‘e ‘ikai fie ma‘u e ngaahi me‘a ia ‘e ni‘ihi ne ma pehē ‘oku mahu‘ingá. Ne u ‘ohovale ‘aupito ‘i he‘ema ‘eke ange ki he‘ema fānaú pe na‘a nau fie kau ‘i he timi pasiketipolo pea ko au pē te u hoko ko ‘enau faiakó. Ko ‘enau talí ‘eni, “‘Ikai,” pea nau toe pehē mai pē, “Tangata‘eiki, ‘oku ‘i ai ‘etau kolo fakahū ‘i he tafa‘aki ki mu‘á, pea ‘oku mau sai‘ia he va‘inga mo koé pea ‘oku mau va‘inga ai mo e kaungá‘apí. ‘Oku lahi ange ai ‘emau ma‘u pulú!”

Ako pea Ngāue ‘o Fakatau ki he Folofolá

‘Oku ‘i ai ‘a e faikehekehe lahi ‘i hono *lau* ‘o e folofolá pea mo hono *ako* kinautolú. Na‘e akonaki ‘a e palōfita ko Sosiuá ‘o pehē ‘oku ola lelei hono ako ‘o e folofolá ‘i he taimi ‘oku tau “fakalaulauloto [ai] ki ai ‘i he ‘aho mo e pō” pea “tokanga ‘o *fai ‘a e me‘a kotoa pē kuo tohi* ‘i aí” (Sosiu 1:8; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa‘í). Na‘e ola lelei taha ‘emau ako folofola fakafāmilí ‘i he‘ema ‘oange ha taimi ke fakalaulauloto ai ‘ema fānaú ki ha ngaahi fehu‘i pau peá ma fakaafe‘i leva kinautolu ke nau “fai ‘a e me‘a kotoa pē kuo tohi ‘i aí.”

Ne fai ‘emau kai ha fanga ki‘i me‘akai ifo mo lau Tohi ‘a Molomona ‘i tu‘a he efiāfi ‘e taha ‘o kau ki he tō ‘a e kau Nifái. Ne u ongo‘i ke fehu‘i ange ki he fānaú pe na‘a nau pehē ko e hā e ‘uhinga ne tafoki ai e kau Nifái ‘o fu‘u fai angahala peheé. Na‘e talamai ‘e he ki‘i ta‘ahine ta‘u ono ko Selení na‘á ne fakakaukau ia na‘e ‘ikai toe fai ‘e he kau Nifái mo e kau Leimaná ‘enau ngaahi lotu faka‘ahó. Ne mau loto taha ko e kamata‘anga ia ‘o e tō ‘a e kau Nifái ko e ngalo ke fai ‘enau lotú mo ha fanga ki‘i me‘a iiki kehe pē. Ne ha‘u ki he‘eku fakakaukau he momeniti ko iá ke fakaafe‘i e fānaú ke nau fa‘a fakakaukau ange mo ongo‘i ‘enau lotú.

Ne u 'e ke ange he 'aho hono hokó pe na'e fefē 'enau ngaahi lotú. Ne nau ma'u heni ha faingamālie ke vahevahe mai e ngaahi me'a ne nau a'usíá peá u ma'u ai mo ha faingamālie ke toe vahevahe 'eku fakamo'oni kau ki he lotú. Na'e 'ikai ke lelei peheni kotoa 'emau ako folofola fakafāmilí, ka 'i he taimi ne mau fealea'aki ai mo fai e ngaahi fakaafe ke fai ha ngāue ko ha kongá 'o 'emau akó, na'e faka'au ke toe mahu'ingamālie ange 'a e folofolá.

Tokoni ke Hoko e Fānaú 'o Falala'anga

Kuó ma 'ilo ha mālohi lahi 'i hono vahe 'o e ngaahi ngāue ki he'ema fānaú pea tukuange ke nau fakakaukau'i pē 'e kinautolu e ngaahi me'a ke faí. 'I he taimi 'okú ma tuku ai ke kau mo tokoni 'ema fānaú 'i hono fai ha ní'ihí 'o e ngaahi fili fakafāmilí, 'oku nau tokanga ange ke kau mai. 'Oku nau fakatupulaki ai foki ha ongo'i 'oku 'i ai 'enau kaunga

*Ne ola lelei taha
pē 'ema 'oange ki
he'ema fānaú ha
taimi lolotonga
'emau ako folofolá
ke nau fakalau-
luloto ai ki ha
ngaahi fēhu 'i peá
ma toki fakaafe'i
kinautolu ke nau
ngāue 'o faka-
tatau ki ai.*

mo fai ange 'a e falala 'o nau ako ai ke "fai 'a e ngaahi me'a lahi ko 'enau fili tau'atāina 'anautolu pē, pea fakahoko 'a e mā'oni'oni lahi" (T&F 58:27). Ko ha ngaahi me'a 'eni 'e ní'ihí kuo tokoni ke hoko 'o falala'anga ange ai 'ema fānaú:

- Tokoni'i kinautolu ke teuteu'i ha lēsoni, potufolofola, pe ha talēniti pē 'oku nau fili, ki he efiāfi fakafāmilí 'i 'apí.
- Tukuange ke nau fili ha himi ke hiva'i 'e he tokotaha kotoa pē lolotonga e ako folofola fakafāmilí pea fakaafe'i leva ha taha 'o e fānaú ke ne fai e lotú.
- 'Ai ke nau tokoni 'i hono palani 'o ha 'eve'eva fakafāmilí pea nau fatongia 'aki.
- Fai ha fakataha alēlea fakafāmilí mo kinautolu fekau'aki mo e ngaahi me'a fakapa'angá pea tukuange ke nau tokoni 'i hono fili 'o e ngaahi fakatau ke faí.

- Ako'i kinautolu ki he founa hono fai 'o ha fa'ahinga ngāue pea 'oange ke nau tokanga'i e ngāue ko iá 'i ha uike 'e taha.
- Fai fakamāhina ha ngāue tokoni fakafāмили pea 'oange ke nau fili pe ko hai 'e tokoni ki ai e fāmilí.
- Tuku ke nau taufetongi 'i hono fili 'o ha taha ke mou 'a'ahi ki ai 'i ha Sāpate pau.
- Tukuange ke nau fili ha 'ekitiviti fakafāмили ke fai 'i ha efiāfi 'e taha lolotonga e māhiná.

Tataki Kinautolu

Kuo 'i ai e taimi 'e ni'ihine ma 'ongo'i ai mo hoku uai'fi 'okú ma hangē ha ongo tauhisipi 'i hono tānaki mai 'ema fānaú ki he lotú pe ako folofolá. Ka ko e taimi 'e ni'ihine ma ma'u ha ongo faka'ofofa 'i he'ema fakahinohino'i mo tokanga'i mo'oni 'ema ki'i tākangá. Kapau he 'ikai ke tau tokanga, 'e faingofua pē ke mole 'a e ngaahi momeniti ko 'eni ke fai ai e tataki.

Ne hoko e momeniti pehē 'i he taimi ne u fakamohe ai 'eku fānaú. Na'e fehu'i mai 'e ha taha 'o hoku ongo fohá, "Tangata'eiki, ko e hā e me'a 'okú ne 'ahi'ahi'i koé?"

Ne u 'ohovale he fo'i fehu'i.

Na'á ne toki pehē mai, "Na'a mau talanoa ki he ngaahi me'a 'oku nau 'ahi'ahi'i kitautolú, pea mau fifili ai pe ko e hā e ngaahi me'a 'oku nau 'ahi'ahi'i koé."

Ne u 'ilo'i ko ha taimi tonu 'eni ke ako'i ai kinautolu, ka ne u fu'u hela'ia he ngāue 'o e 'ahó. Na'e 'ikai ke u fie talanoa lōloa mo hoku ongo fohá he kuo fuoloa e po'ulí, kae fakatautefito ke na mohe ki he akó.

Neongo ia, ne ha'u ki he'eku fakakaukaú 'a e talanoa ki he Fakamo'uí 'i he vai kelí. Neongo na'á ne 'alu lalo 'i he maile 'e 30 (km 'e 48) pe lahi ange ai, ka na'á Ne fakamoleki ha taimi ke ako'i 'a e fefine Samēliá (vakai, Sione 4). Ne u fakakaukau ko e taha 'eni 'o e ngaahi momeniti hangē ko e Fakamo'uí 'i he vai kelí, ko ia ne u tangutu hifo 'o fehu'i ange pe na'á na pehē ko ha angahala ke 'ahi'ahi'i kita. Ne mau longo fuoloa, pea mau toki kamata talanoa mo fefakafanongo'aki. Ne u ako'i ange 'a e fetaulaki 'a e Fakamo'uí mo Sētane (vakai, Mātiu 4) pea fai 'eku fakamo'oní ki he ngaahi tāpuaki 'oku ma'u mei hono teke'i 'o e 'ahi'ahí.

Ko e taha ia 'o e ngaahi momeniti makehe 'i he'ete hoko ko e mātu'á. Ne ki'i tōmui ange homau taimi mohe he taimi angamahení, ka na'e mahu'inga 'a e fiefia ne u ma'ú ke feilaulau'i ai hoku taimi mohé.

Na'e akonaki 'a 'Eletā Lisiāte L. 'Ēveni (1906–71) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá 'o pehē, "Ko e taha 'o hotau ngaahi faingamālie mahu'inga tahá ke tali ki he fānaú 'i he taimi 'okú ne fehu'i fakamātoato aí, 'o tau manatu'i 'oku 'ikai ke nau fehu'i ma'u pē, 'oku 'ikai ke ako'ingofua ma'u pē kinautolu, pea 'e 'ikai ke nau fakafanongo ma'u pē. Pea 'oku fa'a fie ma'u ke tau tali kiate kinautolu 'i he tu'unga 'oku nau 'i aí, 'i honau taimi pē 'onautolú, 'o 'ikai 'i he tu'unga ma'u pē 'oku tau 'i aí, pea

'i hotau taimi 'otautolú. . . . Kapau te nau 'ilo'i 'e lava ke nau falala mai kiate kitautolu 'i he'enu fanga ki'i fehu'i noa'ia, te nau ala falala mai 'i he'enu ngaahi fehu'i mahu'inga angé."³

Fili pea Tokoni'i 'e he 'Eiki

Ko e fatongia mafatukituki hono tokanga'i 'o e fānaú 'a e 'Otuá. 'I he taimi pē 'oku ou ongo'i ta'efe'unga ai he'eku hoko ko e mātu'á, 'oku ou fakamanatu'i kiate au ha me'a ne lea 'aki 'e 'Eletā Niila A. Mekisuele (1926–2004) 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá: "Kuo fai 'e he 'Otuā tatau pē na'á ne fokotu'u 'a e fetu'u ko iá 'i hono tu'unga pau 'i he ta'u 'e lauiāfe kuohilí kimu'a pea hā 'i Pētelihema ke fakamanatu'i hono 'alo'i 'o e Valevalé, 'a e tokanga tatau ke tuku 'a kitautolu takitaha 'i ha ngaahi 'ātakai pau ma'á e fa'ahinga 'o e tangatá koe'uhí ka tau ala fai 'eni, ke tau fakamāma'i 'a e feitu'u 'oku tau mo'ui fakafo'ituitui aí, ke 'oua na'a ngata pē 'i hono tataki 'e he'etau māmá 'a e ni'ihine kehé ka ke fakafiemālie'i foki kinautolu."⁴

'Oku fakafiefia'i au 'e he leá ni 'i he taimi 'oku ou lotofoi aí. 'Okú ne fakalotolahi'i au mo hoku uai'fi 'i he ngaahi me'a 'okú ma malava he'ema hoko ko e mātu'á, 'i he'ema 'ilo'i 'oku 'i ai e 'uhinga kuo tuku ai 'ema fānaú 'i homa loto "ātakai" pea 'oku falala mai 'a e Tamai Hēvaní kiate kimaua.

Fakatauange ke Ne faitāpuekina homou fāmilí 'i ho'omou ako fakataha e ongoongoleléi, tokoni ki ho'omou fānaú ke mo'ui falala'anga, pea faka'aonga'i 'a e ngaahi momeniti mahu'inga ko ia ke fai ai honau ako'í. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. David O. McKay, 'i he *Family Home Evening Manual* (1968), iii.
2. Dallin H. Oaks, "Lelei, Lelei Ange, Lelei Tahá," *Liahona*, Nōvema 2007, 104, 105.
3. Richard L. Evans, "The Spoken Word," *Ensign*, May 1971, 12.
4. Neal A. Maxwell, *That My Family Should Partake* (1974), 86.

KO E MAHU'INGA 'O E AKO FAKA'ATAMAÍ

Ko e akó ko ha konga mahu'inga 'aupito ia 'o e ongoongoleléi pea mo e teuteu ke kau atu ki he ngaahi me'a 'a e sosaietí pea tauhi 'aki ha taha mo hono fāmīlī.¹ 'Oku fakamatala 'a 'Eletā Craig A. Cardon 'o e Kau Fitungofulú ki hono mahu'inga 'o e akó 'i he peesi 54–55 'o e makasini ko 'enī.

'Okú ne tohi 'o pehē, "I he māmani ko 'eni 'oku fakautuutu e fihī hono ngaahi me'á, ko e taha e akó 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha ke ma'u 'i he mo'uí. Pea neongo 'oku mo'oni ko e lahi ange 'a e akó 'e iku ia ki ha faingamālie ke toe lahi ange ai 'a e ngaahi lelei fakamatelie 'oku ma'ú, ka ko hono mahu'inga lahi ange 'o e tupulaki 'o e potó ko e faingamālie ko ia 'oku tau ma'u ke hoko ai ko ha ivi tākiekina lahi ai 'i hono fakahoko e ngaahi tau-ma'a 'a e 'Eiki."

'Oku pehē 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*: "Oku totonu ke kau 'i ho'omou akó 'a e ako fakalaumālie. Ako 'a e ngaahi folo-folá mo e ngaahi lea 'a e kau palōfita 'o e ngaahi 'aho kimui ní. Kau ki he semineli mo e 'inisititiutí. Hokohoko atu ho'o ako ki he palani 'a e Tamai Hēvaní 'i ho'o mo'uí kotoa. 'E tokoni 'i koe 'e he ako fakalaumālie ko 'enī ke ke 'ilo'i 'a e ngaahi tali ki he ngaahi tukupā 'o e mo'uí pea te ne fakaafe'i mai 'a e takaua 'o e Laumālie Mā'oni'oni."²

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e To'u Tupū

- Lau e konga ki he akó 'i he *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*. Vahevahe e ngaahi me'a lelei kuó ke a'usia 'i he akó pea

mo ho'o ako e ongoongoleléi.

'E lava heni ke ke alea 'i 'a e tu'unga mo'ui ko 'enī mo ho'o fānau to'u tupū pea tali ha fa'ahinga fehu'i 'okú ne ma'u.

- Tokoni 'i ho'o fānau to'u tupū ke ne fokotu'u ha ngaahi taumu'a fakangāue pe fakaako 'o makatu'unga 'i hono ngaahi talēnití mo e ngaahi me'a 'oku manako aí. Tokoni kiate ia ke ne 'ilo'i ha ngaahi sitepu ke kamata ngāue ai ki he ngaahi taumu'a ko 'enī.
- Fakakaukau 'i hano fakahoko 'o ha efiāfi fakafāmili 'i 'api fekau'aki mo hono mahu'inga 'o e akó (ko ha ma'u'anga tokoni lelei e fakamatala 'a 'Eletā Tāleni H. 'Oakesi mo Kilisiteni M. 'Oakesi ko e "Akó mo e Kāingalotu 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní," *Liahona*, 'Epeleli 2009, 26–31).
- Hū ki he youth.lds.org pea lomi 'i he "For the Strength of Youth" 'i he Youth Menu. Te ke ma'u 'i lalo he "Education" ha ngaahi potufolofola fekau'aki mo e akó, ngaahi vitiō, (hangē ko e "Surfing or Seminary?"), ngaahi polokalama fakaletio 'a e Mormon Channel, ngaahi fehu'i mo e tali, ngaahi fakamatala, kau ai e ngaahi lea 'a e Kau Taki Mā'olungā.

Ngaahi Fokotu'u ki hono Ako'i 'o e Fānaú

'Oku fakafefia hono ako 'o e ngaahi me'a fo'ou, ka 'e lava pē fokī ke faingata'a e akó. 'Oku kau 'i he makasini 'o e māhina ní ha talanoa 'oku ui ko e "Mateuteu ke Laukonga" (peesi 66). 'Oku fakamatala e talanoá ki he fāinga 'a ha ta'ahine na'e mo'ua

NGAAHI POTUFOLO-FOLA FEKAU'AKI MO E AKÓ

Lea Fakatātā 4:7

2 Nīfai 9:29

'Alamā 37:35

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 88: 77–80

'i he mahaki ko e tailekisiā (dyslexia) ke ne laukonga le'olahi pea mo hono fakalotolahi 'i ia 'e he fānau he Palaimeli ke fai hono lelei tahá. Fakakaukau 'i hano lau mo ho'o fānaú 'a e talanoá ni pea mou alea 'i e ngaahi fehu'i ko 'enī:

- Ko e hā e ongo 'a Melé 'i he'ene feinga ke fai ha me'a na'e faingata'a? Ko e hā 'oku mahu'inga ai ke hokohoko atu pē 'a e akó neongo 'ene faingata'a?
- Ko e hā e me'a na'e fai 'e he fānau kehé ke tokoni ai kia Mele? Ko e hā ha me'a te ke lava 'o fai ke tokoni 'i ai ha ni'hi kehe ke nau ako 'i 'api, 'i he lotú, pea 'i 'apiako? ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū* (tohi, 2011), 9.
2. *Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupū*, 10.

Kau Finemuí mo e Fili ki he Ngāue Fakafaifekau

Na'e fakahā 'e Palesitēni Tōmasi S. Monisoni 'i he konifelenisi lahi 'o 'Okatopa 2012 "ko e kau finemui kotoa pē 'oku malava mo mo'ui taau pea 'oku nau ma'u ha holi ke ngāue, 'e lava ke fakaongo-ongolelei'i kinautolu ki he ngāue fakafaifekau ke nau kamata 'i he ta'u 19, kae 'ikai ke e ta'u 21." Na'á ne pehē neongo "oku 'ikai ke nau ha'isia ki he fekau tatau ke ngāue 'o hangē ko e kau talavou," 'oku nau "fai ha tokoni mahu-inga 'i he'enu hoko ko e kau faifekau, pea 'oku mau tali lelei 'enua tokoní."¹

'Oku anga fēfē 'a e fili 'a ha ta'ahine ke 'alu 'o ngāue fakafaifekau? 'Oku vahevahe mai 'i he ngaahi fakamatalá ni e founa ne tataki ai 'e he Laumalié ha tamaiki fefine 'i he'enua fili 'a e hala totonú ma'anautolú.

Ko e Fehokotaki'anga 'Oku Pulí

Kapau ne 'eke mai 'e ha taha 'i he'eku kei sí'i pe te u 'alu 'o ngāue fakafaifekau, ne u talaange 'ikai. 'I he'eku tupu 'o fu'u lahi angé, ne ongo e fakakaukau ni ki hoku lotó, koe'uhí he ne u mamata ki he ngāue fakafaifekau hoku ngaahi tokoua mo e tuonga'ane lalahi 'iate aú. Ka ne te'eki ai 'aupito pē ke u fakakaukau ko ha me'a ia te u fai.

'I he hoko hoku ta'u 21, ne u kamata fifili pe na'e totonu koā ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau, ka na'e te'eki ai pē ke u lotua fakamātoato ia. Ne 'alu pē taimí mo e kamata ke u ongo'i ne 'i ai ha me'a ne mole meiate au. Ne u fakahā ki he'eku fa'eé 'eku ongó, peá ne fokotu'u mai ke u fakakaukau ke ngāue fakafaifekau. Na'á ne talamai na'á ne ma'u e ngaahi ongo tatau pē 'i he taimi na'á ne 'i hoku to'ú aí. Ko e tali kiate iá ko e 'alu 'o ngāue fakafaifekau, pea mahalo ko e tali foki ia kiate aú.

*Ko e founa
hono faka'ao-
nga'i 'e he ka-
kai fefine lalahi
kei talavou
ko 'ení e fale'i
fakakepalōfita
fekau'aki mo
e ngāue faka-
faifekau taimi
kakató.*

Ne u ilifia ke lotua ha'aku 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Ko e 'uhinga 'e taha ne 'ikai 'aupito ai ke u fakakaukau ke ngāue fakafaifekau ki mu'á he na'e 'ikai ke u fakakaukau 'oku ou mālohi fe'unga ke fai ia. Te u tuku e ngaahi me'a kotoa na'e fakafiemālie kiate aú pea mahalo te u ako ha lea fakafonua fo'ou. 'I kai ko ia pē, ka ne u pehē na'e 'ikai ke fe'unga 'eku 'ilo ki he ongoongolelei ke u ako'i ia. Ka 'i he'eku lotu pea 'i ai 'eku taumu'á, ne u ongo'i e mōlia atu 'eku manavasi'i. Ne fu'u mālohi 'aupito e tali ne u ma'ú: na'e 'ofa e 'Eiki 'iate au, pea ko Hono finangaló ke u ngāue fakafaifekau.

Ne u ofo 'i he loto falala ne u ongo'i hili 'eku ma'u e talí. Ne 'ikai ke u kei ongo'i manavasi'i pe ongo'i 'oku 'ikai ke u fe'unga. Ka ne u fiefia ke vahevahe 'a e ongoongolelei, peá u kamata ngāue leva ki he'eku ngaahi pepa ngāue fakafaifekau. Ne 'ikai fuoloa

kuo uiui'i au ki he Misiona 'Iutā Sōleki Siti Temipale Sikueá.

Rebecca Keller Monson

Ko e Mo'ui 'a ha Faifekau

'I he'eku ta'u 17, ne kamata ke fehu'i mai 'e he kakai pe te u 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Ne te'eki fai ha'aku fili, ko ia ne 'ikai ke u 'oange leva ha tali.

Ka ne u kamata fakakaukau ki ai 'i he ofi ke hoko hoku ta'u 21. Ne u lau hoku tāpuaki fakapēteliaké, talanoa ki he'eku mātu'á, mo lotu.

Ne 'ikai pē ha holi 'i hoku lotó; ne 'ikai pē ke u ongo'i na'e fie ma'u ke u ngāue fakafaifekau. Ne u fakakaukau ki he fale'i 'a Palesitēni Kōtoni B. Hingikelií (1910–2008), 'a ia na'á ne pehē neongo 'oku tali lelei e kau faifekau

KO E LAUMĀLIÉ 'O E FAKAHAĀ

“I he taimi ‘e faka-hoko ai ‘e ha fili ha lelei ‘oku mo’oni ‘i he’etau mo’ui . . . pea ‘i he taimi ‘oku tau mo’ui feongoongi ai mo e Laumālié pea kumi ki he’ene tatakí, ‘oku lava ke tau fakapapau’i te tau ma’u e fakahinohino ‘oku tau fie ma’ú ke a’usia ‘a ‘etau taumu’á. He ‘ikai tuku ta’e tokoni’i kitautolu ‘e he ‘Eikí.”

‘Eletā Dallin H. Oaks ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, “Revelation,” in *Brigham Young University 1981–82 Fireside and Devotional Speeches* (1982), 26.

fefiné, ka “[‘oku ‘ikai te nau ha’isia ke ō ‘o ngāue fakafaifekau.”² Na’á ne fakamanatu mai foki e ngaahi folofola ‘a e ‘Eikí ‘i he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakavá: “Kapau ‘oku mou ma’u ‘a e ngaahi holi ke ngāue ma’á e ‘Otuá ‘oku ui ‘a kimoutolu ki he ngāué” (4:3).

Ne tokoni’i au ‘e he potufolofola ko iá ke u fili ke ‘oua te u ngāue fakafaifekau. ‘I he’eku lotu ‘o fakahā ki he ‘Eikí ‘eku filí, ne u ongo’i ‘a e nonga mo hono fakapapau’i mai na’e ‘i ai pē ngaahi founa ‘e lava ke u hoko ai ko ha faifekau ‘o ‘ikai ngāue fakafaifekau taimi kakato. Talu mei ai mo ‘eku ‘ilo’i ‘oku lahi e ngaahi founa te u lava ‘o vahevahe ai ‘a ‘eku fakamo’oni—‘i ha’aku fetalanoa-‘aki mo ha taha kau ki he ngaahi ‘alo’ofa ongongofua ‘a e ‘Eikí, lolotonga ‘eku faiako ‘a’ahí, pe ‘i hono fai ‘o e ngāue fakatemipalé mo e hisitōlia fakafāmilí. ‘Oku ou fakatapui ‘eku mo’ui ki he ngāue fakafaifekau ‘aki ‘eku feinga ke mo’ui ‘aki e ongoongolelé pea muimui ‘i he ue’i ‘a e Laumālié.

Amy Simon

Loto-to’a Lelei

‘I he kamata’anga ‘o e 2010, ne u fekuki mo ha ngaahi faingata’a lahi peá u luelue ke faka’ata’atā hoku ‘atamaí. Lolotonga ‘eku luelué, ne u ongo’i e fanafana mai ‘a e Laumālié ‘oku totonu ke ‘oua te u hoha’a ki he me’a kuo ‘osí; ka ‘oku totonu ke u fakakaukau ki hoku kaha’ú. ‘I he kamata pē ke u toe fakamanatu ‘eku taumu’a ke faka’osi ‘eku akó, ne ue’i au ke u fakakaukau ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Ne te’eki ‘aupito pē ke u fakakaukau ngāue fakafaifekau au ki mu’a, ka ‘i he ma’u ‘eku fakakaukau, ne ‘alu hake mo ha fiefia mo ha holi ke ngāue. Ka ne u fakakaukau ‘oku fie ma’u ha toe ki’i taimi ke u fakakaukau ai ki ha fili lahi peheni.

Ne lahi hono ue’i au he ngaahi māhina si’i hoko a’i ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau. Neongo ne u kei ongo’i pē ‘a e holi mo e fiefia tatau ko iá ‘i he taimi ne ue’i ai aú, ka ne u ongo’i veiveiua foki mo tailiili. Ne u ‘ilo’i ‘oku poupou’i e kakai fefiné ke ngāue fakafaifekau kapau ‘oku nau ma’u ‘a e holi ke fai iá ka ‘oku ‘ikai ke nau ha’isia ki ai. Lolotonga

e taimi ko ‘ení, ne u ma’u ha ngaahi tāpuaki fakataula’eiki ‘o fakahā mai ai ‘e hōifua e ‘Eikí ki ha me’a pē te u fili ke fai.

Ne ‘i ai ha ta’ahine na’á ma loki he fa’ahita’u māfana hono hokó ‘a ia ne ‘osi ngāue fakafaifekau. Na’á ne talamai ‘ene ongo’i manavasi’i kimu’a mo e hili ‘ene fili ke ‘alu ‘o ngāué. Na’á ne tokoni’i au ke mahino ‘oku ‘ikai lea mai e Laumālié ‘i he veiveiua mo e manavasi’i (vakai, 2 Timote 1:7). Ne u ongo’i ‘a e Laumālié ‘i he’ema talanoá. Ne u foki ki hoku lokí ‘o lau ha tohi mei haku kaume’a na’e lolotonga ngāue fakafaifekau. Ne poupou’i au ‘e he tohí ke u lau ‘a e Sosiuá 1:9, pea ne u ongo’i hono ue’i au ‘e he Laumālié ke u kumi hake ia.

Ne mahuhuhuhu hoku laumālié ‘i hono fakaleá: “Ke ke mālohi koe peá ke loto to’a; ‘oua na’á ke manavahē, pea ‘oua na’á ke puputu’u: he ko [e ‘Eiki] ko ho ‘Otuá ‘oku ‘iate koe ia ‘i he potu kotoa pē ‘okú ke ‘alu ki ai.” Ne u ongo’i hangē na’e folofola fakahangatonu mai pē e ‘Eikí kiate aú. Ne u ‘ilo’i ‘e lava ke u ngāue fakafaifekau. Na’e ‘ikai fie mau ke u manavahē—he ‘ikai ke u ngāue toko taha pē; ‘e ‘iate au ‘a e ‘Eikí.

Hili ha māhina ‘e taha mei ai ne ma’u hoku uui’i ke u ngāue ‘i he Misiona Filipaini Iloiló, pea ko e kaveinga ‘a e misioná ko e Siosiuá 1:9.

Kristen Nicole Danner

Ko ha Misiona Na’e Kehe

Kuó u palani he’eku mo’ui kotoa ke u ngāue fakafaifekau taimi kakato. Ka ‘i he’eku hū ki he ‘Univēsiti Pilikihami ‘Tongí (‘i ‘Iutā, USA), na’e kamata ke u manavasi’i. Te u lava fēfē ‘o ‘ilo’i na’e fakataumu’a mo’oni ke u ‘alu ‘o ngāue fakafaifekau? Ne u nofo hifo ‘i he ta’u kimu’a pea hoko hoku ta’u 21 ‘o kole ki he Tamai Hēvaní ke fakahā mai mu’a pe na’e

totonu ke u ngāue fakafaifekau. Na'e toki lea 'aki 'e ha taha 'o 'eku kau palōfesá ha me'a na'á ne liliu 'eku mo'uí: "He 'ikai lava 'e he 'Eikí 'o faka'uli 'i ha kā 'oku tu'u ma'u." Ne u fakakaukau ai ke fai ha ngāue.

Ne u fakahū 'eku pepá, ma'u hoku uiui'í, fakatau hoku vala ngāue fakafaifekau, peá u faka'uli mei 'Iutā ki homau 'apí 'i Kalolaina Tokelau—ne fai kotoa 'eni lolotonga 'eku teuteu ki he'eku ngāue fakafaifekau 'aki e lotu fakamātoato, ako, mo e 'aukai.

Hili 'eku foki ki homau 'apí 'i Kalolaina Tokelau, ne puna ange ha talavou ne ma fetaulaki he 'akó 'o 'a'ahi kiate au, peá ma talanoa fakamātoato ki he'ema fetu'utakí.

Ne u toe lotu mo kole fakamātoato, ka ne hokohoko atu pē 'eku ongo'i na'e falala mai e 'Eikí ke fai pē 'eku filí. Ne u ongo'i e mafatukituki 'o e fatongiá kau toe ma'u pē mo ha ongo faka'ofa'ofa na'á ne fakapapau'i mai 'e poupou e 'Eikí ki he'eku fili 'e faí 'o kapau te u fili 'i he tui.

Ne kole mali mai hoku kaume'á 'i he 'aho 'e hongofulu kimu'a peá u 'alú. Ne u toloi 'eku ngāue fakafaifekau ke ma'u ha taimi ke u fakakaukau ai. 'I he'eku fili ke u fakama'ú, na'e fakapapau'i 'e he Laumālié ki he talavou ne ma fakama'ú pea kiate au, na'e totonu ia.

Neongo na'e 'ikai ke u ngāue fakafaifekau taimi kakato, ka na'e hanga 'e he'eku teuteu ngāue fakafaifekau 'o liliu 'eku mo'uí. Ne tokoni 'eku 'unu 'o ofi ki he 'Eikí ke u hoko ko e tokotaha na'á Ne fie ma'u ke u a'usia 'i hoku misiona ko ia ko ha uaifi mo ha fa'eé.

Cassie Randall

Ngaahi Me'a Kuó u A'usia He'eku Mo'uí

Ne u monū'ia ke ma'u ha fakamo'oni mālohi mo ha 'ofa ki he ongoongolelé 'i he'eku kei si'í, ka 'oku 'ikai te u manatu'i ha momeniti pau ne u 'ilo'i ai ko ha me'a totonu ke u ngāue fakafaifekau. Ne u 'ilo'i ma'u pē 'e au te u 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Ne u fokotu'u kei si'í pē ha taumu'a ke u mo'uí 'i ha founga te u fe'unga ai ke ngāue fakafaifekau.

'I he kamata 'eku teuteu ki he ngāue fakafaifekau, ne u 'aukai, lotu, mo 'alu ki he temipalé. 'I he'eku ngāue mo 'eku pīsope, ne hokohoko atu ai pē 'eku ongo'i 'a e melino ko ia ne u ongo'i 'i he kotoa 'o 'eku mo'uí fekau'aki mo e ngāue fakafaifekau.

Ne faingata'a 'eku teuteu he taimi 'e ni'ihī: ne hangē kuo fakafokifā e mamafa ange e totongi 'o e ngaahi me'a 'i he mo'uí, pea lahi ange mo e ngaahi fie ma'u ki he akó mo e ngāué. Ne u mavahe mei hoku fāmili ki he akó, pea hangē kuo teu mali kotoa hoku ngaahi kaungāme'á. Ne fakatupu manavasi'i 'eku 'ilo'i 'e hokohoko atu e liliu 'a e kakai ne u 'ofa ai lolotonga ha'aku 'alu.

Na'e faingofua ke u veiveiua he taimi 'o e faingata'a he na'e 'ikai hoko ha me'a fakalaumālie 'e taha ke ne fakapapau'i mai 'eku fili ke ngāue fakafaifekau. Ka ne tāpuaki'i au 'e he 'Eikí 'i he taimi ne ma'u ai hoku uiui'í ki he Misiona Silei Senitiako Hahaké ke fakatupulaki ha 'ofa ki he kakai 'i hoku misioná, kimu'a peá u toki 'alú. Ko e taimi ní kuó u a'usia ha me'a lahi 'i he'eku mo'uí 'a ia kuo hoko ko ha fakamo'oni ko e fili lelei ia ne u fai ke u 'alu 'o ngāue fakafaifekau. ■

Madeleine Bailey

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Thomas S. Monson, "Talitali Lelei ki he Konifelenisí," *Liahona*, Nōvema 2009, 6.
2. Gordon B. Hinckley, "Ki he Kau Pīsope 'o e Siasí," *Fakataha Ako Fakaemāmanilahí*, Sune 2004, 27.

KO HONO TALI 'O E NGAHI FEHU'Í

'O ku fie ma'u nai ke ngāue fakafaifekau kātoa e Kāingalotú? 'Ikai, ko e ngāue fakafaifekau hono kotoá, 'oku nau fili pē ki ai. 'Oku 'amanaki mai 'e ngāue 'a e kau talavou, 'oku tali lelei pē mo e kau finemuí, pea 'oku poupou'i e kakai matu'otu'á mo e ngaahi hoa malí ke nau ngāue kapau 'e lava. 'E ala kamata ngāue e kau talavou 'i honau ta'u 18 pea te nau ngāue 'i ha ta'u 'e ua. 'E ala kamata e kau fine-muí 'i honau ta'u 19 pea nau ngāue 'i he māhina 'e 18. 'E ala ngāue e ni'ihī matu'otu'á mo e ngaahi hoa malí 'i ha ngaahi ngāue kehekehe mei he māhina 'e 6 ki he 23.

'Oku lau 'e he kāingalotu 'o e Siasí ko ha faingamālie ke fakahā 'enau 'ofa ki he kakai kehē pea mo e 'Eikí 'aki 'enau muimui ki He'ene fakahinohinó: "Ko ia ke 'alu 'a kimoutolu, 'o fakalotu'i 'a e ngaahi pule'anga kotoa pē" (Mātiu 28:19).

Ke ma'u ha fakamatala lahi ange, vakai ki he mormon.org/faq pea lomi'i he tefito fekau'aki mo e kau faifekau.

Ki ha fakamatala lahi ange
kai he ngaahi fainga-
mālie ngāue fakafaifekau
ma'ā e ni'ihi matu'otu'ā,
talanoa mo ho'o taki lakanga
fakataula'eikí pe hū ki he [lds.org/service/missionary-service](https://www.lds.org/service/missionary-service).

Ko e hā e Ngāue

Fakafaifekau 'e Lelei Tahá?

*Ko e hā pē tūkunga 'okú ke 'i aí,
'oku 'i ai ho ngaahi faingamālie ma'á e kau faifekau matu'otu'á.*

	Ngāue Fakafaifekau Taimi Kakató	Faifekau ngāue tokoni 'a e Siasí	Ngāue tokoni taimi lōloa
Ko hai 'e lava ke ngāue tokoní?	Hoa mali matu'otu'a, kau fafine matu'otu'a	Hoa mali matu'otu'a, kau tangata matu'otu'a, kau fafine matu'otu'a	Ha taha pē
Kuo pau ko ha mēmipa 'eni 'oku mo'ui taau ke hū he tempalé?	'lo	'lo	'lkai
Taimi ke ngāue aí	Laka hake he houa 'e 32 he uike	Vaha'a 'o e houa 'e 8 mo e 32 he uike	Sí'i hifo he houa 'e 8 he uike
Lōloa 'o e taimi ngāué	Māhina 'e 6–23	Māhina 'e 6–24 (lava pē ke ngāue 'o lōloa ange ai 'o ka fakangofua 'e he palesiteni fakasiteikí)	Ha fa'ahinga lōloa pē
Tu'unga fakangāué	'Osi ma'u vāhenga mālōlō	Lava pē ke 'osi mā- lōlō pe kei ngāue	Lava pē ke 'osi mā- lōlō pe kei ngāue
Feitu'ú	Mavahe mei 'api	Ofi pē ki 'api pe 'i 'api	'l 'api
Me'a fakapa'angá	Kuo pau ke lava 'o totongi e fakamole 'i he misiona 'e uiui'i ki aí. Kuo pau ke ne totongi ki he nofo'angá ('oku a'u ki he U.S.\$1,400 he māhina ki he ngaahi hoa malí), malu'i faka- faito'o pea ki he nifó, fefononga'akí tu'o taha 'i he misioná, ngaahi fakamole fakatāutahá	Kuo pau ke lava 'o totongi e fakamole 'i he misiona 'e uiui'i ki aí. Kuo pau ke totongi ki he nofo'angá, malu'i faka- faito'o pea ki he nifó, fefononga'akí, ngaahi fakamole fakatāutahá	Kuo pau ke ke totongi ho'o ngaahi fakamole pē 'a'au

KO HONO VAHEVAHE 'EKU MĀMĀ

Ko ha 'aho 'eni na'e 'ikai maheni kai 'a Kalefōnia Tonga 'i he USA, he na'e mana, 'uhila, 'uha lōvai, pea vela 'aupito. Ne u hanganaki atu ki ha'aku mālōlō 'o sio faiva 'i hoku 'apí 'a ia ne 'i ai e 'ea fakamokomoko. Ka 'i he'eku tangutu hifó pē, ne u ongo'i 'oku totonu ke u telefoni ki hoku kaungāme'a ko Siulolō.

'I he'eku tā atú, ne u 'ilo'i ai ne mate 'ene 'uhilá talu mei he pongi-pongi. Na'á ne hoha'a na'a vaia 'ene

me'akai 'aisí pea kovi 'ene hu'akaú, ko ia ne ma fetuku mai 'ene me'akai ki he'eku 'aisí.

Ne ma tu'u mo Siulolō 'i mu'a 'i hono 'apí he efiāfi hono hokó. Na'e fakapo'uli e fale kotoa pē 'i he kauhala na'á ne nofo áí, kae mo'ui e 'uhila ia 'a e kauhala 'e tahá. Ne ma'u 'eku tokangá 'e ha fale 'e taha. Na'e 'i he kauhala 'e tahá e 'api na'e ulo hono 'uhilá pea na'e nofo e kakai 'i he tafa'aki ki mu'á 'o talanoa mo kakata fiefia.

Na'e 'ikai ke lava 'o mavahe mei hoku 'atamaí e me'a ne u sio áí 'i he ngaahi 'aho hoko maí. Na'e 'ilonga lelei 'a e faikehekehé: fakapo'uli lōlō e kauhala 'e tahá kae ulo lahi e ngaahi maama he kauhala 'e tahá;

'a e kakai na'a nau tangutu fakapo'uli pē kae fiefia honau ngaahi kaungā-'apí 'i he'enu mā mā.

Ne 'ai 'e he 'imisi ko 'ení ke u fifili pe 'oku tu'o fiha nai 'eku fa'a hangē ko e kakai 'i he kauhala 'e tahá—'a 'eku fiefia 'i he maama 'o e ongoongoleléi lolotonga ko iá 'oku nofo ha ni'ihi 'i he fakapo'ulí. Ne u fakakaukau loto atu ki he'eku nofo he tafa'aki ki mu'a 'o hoku falé mo ha ni'ihi 'o hoku ngaahi kaungāme'a mei he lotú, 'o mau fiefia 'i he maama 'o e ongoongoleléi kae 'ikai vahevahe ia mo e ni'ihi kehé.

'Oku fā'ele'i mai 'a e tokotaha kotoa pē 'i māmani mo ha maama—'a e Maama 'a Kalaisí. 'I he'etau kau

'I he'eku tu'u he fakapo'ulí, ne u fifili pe 'oku tu'o fiha nai 'eku fa'a hangē ko e kakai 'i he kauhala 'e tahá—'o u fiefia 'i he maama 'o e ongoongoleléi lolotonga ko iá 'oku nofo hoku ngaahi kaungā'apí 'i he fakapo'ulí.

ki he Siasí, 'oku tau ma'u 'a e faingamālie ke fakalahi atu ki he maama ko iá 'aki 'etau vahevahe 'a e ongoongoleleí mo e ni'ihí kehé. Na'e akonaki 'a e Fakamo'uí 'o pehē:

“Vakai, 'oku tutu koā 'e he tangatá ha te'elango pea tuku ia ki he lalo puhá? 'Ikai, ka ki he tu'unga māmá, pea 'oku ulo ia kiate kinautolu kotoa pē 'oku 'i he falé;

“Ko ia tuku ke ulo pehē ho'omou māmá 'i he 'ao 'o e kakaí ni, koe'uhí ke nau mamata ki ho'omou ngaahi ngāue leleí pea tuku 'a e fakafeta'i ki ho'omou Tamai 'a ia 'oku 'i he langí”
(3 Nifai 12:16).

'Oku 'i ai hotau fatongia 'i he'etau hoko ko e kāingalotu 'o e Siasí ke fakaulo atu 'etau ngaahi fakamo'oni kia Kalaisí ke mamata ki ai 'a e kakai kotoa pē—kae tautefito kiate kinautolu 'oku 'i he fakapo'uli fakalaumālié. Hili 'eku mamata ki he me'á ni mo 'eku fakapapau'i te u hoko ko e tokotaha 'e lava ke falala ki ai 'a e Tamai Hēvaní ke u mavahe mei he fiemālie 'o e loki 'i mu'a hoku falé pea 'ave 'a e maama 'o e ongoongoleleí ki hoku ngaahi kaungā'api 'oku 'i he fakapo'ulí. ■

Tolōlisi Sopiesi, Kalefōnia, USA

KO 'EKU 'ULUAKI LOTU 'O KAU KI HE 'ULUAKI MATA- ME'A-HĀ-MAÍ

‘I he taimi ne u fili ai ke papitaiso aú, na'e tupu ia mei hono fakaleleí 'i e ni'ihí 'o e ngaahi me'a ne u faingata'a'ia aí lolotonga hono ako'i kiate au e ngaahi lēsoni 'a e kau faifekau. Na'e 'ikai ko hono 'uhingá ne u lotu pea ma'u ha fakamo'oni 'oku mo'oni e Tohi 'a Molomoná pe na'e mamata 'a Siosefa Sāmita ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí. Na'e fakaafe'i au 'e he ongo faifekau ke u lotua e ngaahi me'a ko 'ení, ka ne 'ikai ke u teitei fai ia. Ko 'eku tui pē 'a'aku ki he ngaahi me'a na'e ako'i mai 'e he ongo faifekau.

Hili ha ta'u 'e tolu mei hono papitaiso aú, na'e tu'u ha fefine 'i he tu'unga malanga 'o e falelotú 'o vahevahe 'ene fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná mo Siosefa Sāmita. Na'á ne kole ki he tokotaha kotoa pē ke nau fakalaululoto ki he fehu'i ni: “Kuo tau lotua mo'oni koā 'a hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná mo

e me'a na'e hoko kia Siosefa Sāmitá?” Na'e ongo fefeka kiate au 'a e fehu'i ko 'ení, peá u fakakaukauloto pē, “Kuo te'eki ai 'aupito ke u lotua e ngaahi me'á ni, ka 'oku totonu ke u fai ia pea te u fai ia.”

Na'e ue'i au ke u lotu he na'e vai-vai 'eku tui he taimi ko iá pea si'isi'i 'eku fakamo'oni ki he ngaahi folofolá. Ne u lotu he pō ko iá ki he'eku Tamai 'o kau kia Siosefa Sāmita pea mo hono mo'oni 'o e Tohi 'a Molomoná.

Na'e 'ikai ke u ongo'i ha me'a he fuofua taimi ne u lotu aí, pe ko hono tu'o uá. Koe'uhí ke 'oua na'á ku lotofoi, ne u fakaava hake ai e folofolá ki he Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:14–17, 'a ia 'oku fakamatala ai ki he 'alu 'a Siosefa ke fai 'ene lotu fakatāutaha he vao 'akaú:

“Na'á ku mamata ki ha pou maama fe'unga tonu mo hoku 'ulú, na'e lahi ange hono ngingilá 'i he la'aá, 'a ia na'e maliu māmālie hifo kae 'oua kuo tō ia kiate au.

“I he'ene hā maí pē na'á ku 'ilo'i kuo fakahaofi au. . . . I he nofo mai 'a e māmá 'iate aú na'á ku sio ki he Tangata 'e toko ua.”

I he'eku lau e ngaahi leá, ne kamata ke u tetetete 'o hangē kuo ma'u kotoa hoku sinó 'e he 'uhilá. Ne u 'ilo'i he taimi pē ko iá na'e mamata mo'oni 'a Siosefa Sāmita ki he Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo 'Ofa'anga ko Sīsū Kalaisí. Na'á ku 'ilo na'a tau ma'u e Tohi 'a Molomoná he na'e lilii ia 'e he 'Otuá 'o fakafou 'i He'ene palōfitá.

'Oku ou fakamālō na'e foaki kiate au 'e he Tamai Hēvaní 'a e fakamo'oni ko 'eni ki hono mo'oni 'o e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí. Na'á ku 'ilo'i kapau na'e 'ikai toe fakafoki mai e ongoongoleleí, pehē kuo 'ikai ke u 'ilo'i 'a hoku Huhu'i. 'Oku ou 'ilo'i 'oku mo'oni 'a hono kakato 'o e ongoongoleleí, pea 'oku ou 'ilo'i te u ma'u e ngaahi tala'ofa 'a e 'Otuá kapau te u kātaki 'i he faivelenga ki he ngata'angá. ■

Singi-uani Seni, Taiuani

'E LAVA KE FOAKI MAI HAKU TĀPUAKI?

Ihe ngaahi ta'u lahi kuo hilí, ne u 'alu ai mo Misa Saafi, ko ha tangata ne u faiako faka'api ki ai, ke foaki ha tāpuaki fakataula'eiki ki hono uai'í 'i fale mahaki pea toki fai hono tafá. Na'e loki fakataha 'a Sisitā Saafi mo ha fefine ko Ane Lita, ko ha taha na'e mo'ua he kanisāá pea he 'ikai pē ke toe sai pea na'e 'ikai ha 'amanaki ia 'e toe fuoloa atu 'ene mo'uí.

Ne u ala atu ke toho e puipui he vaha'a 'o e ongo mohengá kae toki kamata foaki e tāpuakí, ka na'e 'ai 'eku tu'u. Na'e 'ikai ke u loto ke ta'e fakakau ki ai 'a Ane, ko ia ne u fakamatala 'i ange e me'a te ma faí mo fehu 'i ange pe te ne fie sio he foaki

tāpuakí. Na'á ne talamai 'io. Kuo mālōlō hono husepānití pea na'á ne faifekau 'i ha tui fakalotu 'e taha, pea na'á ne fie 'ilo ki he me'a na'a tau tui ki aí. Ne hoko atu 'ema foaki tāpuaki mo Misa Sāfi kae fanongo pē 'a Ane.

Hili ha ngaahi 'aho si'i mei ai, kimu'a pea 'atā 'a Sisitā Saafi mei fale mahakí, na'e kole ange 'a Ane pe 'e lava ke foaki ange mu'a mo hano tāpuaki fakataula'eiki. Ne ma foki fiefia atu mo Misa Saafi ki fale mahaki ke foaki hono tāpuakí. Na'e 'ikai sai e kanisā 'o Ané, ka na'e fakalakalaka lahi 'ene mo'uí.

Na'á ne fie 'ilo lahi ange ki he ongoongolelé, ko ia ne u kole ki

he ongo faifekau ke na ō mai ki fale mahaki 'o ako 'i ia. Na'á ne fakaava hono lotó 'i he'ene fanongo ki he pōpoaki 'o e ongoongolelé peá ne fili ke papitaiso ia. Hili hono papitaisó ne ma ō ki fale mahaki 'i he uike kotoa pē ke 'ave 'a Ane ki he lotú 'i hono sea teketeké.

Na'e faingata'a ke 'alu holo 'a Ane koe'uhi ko 'ene puké, ka na'e vave pē 'a e founa na'á ne ma'u ke ne ngāue ai ma'á e 'Eikí. Na'á ma 'oange 'ene mīsini taípe pea na'á ne fakamoleki ha ngaahi houa lahi 'i he 'aho kotoa pē 'i fale mahaki 'i hono fai 'o e hisitōlia fakafāmilí. Na'e lōloa e mo'ui 'a Ané 'aki 'a e ta'u 'e tolu 'i he taimi na'e 'amanaki te ne mo'ui aí, pea na'á ne teuteu 'i ha ngaahi hingoa fakafāmilí 'e laungeau ki he tempalé peá ne toki mālōlō.

Hili e mālōlō 'a Ané, na'e fai 'e Sisitā Saafi e ngāue fakaafongā he tempalé ma'á ha tokolahi 'o e kakai fefine ko e ngaahi kui 'a Ané.

Ko 'eku 'ilo'í, ko Ane tokotaha pē 'i hono fāmilí na'e kau ki he Siasí. Na'e 'ikai 'aupito pē tokanga hono fāmilí na'e mo'uí ki he'ene kau mo ngāue 'i he Siasí, ka 'oku ou 'ilo fakapapau na'e hounga ki he tokolahi 'o hono fāmilí kuo pekiá 'a e ngāue fakaafongā na'e fai ma'anautolú.

'Oku 'ikai ke tau teitei 'ilo'í pe 'oku mateuteu e kakai 'oku tau fe'iloaki mo iá ke tali e ongoongolelé. 'Oku ou fakamālō ne u lava ke u mamata ki ha tenga—'a ia ne tō 'i he loto 'o Ané hili 'ene mamata 'i hono foaki ha tāpuaki fakataula'eiki—pea tupu mo'ui ia 'o faitāpuekina ai ha laungeau 'o e fānau 'a e Tamai Hēvaní. ■

'Ati Kuleita, Niu 'Ioke, USA

Ne u ala atu ke toho e puipui he ongo vaha'a mohengá kae toki kamata hono foaki 'o e tāpuakí, ka na'e 'ai 'eku tu'u, he na'e 'ikai ke u loto ke ta'e fakakau ki ai 'a Ane.

KO 'EKU FAKA- 'AMU 'I HOKU 'AHO FĀ'ELE'Í

‘I he’eku tali e ongoongolelei ‘i hoku ta’u 18, ne u ‘ilo’i kuó u a’usia ‘a e fiefia lahi taha ‘i he fiefia kotoa pē. Ne u ongo’i ha fiefia lahi, ka na’á ku fakakaukau ki he kau mēmipa hoku fāmili kuo nau hē pea mo’ui ta’e kau ai e fakahinohino ‘a e ongoongolelei. Ne u ongo’i mamahi lahi ‘i he’eku hoko ko e toko taha pē ‘i hoku fāmili ke kau ki he Siasí, ka na’e ‘ikai ke u ‘ilo’i e founa ke toko ni’i ‘aki e ni’ihi kehé ke nau fanongo pea tali ‘a e mo’oni.

Ne u feinga ‘i ha ngaahi founa lahi ke fakaloto’i hoku fāmili ke nau fanongo ki he kau faifekau. Ka ko e lahi ange ‘eku feingá, ko e lahi ange ia ‘enau momou ke fanongó.

Ne faka’au ke u loto-fo’i, peá u fakakaukau ke ‘oua te u toe ma’u lotu. Ka ‘i he’eku lotú, na’e ha’u ki hoku ‘atamaí ha potufolofola: “Pea hili ‘eni kapau te [ke] faka’ikai’i au, ‘e lelei ange kiate kimoutolu ‘o kapau na’e ‘ikai te mou ‘ilo’i au” (2 Nifai 31:14). Ne toe mālohi ange ‘eku lotú, lau folofolá, ‘alu ki he’eku ngaahi fakataha faka-Siasí, peá u tokanga taha ki he ngaahi tāpuaki ‘i he’eku mo’uí. Ko e me’a na’e hokó ko e kamata ke mole atu ‘a e mamahí.

‘I he ofi ke hoko hoku ‘aho fā’ele’í, na’e ue’i au ke fai ha’aku paati fai’aho ‘i hoku ‘apí pea fakaafe’i mai kotoa ki ai hoku ngaahi kaume’a he Siasí, kau ai e ongo faifekau taimi kakató. Ne u fie ma’u ke fengāue’aki vāofi ange hoku fāmili mo e kāingalotu ‘o e Siasí, ‘a ia ne hangē kiate au ko e kakai fiefia taha ia ‘i he māmaní. Ne u ongo’i ‘e au na’e hangē pē e pātí ko ha efiafi fakafāmili ‘i ‘apí.

‘I he ‘osi pē ‘aho ko iá, kuo liliu e ngaahi me’á. Na’e talitali lelei e ongo

‘I he ofi ke hoko hoku ‘aho fā’ele’í, na’e ue’i au ke fai ha’aku paati fai’aho ‘i hoku ‘apí pea fakaafe’i mai kotoa ki ai hoku ngaahi kaume’a ‘i he Siasí, kau ai e ongo faifekau taimi kakató.

faifekau ‘i homau ‘apí pea nau kuingāme’a lelei mo hoku fāmili. ‘I he ‘aho ‘e taha na’e fakahā ai ‘e he’eku tamaí ‘ene loto ke fanongo kotoa homau fāmili ki he ongo faifekau pea mau ō ki he lotú. Ne u ‘ohovale.

Hili ha ta’u ‘e tolu mei hono papitaiso aú, na’e papitaiso kotoa hoku fāmili. Na’e fai ‘e he’eku fa’eé ‘ene fakamo’oni ‘i he ouau ‘o e papitaisó, pea fakamālō ange ‘eku tamaí ki he ongo faifekau. Na’e ofo e kāingalotu ‘o e uōtí ‘i hona fakauluí.

Na’e anga fēfē ‘ene hokó? Na’e ‘i ai pē kaunga ki ai hoku ngaahi

lo’imata na’e toó mo e ngaahi taumu’a ne u fokotu’ú. Ka ko e me’a lahi tahá ‘a hono fakamolū ‘e he ‘ofa mo e anga fakakaume’a ‘a e ongo faifekau mo e kāingalotu ‘o e uōtí ‘a e loto ‘eku tamaí. Na’e hoko e kāingalotú kotoa ko e kau faifekau ‘i he’enau ngaahi fa’ifa’itaki’anga ‘o hono mo’ui ‘aki e ongoongolelei ‘o Sisū Kalaisí. ‘Oku ou fakamālō kiate kinaua pea mo e palani ‘a e Tamai Hēvaní, ‘o lava ai ke fakataha e ngaahi fāmili ‘o ta’engata. ■

‘Eniselika Kaponeli Tisolo, Filipaini

Fai 'e 'Eletā
Michael T. Ringwood
'O e Kau Fitungofulú

Tuí, 'Amanaki Leleí, mo e Ngaahi Vā Fetu'utakí

'Oku totonu ke teke kitautolu 'e he holí, tuí, mo e 'amanaki leleí ke tau fakatupu ha ngaahi vā fetu'utaki 'e iku ki he malí.

Na'á ke hiki mo'oni pē ha lisi 'o e ngaahi leleí mo e ngaahi me'a 'e 'ikai leleí?" Na'e 'uhinga e fehu'i ne fai 'e hoku foha ta'u hongofulu tupú 'i he fakafoofó ki ha lisi na'á ne ma'u 'i ha taha 'o 'eku ngaahi tohinoá. Na'e 'ikai ko ha lisi motu'a noa'ia pē ia; ko ha lisi ia ne u hiki 'i he ta'u 'e 30 kuohilí, kimu'a pea lea mali ki he'ene fa'eé. 'Oku 'ikai ke u 'ilo pe ko e kakai tangata nai 'e toko fiha 'oku nau hiki ha lisi hangē ko 'eku lisí, ka 'i he'eku fakalaululoto ki he'eku fakakaukau mali 'i he'eku ta'u 24 pea kei ako he kolisí, na'e hangē ko e me'a totonu pē ia ke faí.

'Oku 'ikai te u manatu 'i mo ha toe ngaahi fehu'i na'e fai mai 'e hoku fohá kau ki he'ema faikaume'á talu mei he 'aho ko iá; ne fu'u lahi 'ene tokanga ki he lisí. 'Oku ou kei lava pē 'o sio loto atu ki ai he'ene kaikaila ki hono ngaahi tokouá mo e tuofāfiné, "Na'e hiki 'e he Tangata'eikí ha lisi fekau'aki mo e Fine'eikí! Mou ō mai 'o sio!" Ka 'i he'eku fakakaukau atu ki he taimi ko iá, na'e lava ke u fakakaukau ki ha ngaahi fehu'i lahi na'e mei lava ke ne fai mai.

Na'e 'ikai ke ke 'ofa koe ai? Na'e totonu ko 'ene 'uluaki fehu'i pē 'eni. Ne u mei tali 'io ange; ko hono 'uhinga ia ne u hiki ai e lisí. Na'á

ku 'ofa mo'oni 'iate ia, pea ko 'eku *holí* ia, 'o lahi ange 'i ha toe me'a, ke ne fiefia. Na'e lahi ange e me'a he lisí pe te u lava koā 'o 'ai ke ne fiefia 'i ha vakai pe 'oku ou 'ofa koā ai pe 'ikai.

Na'á mo fiefia fakataha? Na'á ku mei toe tali 'io pē ki ai; ko e 'uhinga ia ne u hiki ai e lisí. Ko ha founga ke tala 'aki pe 'e hoko 'o mo'oni 'a 'eku 'amanaki te ne fiefia ma'u pē mo au.

Na'e 'ikai nai ke ke fakakaukau ko e tokotaha totonú ia? Mahalo ko e fehu'i fakatupu fakakaukau tahá ia. Ne u mei tali 'io ki ai; na'á ku *tui* "ko e tokotaha" lelei taha 'eni ke u mali mo iá, ka na'á ku loto ke fakapapai 'i e hanga 'e he'eku tuí 'o fakatupu ha'aku fai ha ngāue ke hoko e ngaahi me'á 'o hangē ko ia na'e totonu ke hokó.

'Oku 'ikai ke u tui ne mahino kakato kiate au he taimi ko iá 'a e mo'oni 'o e ngaahi akonaki 'a 'eku palesiteni fakamisioná kau ki he tuí mo e ngaahi me'a 'oku ō fakataha mo iá, 'a e holí, tuí, mo e 'amanaki leleí fekau'aki mo 'eku faikaume'á. 'I he 'alu e taimí pea mahino ange 'a e me'a 'oku ou vakai ki aí, 'oku ou fakamālō ai ki he ivi tākiekina 'o Palesiteni F. Lei Hōkini kiate aú. 'Oku ou kei ma'u pē 'a e fanga ki'i fakamatala

ne u hiki 'i hoku ta'u 20 he'eku ngāue fakafaifekau' i hono fakaava hake 'e he palesitani fakamisiona' a e folo-folá peá ne fakamatala'i mai e ngaahi 'elemēniti 'o e tuí 'e toki 'aonga kimui 'i hono fai 'o e ngaahi fili mahu'inga taha 'o 'eku mo'uí.

Ko e Ngaahi Akonaki 'a 'Alamá kau ki he Tuí

Na'e kau 'i he ngaahi me'a na'e vahevahe 'e Palesitani Hōkini fe-kau'aki mo e tuí 'a e ngaahi akonaki 'a 'Alamá ki he kakai masiva 'i he kau Sōlamí. Na'e talaange 'e 'Alamá 'a e fie ma'u ko ia ke ma'u ha kihii' kongasii' 'o e tuí, 'a ia na'á ne fakamatala'i ko ha *holí* (vakai, 'Alamá 32:27). Ko ha ivi tākiekina mālohi kiate kitautolu ha holi ke hoko ha fa'ahinga me'a ke fakahoko ai e ngaahi sitepu 'oku fie ma'u ke fakatupulaki 'etau tuí.

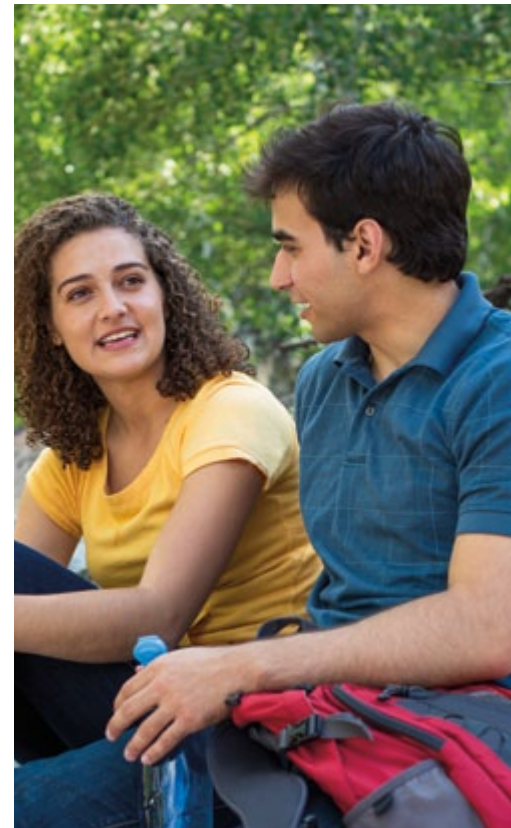
Ko ha kihii' kongasii' hono ua 'o e tuí 'a e me'a ko ia na'e akonaki 'a 'Alamá 'o pehē 'oku ha'u mei he holí: *ko e tuí*. Na'á ne fakahinohino e kau Sōlamí ke nau tuku 'enau holí ke ngāue 'iate kinautolu kae 'oua kuo nau tui 'i he anga 'e lava ke nau faka-atā ai ha potu 'i honau lotó ki he'ene ngaahi folofolá (vakai, veesi 27). 'Oku kamata leva ke pupula 'i hotau lotó 'a hono fakataha' i ko 'eni 'o e holí mo e tuí, pea 'oku tau 'ilo'i 'oku lelei ia. 'Oku kamata ke ne langaki hake 'e ia 'a hotau laumālié pea fakamaama hotau 'atamaí. 'Oku faka'au ke melie ia. (Vakai, veesi 28.)

Ko e *holí* ko ha kihii' kongasii' mahu'inga ia 'e taha 'o e tuí. Na'e fakahā 'e 'Alamá ki he kau Sōlamí na'e 'ikai ko e tuí ha 'ilo haohaoa ki he ngaahi me'á. Ka ko ha "*amanaki lelei* ki he ngaahi me'a 'oku 'ikai ke mamata ki ai, 'a ia 'oku mo'oni" ('Alamá 32:21; ko e toki tānaki atu hono fakamamafa'i). Na'e akonaki

foki 'a Molomona 'o pehē ko e 'amanaki lelei ko ha kihii' kongasii' ia 'o e tuí 'oku fie ma'u 'i he'ene pehē kia Molonai, "E lava fēfē ke mou ma'u 'a e tuí, kapau he 'ikai te mou ma'u 'a e 'amanaki lelei?" Molonai 7:40 'E lava ke fakamatala'i 'a e 'amanaki lelei ko e malava ko ia ke vakai lelei ange ki ha me'a 'i he kaha'ú.¹ Na'e hoko 'eku lisí ko ha'aku founga vakai ki he kaha'ú 'aki ha mata 'o e tuí, peá u faka-papau'i ai, hangē ko 'Ēpalahamé, "oku 'i ai 'a e fiefia mo e melino lahi ange" ('Ēpalahame 1:2) ma'aku 'i he'eku mali mo hoku uaií.

'I he'eku ma'u 'a e kihii' kongasii' ko e tuí ko e *holí*, ne u fie ma'u 'a e *tui* mo e '*amanaki lelei* ke fakakakato 'eku tuí, pea na'e fie ma'u ke u fai ha ngāue 'aki 'eku kole kia Losalí ke ma mali. Na'e mahu'inga 'eku lisí—'a 'eku fakahaa'i 'a e holí, tuí, mo e 'amanaki lelei—ke u ma'u ai 'a e lototo'a ke fakahoko e ngāue na'e fie ma'u ke fakakakato 'aki 'eku tuí. Na'e akonaki 'a Sēmisi 'o pehē ko e tui ta'e kau ai ha ngāue 'oku mate ia (vakai, Sēmisi 2:17). Na'e 'ikai mei lava ke tokoni'i au 'e ha holi, tui, pe 'amanaki lelei ke u ma'u 'a e fiefia mo e melino lahi ange ne u 'ilo 'i he nofo-malí kapau na'e 'ikai tataki au he ngaahi kihii' me'a ko iá ke u kole ange ke ma mali. (Ko e me'a fakama-mahi 'a e 'ikai mai 'a Losalí he fuofua taimi ne u kole mali aí, ka 'e toki fai atu e talanoa ia ki aí 'i ha taimi kehe. 'I he ngaahi tūkunga peheé—'i he 'ikai ke hoko e ngaahi me'á 'o hangē ko 'etau palaní pe taimí—'oku kei mahu'inga pē 'a e tuí ki he'etau mo'uí.) Na'e pau ke ma fakatou ma'u ha loto-kítaki mo ha fa'a kātaki, pea na'e iku pē 'o ma mali 'i ha 'aho na'e sinou 'i Tisema 'o e 1982.

'Oku mahu'inga 'a e tuí 'i he me'a kotoa pē 'oku tau fakahokó,

kau ai 'a e teití mo e faikaume'á. 'Oku totonu ke ue'i kitautolu 'e he holi, tui, mo e 'amanaki lelei 'oku fakatatali mai ha fiefia mo ha melino lahi angé ke tau ngāue ke fakatupulaki e ngaahi vā fetu'utaki 'e iku ki he malí. 'Okú ke *holí* nai ke muimui 'i he palaní 'o e fiefia? 'Okú ke *tui* nai 'e taki atu kitautolu 'e he muimui ki he palaní ki ha fiefia mo ha melino lahi ange? (Tui mai 'i he'eku talaatu 'e 'omi 'e he muimui ki he palaní mo e mali 'i he temipalé ha fiefia mo e melino lahi ange.) 'Okú ke 'amanaki lelei atu ki ha nofo-malí fiefia? 'Oku faka'atā 'e ho'o 'amanaki lelei ke ke mamata kiate koe 'i ha feitu'u lelei ange he kaha'ú? Kapau 'oku 'io ho'o tali ki he ngaahi fehu'i ko 'ení, ta kuo pau ke ke fakakakato 'aki ho'o tuí ha'o ngāue. Kole ha taha ke mo teiti! Tali ha fakaafe teiti! Fokotu'u koe 'i he ngaahi tu'unga 'e lava ke ke fe'ilo-aki ai mo ha kakai lalahi kei talavou kehe 'oku mou fakakaukau tatau. 'I hono fakanounou, fai e ngaahi fili ko ia 'e ma'u ai ha fiefia mo ha melino lahi angé.

Ko e Fa'ifa'itaki'anga 'o e Tui 'a Siosefa Sāmitá

Tau pehē ko Siosefa Sāmitá ko e fa'ifa'itaki'anga ia 'o e tuí pea mo hono faka'ali'ali mai 'o e ngaahi kihi'i konga si'i 'o e holí, tuí, mo e 'amanaki lelei.

Na'e fie ma'u 'e Siosefa ke ne 'ilo'i 'a e Siasi mo'oni 'o Sisū Kalaisí. Ne pehē fau hono lahi 'o e holi na'á ne ma'u na'á ne lau ai mei he folofolá, 'o pehē, "Ka ai hamou taha 'oku masiva 'i he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá" (Sēmisi 1:5). Na'á ne fakakaukau ki he potufolofolá ni. Na'á ne holi ke ma'u ha poto, pea na'á ne tui te ne ma'u ia 'o kapau te ne kole ki he 'Otuá. Na'á ne fai 'a e me'a pē ko ia 'e taha na'e totonu ke ne fá: na'á ne lotu 'o kole ki he 'Otuá. Ki'i fakakaukau angé ki he me'a ko 'ení. Na'e holi 'a Siosefa ke ne 'ilo'i e mo'oní. Na'á ne tui ki he ngaahi lea 'a Sēmisi. Na'á ne 'amanaki lelei 'e ma'u ha tali. Ka kapau na'e ngata pē ai, he 'ikai ke tau 'i heni he 'ahó ni. Na'e 'uhinga hono ngāue'i 'o e tuí kuo pau ke ne 'alu ki he vao 'akaú 'o

lotu. 'Oku ou tui ko e taimi na'e 'alu atu ai 'a Siosefa ki he vao 'akaú ke lotú, na'á ne 'amanaki 'e foki mei ai mo ha tali. Mahalo na'e 'ikai te ne 'amanaki ia 'e mamata ki he Tamai Hēvaní mo Sisū Kalaisi, ka na'á ne 'amanaki 'e ma'u ha tali. Toki sipinga ma'ongo'onga ia 'o e tuí! Na'á ne ma'u 'a e holí, na'á ne tui, na'á ne 'amanaki lelei, peá ne fai e ngāue.

Kuo liliu 'a e māmaní 'e ha tui 'a ha tamasi'i ta'u 14. Tupu mei he lotu 'a Siosefa 'i he Vao'akau tapú, na'e fakaava hake 'a e langí pea toe folofola mai e 'Otuá ki He'ene fānaú 'i ha palōfita.

Taha ho Ngaahi Faingamālie ke Fakahaa'i e Tui

'Oku kei folofola hokohoko mai e 'Eikí 'i He'ene palōfita he 'ahó ni. Na'e pehē 'e Palesiteni Tōmasi S. Monisoni 'i he ta'u 'e taha mo e konga kuo hilí:

"Oku 'i ai ha taimi kuo pau ke ke fakakaukau'i fakamātoato ai 'a e malí mo kumi hao hoa te ke fie nofo mo ia 'i he ta'engatá. Kapau te ke

fili fakapotopoto, pea kapau te ke tukupā ke ola lelei ho'o nofo malí, he 'ikai ha me'a ia he mo'ui ko 'ení te ne toe 'oatu kiate koe ha fiefia 'oku lahi angé.

"Ka ke mali, . . . feinga ke ke mali 'i he fale 'o e 'Eikí. 'Oku 'ikai totonu ke toe 'i ai ha fili kehe ia ke fai 'e kimoutolu kau ma'u lakanga fakataula-'eikí. Tokanga telia na'á ke maumau'i ho'o taau ke mali peheé. 'E lava ke ke tautauhi pē ho'omo feohi fakakaume'a 'i lotu 'i he fakangatangata totonú, ka mo kei fiefia pē."²

Mahalo pē he 'ikai fakahaa'i ho'o holí, tuí, mo e 'amanaki lelei 'i ha lisi, 'o hangē ko aú, ka ko e hā pē founga 'okú ke fakahaa'i 'aki e ngaahi 'ulungāanga ko 'ení, te nau tokoni atu ke fakakakato ho'o tuí 'aki ha'o muimui ki he palōfita 'a e 'Eikí ke ke kumi hao hoa 'e lava ke ke ma'u ai ha fiefia lahi angé. 'E tokoni atu foki ho'o holí, tuí, mo e 'amanaki lelei ke ke fili fakapotopoto.

'E taki atu kitautolu 'e he ngaahi tāpuaki 'o e fili ke fakahoko mo tanumaki ha mali ta'engatá ke tau a'usia e ngaahi fua 'o e ongo-ongolelei, 'a ia na'e fakamatala'i 'e 'Alamā 'o pehē 'oku "fungani mahu'inga taha, . . . 'oku melie hake 'i he me'a melie kotoa pē, pea . . . ma'a ange 'i he me'a kotoa pē 'oku ma'á." Na'á ne hoko atu, "Te mou kai 'i he [ngaahi fua ko 'ení] kae 'oua ke mou mākona, 'o 'ikai te mou toe fiekaia pe fieinua" ('Alamā 32:42). 'Oua 'e manavahē ki he kaha'ú, ka mou ngāue'i 'a e fili ko ia 'e lava ke mou ma'u ai e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Dennis F. Rasmussen, "What Faith Is," 'i he Larry E. Dahl and Charles D. Tate Jr., eds., *The Lectures on Faith in Historical Perspective* (1990), 164.
2. Thomas S. Monson, "Mālohi 'o e Lakanga Fakataula'eikí," *Liahona*, Mē 2011, 67.

Fai 'e 'Eletā
Juan A. Uceda
'O e Kau Fitungofulú

KO E TOHI 'A MOLOMONÁ— VAHEVAHE ATU IA

Na'á ku 'iló'i na'e móoni e Tohi 'a Molomoná koe'uhí ko ha me'a 'e tolu na'á ku ongoi 'i he taimi ne u lau ai iá.

Na'á ku nofo 'i Lima, 'i Pelū, 'i hoku ta'u 18, 'a e feitu'u na'e fā'ele'i pea 'ohake ai aú. 'I he taimi ko iá na'e fe'iloaki ai 'eku tamaí mo hano kaume'a lelei ne fuoloa 'ena ta'e fe'ilonakí.

Na'e fakatokanga 'i 'e he'eku tamaí 'a e hā kei si'i ange mo e teuteu lelei hono kaume'á. Na'á ne 'eke ange ki ai pe ko e hā e me'a na'e hoko 'o tupu ai e liliu ko 'ení. Na'á ne fehu'i ange, "Na'á ke ma'u e lotalí?" Na'e tali ange 'e hono kaume'a, "Sai ange ia ai. Ko e tokotaha Māmonga au he taimí ni, pea 'oku ou fie vahevahe mo koe pea mo ho fāmilí 'a e ongoongoleléi."

Ne fakakaukau 'eku tamaí ko e fakakata 'a hono kaume'á, peá ne pehē ange, "Sai, kapau 'okú ke loto

Ko 'Eletā Iusita (fika ua mei to'omata'ú) mo hono fāmilí 'i Lima, 'i Pelū, hili ha taimi nounou mei he'ene kau ki he Siasí.

ke ha'u ho'omou kau faifekau, pea fai ia." Ka na'e fakamatoato 'a e tangata ni, ko ia 'i ha ngaahi 'aho si'i pē mei ai na'e tukituki mai e ongo faifekau 'i homau matapaá. Ko e kamata'anga ia 'o ha me'a faka'ofa'ofa.

Na'e ako'i 'e he ongo faifekau 'a e Tohi 'a Molomoná kiate kimaua pea tuku mai mo 'ema tatau ke ma lau. Na'e hoko 'eni lolotonga e fa'ahita'u māfaná, pea ko 'eku mālōlō mai 'eni 'i ha māhina 'e ua 'i he 'osi hoku fuofua ta'u he 'univēsití. Ko ia ne u 'ave e tohí he ho'atā ko 'ení hili 'emau lēsoní 'o kamata lau ia.

Na'e 'osi atu e peesi mo e peesi he'eku lau, pea na'e 'ikai toe lava ke ta'ofi. Na'e 'i ai e fa'ahinga mana ia na'e 'omi 'e he tohí. 'Oku ou manako he lautohí pea kuó u lau ha ngaahi tohi lahi, ka na'e kehe e tohi ia ko 'ení. Ne ma'u 'e he tohí ia 'eku tokangá, pea hili ha'aku lautohi 'i ha ngaahi houa lahi, na'e pehē mai 'eku fa'eé, "Uani, tāmata'i e māmá! 'Oku fie ma'u 'e ho ongo tokouá ke na mohe." Peá u pehē ange, "Io, ki'i taimi si'i pē," pea hoko atu pē 'eku lautohí. Na'a mo 'eku lautohi 'o lau lau houá, na'e

'ikai pē ke u fiekaia, pe feinua, pe fiemohea.

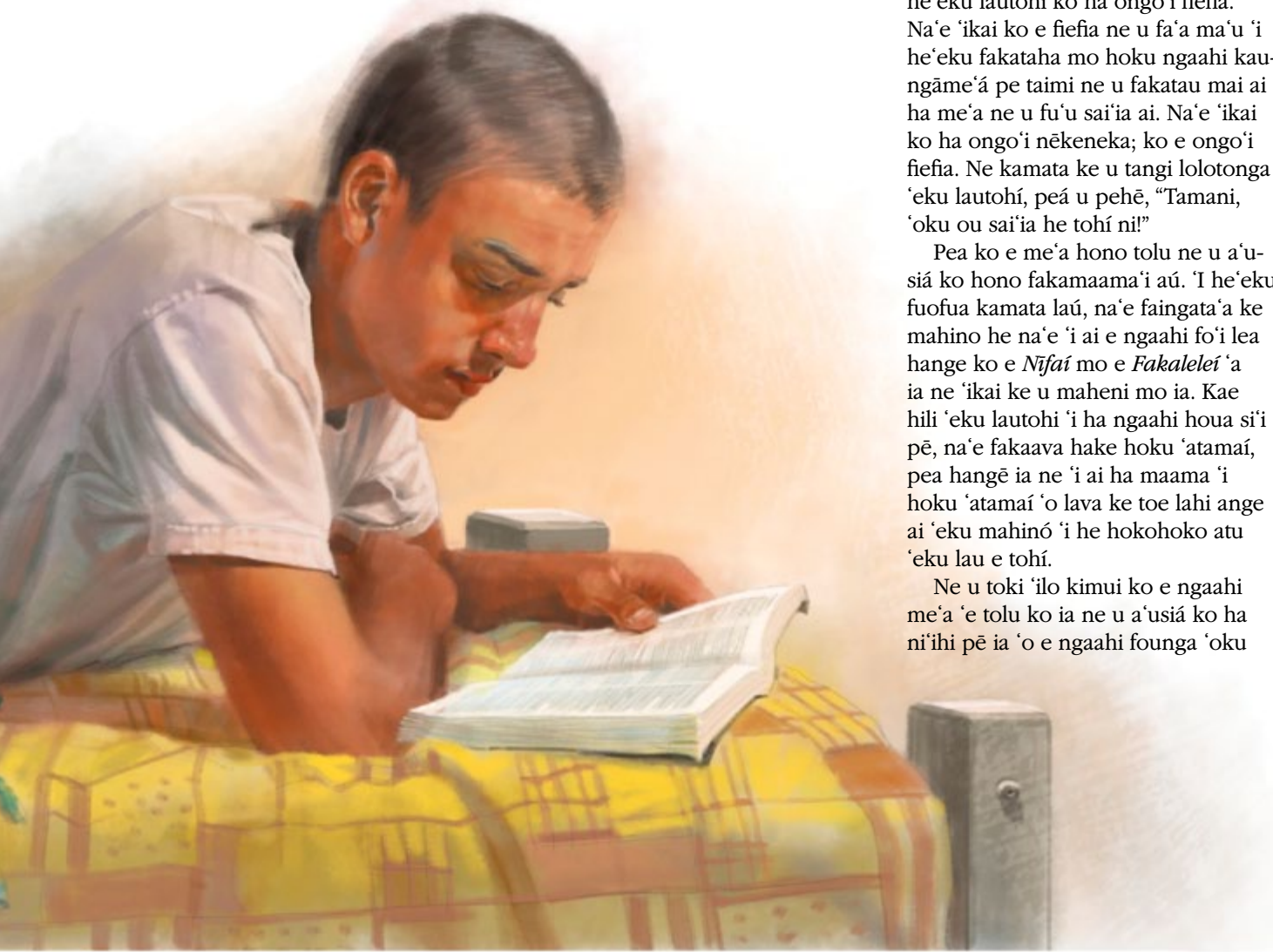
'I he te'eki ai ke 'osi 'eku lau e tohí, ne u 'ilo'i na'e 'i ai ha fa'ahinga me'a makehe ai. Na'e ma'u 'eku fakamo'oní tupu mei he me'a 'e tolu ne u a'usia 'i he fuofua taimi ne u lau ai 'a e tohí.

Ko e 'uluaki me'a pē na'e hoko kiate au lolotonga e ngaahi houa ko iá ko 'eku ongo'i ha melino lahi 'a ia na'e kehe mei ha toe fa'ahinga me'a kuó u a'usia kimu'a. Ne u ma'u e ongo'i melino ko 'ení 'i ha ngaahi houa lahi.

Ko e me'a hono ua ne u a'usia he'eku lautohí ko ha ongo'i fiefia. Na'e 'ikai ko e fiefia ne u fa'a ma'u 'i he'eku fakataha mo hoku ngaahi kau-ngāme'á pe taimi ne u fakatau mai ai ha me'a ne u fu'u sai'ia ai. Na'e 'ikai ko ha ongo'i nēkeneka; ko e ongo'i fiefia. Ne kamata ke u tangi lolotonga 'eku lautohí, peá u pehē, "Tamani, 'oku ou sai'ia he tohí ni!"

Pea ko e me'a hono tolu ne u a'usia ko hono fakamaama'i aú. 'I he'eku fuofua kamata lau, na'e faingata'a ke mahino he na'e 'i ai e ngaahi fo'i lea hange ko e *Nifai* mo e *Fakalelei* 'a ia ne 'ikai ke u maheni mo ia. Kae hili 'eku lautohi 'i ha ngaahi houa si'i pē, na'e fakaava hake hoku 'atamaí, pea hangē ia ne 'i ai ha maama 'i hoku 'atamaí 'o lava ke toe lahi ange ai 'eku mahinó 'i he hokohoko atu 'eku lau e tohí.

Ne u toki 'ilo kimui ko e ngaahi me'a 'e tolu ko ia ne u a'usia ko ha ni'ihí pē ia 'o e ngaahi founga 'oku

fakahā mai ai 'e he Laumālié kiate kitautolú. Kuó u ma'u 'a e Laumālié, pea ne u mateuteu ke papitaiso au, ka na'e fie ma'u ke u tatali ke ma'u 'e he toenga hoku fāmilí 'enau ngaahi fakamo'oni pē 'anautolu. Na'e faifai pea papitaiso au, 'eku fa'eé, mo hoku tuofefiné 'i he 'aho 6 'o 'Epeleli 1972. Na'e 'i ai 'eku tamaí mo hoku ongo tokoua kehé 'o mamata 'i he me'a ne mau fakahokó, pea hili pē ha ngaahi māhina sí i mei ai, na'e papitaiso foki mo kinautolu.

Ne u ma'u 'a e Siasí mo e ongo-ongoleléi 'i he'eku mo'uí 'i he taimi totonu. Ne u ako 'i hoku 'uluaki ta'u 'i he 'univēsiti' ki he ngaahi fakakaukau lahi 'a e tangatá mo ha ngaahi fakakaukau fo'ou pea mo ha ngaahi founga mo'ui na'e fu'u kehe mei he founga mo'ui ne u maheni mo iá. Na'e fehanganagai e ngaahi me'a mahu'inga lahi ne u ako 'i he siasi kehe ne u kau ki ai 'i he'eku kei tupu haké mo e ngaahi fakakaukau fo'ou ne u ma'u he taimi ní.

Na'e faingata'a 'eni kiate au he na'á ku puputu'u. Na'e lahi 'aupito e ngaahi me'a fo'ou ia ne u ongo'i na'e 'ikai ke totonu, ka na'e lelei pē ia ki ha ni'ihiki kehe. Pea na'e 'ikai fe'unga 'a e 'ilo na'á ku ma'ú ke u taukave'i e ngaahi me'a na'e mahu'inga kiate aú.

Hili hoku papitaisó, na'e kehe 'eku foki atu ki he 'univēsiti'. Kuó u ma'u 'eni ha me'a ke u lea 'aki 'i he 'ofa ki he ni'ihiki kehé. Na'e lava ke u ma'u ha lotu falala ke u lea pehē, "Ikai, mālō, 'oku 'ikai te u tui ko ha me'a ia ma'aku." Pea ko e taimi ní ne u 'ilo'i hono 'uhinga 'eku lea peheé. Na'e taimi tonu pē 'a 'eku ma'u 'a e Siasí mo e Tohi 'a Molomoná. 'Oku hounga mo'oni kiate au 'ena liliu 'eku mo'uí.

Ne u monū'ia 'i he'eku fili ke u kau ki he Siasí. Ne u fetaulaki mo hoku ngaahi kaume'a lelei tahá 'i he Siasí. Ko ha tokotaha mā 'aupito au, pea na'á ku lotu ke u nofo toko taha pē, ako, lau 'eku 'ū tohí, mo fiefia. Ka 'i he'eku ma'u e Siasí 'i he'eku mo'uí, ne u 'ilo'i ai e 'uhinga 'o ha kaume'a mo'oní. Ne u 'ilo'i ha finemui faka'ofa 'i he Siasí 'a ia na'e hoko

ko hoku uaifí. Ne u 'ilo'i ha kau taki lakanga fakataula'eiki mo ha kakai na'a nau tokanga mai kiate au. Ne u ma'u 'i he Siasí 'o e 'Eikí 'a e me'a na'á ku fie ma'ú.

'Oku tokolahi ha kakai 'oku nau ma'u 'a e me'a 'oku nau fie ma'ú 'i he Siasí. 'Oua na'á ke manavahē ke lea ki ho ngaahi kaungāme'á, 'o pehē ange, "'Oku ou tui ki he me'a ko 'ení. 'Oku ou fie vahevahe ia mo koe." 'Okú ke fanongo he taimi 'e ni'ihiki ki ha lea 'aki e he kakai lalahí 'a e me'a 'oku totonú mo halá, ka 'i he taimi 'okú ke fanongo ai ki hono lea 'aki 'e hao kaume'a 'i ho to'ú 'a e me'a tatau, muimui ki he tokotaha ko iá. Ko ia, hoko ko ha fa'ifa'itaki'anga lelei he 'oku 'ikai te ke teitei 'ilo'i na'a talitali mai ai ha Uani Iusita. He 'ikai te ke teitei 'ilo kae 'oua kuó ke lea 'o pehē ange, "'E Uani, 'oku ou fie fakaafe'i koe ki hoku siasí. 'Oku ou lotu ke ke lau e tohi ko 'ení." Kapau te ke fai e me'a faingofua ko 'ení, te ke ala liliu ha ngaahi mo'ui. ■

Hili e kau 'a 'Eletā Iusita ki he Siasí, na'á ne ma'u ha ngaahi faingamālie lahi ke vahevahe 'ene fakamo'oni ki he Tohi 'a Molomoná 'i he'ene hoko ko ha faifekau taimi kakato 'i Pelū. To'ohema, 'i 'olunga: Ko 'Eletā Iusita (to'omata'ú) 'oku tu'u mo ha fāmilī papi ului na'á ne ako'i. To'ohema, 'i laló: 'Oku fakataha 'a 'Eletā Iusita ('otu mui, 'i to'omata'ú) mo ha kau faifekau kehe 'i tu'a 'i ha falelotu 'o e siasí.

Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8

'Oku ako'i kiate kitautolu 'e he kaveinga 'o e Mutualé ki he ta'u ní 'a e feitu'u ke tau tu'u ai ka tau malú.

Mou Tu'u

“Oku fakaafe'i kitautolu 'e he 'Eikí, “Unu'unu mai kiate au pea te u 'unu'unu atu kiate koe; fekumi faivelenga kiate au pea te mou 'ilo'i au.” 'I he'etau fai iá, te tau ongo'i ai 'a Hono Laumālié 'i he'etau mo'uí, pea te tau ma'u ai ha holi mo e loto to'a ke tu'u mālohi mo ta'eue'ia 'i he anga mā'oni'oni—'o tu'u . . . 'i he ngaahi potu toputapú pea 'oua 'e hiki mei ai.”

Palesitani Thomas S. Monson, “Tu'u 'i he Ngaahi Potu Toputapú,” *Liahona*, Nōvema 2011, 86.

'Aho 'o e 'Eikí

'Aho 'o e 'Eikí—Ko e Hā'ele 'Angaua Mai 'a Sīsū Kalaisí

8 Ko ia, mou "tu'u 'i he ngaahi potu toputapu, pea 'oua 'e hiki mei ai kae 'oua ke hokosia 'a e 'aho 'o e 'Eikí; he vakai, 'oku ha'u ^bvave ia, 'oku folofola 'e he 'Eikí. 'Ēmeni.

'Oua 'e Hiki Mei Ai

Ko ha ngaahi founa 'eni ke faka-papau 'i 'aki 'oku 'ikai hiki ha me'a 'o 'ave mei ai:

- *Ko ha taula*—“Ko e 'amanaki leleí . . . 'oku hoko [ia] ko ha taula ki he laumālie 'o e tangatá” (‘Eta 12:4).
- *Ko ha makatu'unga mā-lohi*—“Oku makatu'unga 'i he maka 'o hotau Huhu'í, 'a ia ko Kalaisi, ko e 'Alo 'o e 'Otuá, kuo pau ke mou langa ai homo makatu'ungá . . . , 'a ia ko e makatu'unga mālohi” (Hilamani 5:12).
- *Pau e me'a 'oku tu'u ai*—He 'ikai lava ke tu'u ho va'e 'e taha 'i Sai-one pea va'e 'e taha 'i māmani, he “ko e tangata 'oku lotolotouá, 'oku ta'emaau 'i he'ene anga kotoa pē” (Sēmisi 1:8).
- *Ngaahi siteiki 'o e tēniti*—'Oku tokoni e ngaahi siteiki (tuki pou-pou) 'o e tēniti 'o Saioné ke tu'u 'ali'aliaki mo mālohi 'a e Siasí, lolotonga iá 'okú ne fakamalumalu kitautolu: “Pea ke hoko 'a e tēnaki fakataha ki he fonua ko Saione, pea ki hono ngaahi siteikí, ko ha malu'anga, pea ko ha unga'anga mei he afaá” (T&F 115:6).

'Oku Ha'u Vave Ia

“Oku totonu ke tau fakatokanga 'i e ngaahi faka'ilongá ['o e Hā'ele 'Angauá], 'oku totonu ke tau mo'ui faivelenga 'o hangē ko ia te tau malavá. . . . Ka kuo pau ke 'oua na'a tu'u 'etau mo'uí 'o 'ikai ke tau toe fai ha me'a koe'uhí pē he kuo 'amanaki ke hoko 'a e Hā'ele 'Angauá mo e ngaahi me'a 'oku hoko fakataha mo iá. He 'ikai lava ke tu'u 'etau mo'uí. Ka 'oku totonu ke tau mo'ui 'o toe lelei ange ia 'i he founa ne tau mo'ui 'aki 'i ha toe taimi.”

'Eletā Jeffrey R. Holland 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Ko e Kuonga Ma'ongo'onga Taha 'Eni He Ngaahi Kuongá Kotoa,” *Liahona*, Siulai 2007, 19–20.

'I he Ngaahi Potu Mā'oni'oni

“Ko e hā 'a e . . . ['ngaahi potu toputapu]? 'Oku kau mo'oni ai 'a e *temi-palé* mo hono tauhi totonu 'o e ngaahi fuakavá. 'Oku kau mo'oni ai ha 'api 'oku fakamahu'inga 'i ai 'a e fānaú pea mo faka'apa'apa 'i ai 'a e mātu'á. 'Oku kau mo'oni 'i he ngaahi potu [toputapú] 'a hotau *ngaahi lakanga* kuo vahe mai 'e he mafai 'o e lakanga fakataula'eikí, kau ai 'a e ngāue faka-faifekaú mo e ngaahi lakanga 'oku fakahoko 'i he faivelenga 'i he 'ū koló, uotí, mo e ngaahi siteikí.”

'Eletā Dallin H. Oaks 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongofulu Mā Uá, “Teuteu ki he Hā'ele'anga Ua Mai,” *Liahona*, Mē 2004, 10; ko e toki tēnaki atu hono fakamamafá 'i.

Fakamatala 'a e 'ētiti: 'Oku 'ikai fakataumu'a 'a e pēsi ni ke fakamatala 'i faka'āuiliki e potu folofola kuo fili, ka ko ha kamata'anga pē ki ho'o akó.

KAVEINGA 'O E MUTUALÉ ki he 2013

TU'U 'I HE POTU MĀ 'OLUNGA ANGÉ

Fai 'e David L. Beck

Palesitēni Lahi 'o e Kau Talavou

‘O ku to’o ‘a e kaveinga ‘o e Mutualé ki he 2013 mei he Tokāteline mo e Ngaahi Fuakava 87:8: “Ko ia, mou tu’u ‘i he ngaahi potu toputapú, pea ‘oua ‘e hiki mei ai, kae ‘oua kuo hokosia ‘a e ‘aho ‘o e ‘Eikí.” Ko e fehu’i ‘eni ‘oku ou ‘amanaki ‘e fakalaululoto ki ai ‘a e talavou kotoa pē ‘i he ta’ú ni kotoá, *‘Oku ou tu’u nai ‘i he ngaahi potu toputapú?*”

‘I he’eku fe’iloaki mo e kau talavou loto to’a ‘i māmani kotoá, kuó u mamata tonu ‘i hamou toko lauiafe ‘oku mou fakahoko ‘eni ‘i ha ngaahi founga lahi. ‘Oku mou tu’u ‘i he ngaahi potu toputapu tahá ‘i he taimi kotoa pē ‘oku mou hū ai he tempalé ke fakahoko e papitaiso ma’á e kakai pekia. ‘Oku ou poupu atu ke faka’aonga ‘i e faingamālie kotoa pē ‘oku mou ma’u ke hū ai he tempalé pea ke mou mo’ui taau ma’u pē ke fakahoko ia. ‘I he ‘aho takitaha ‘oku mou fakahoko ai homou fatongia ki he ‘Otuá, ‘oku mou tu’u ‘i he ngaahi potu toputapú pea ‘oku mou ‘i ha tu’unga ke hiki hake mo ha ni’ihi kehe. ‘Oku mou tu’u ‘i he ngaahi potu toputapú ‘i he taimi ‘oku mou teuteu’i ai, tāpuaki’i, pea tufa e sākalamēnití ‘i he Sāpate takitaha. ‘Oku mou tu’u ‘i he ngaahi potu toputapú ‘i ho’omou vahevahe ‘a e ongoongoleleí pea ‘i he taimi ‘oku mou hoko ai ko ha faifekau ‘oku tu’u tatali—ko ha taha ‘okú ne malava, loto fiamālie, pea mo’ui taau ma’u pē ke tokoni mo fakamālohia e ni’ihi kehé.

‘I ho’o hoko ko e tokotaha ma’u Lakanga Taula’eiki Faka-‘Ēloné, kuo tuku kiate koe ‘a e fatongia ke ke fakatokanga, fakamatala, na’ina’i, akonaki, mo fakaafe’i ‘a e kakai kotoa pē ke ha’u kia Kalaisi (vakai, T&F 20:59). Na’e pehē ‘e Palesitēni Hāloti B. Li (1899–1973): [“He ‘ikai te ke lava ‘o hiki hake ha tokotaha kehe kae ‘oua ke ke tu’u ‘i ha feitu’u ‘oku mā’olunga ange ‘i he feitu’u ‘okú ne tu’u aí. . . He ‘ikai te ke lava ‘o tutu ha maama ‘i he mo’ui ‘a

ha tokotaha kehe kae ‘oua ‘oku ulu ia ‘i ho loto ‘o’ou.”]¹ Kau talavou, ‘oku ‘uhinga ‘eni ki he totonu ke hokohoko atu ho’omou ngāue ke fakamālohia ho’omou fakamo’oni pea loto fiamālie ma’u pē ke vahevahe ia mo e ni’ihi kehé.

‘Oku ‘i ai ho fatongia toputapu ke hoko ko ha me’angāue ‘i he to’ukupu ‘o e ‘Eikí. ‘I ho’o lotu mo ako e ngaahi folofolá, feinga ke tauhi e ngaahi fekaú, pea fakafanongo ki he ngaahi ue’i ‘a e Laumālie, te ke ‘ilo ‘okú ke ‘i ha potu mā’olunga ange. Ko hono olá ko e lava ke hoko ha feitu’u pē ‘okú ke ‘i ai ko ha potu toputapu. Pea ‘i he’ene hoko leva ha ngaahi me’a, te ke ma’u ‘a e ivi, lototo’a, mo malava ke tokoni ‘i hono hiki hake ‘o ha ni’ihi kehe. Te ke ma’u ‘a e mālohi mo e malu’i ko ia ne tala’ofa ‘aki ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku tu’u ‘i he ngaahi potu toputapú.

‘Oku ou manako ‘i he lea ‘a Palesitēni Tōmasi S. Monisoni ‘o kau ki he ngaahi tala’ofa ko ‘ení ‘i he’ene fakapapau’i mai kiate kitautolu, ‘i he’etau ‘unu’unu ofi ki he ‘Eikí, “te tau ongo’i ‘a Hono laumālié ‘i he’etau mo’uí, pea te tau ma’u ai ha holi mo e loto to’a ke tu’u mālohi mo ta’eue’ia ‘i he anga mā’oni’oni—‘o tu’u . . . ‘i he ngaahi potu toputapú pea ‘oua ‘e hiki mei ai’ (T&F 87:8).

“‘I he takatakai’i kitautolu ‘e he ngaahi matangi ‘o e liliú pea tau mamata tonu pē ki he kei hokohoko atu ‘ene ‘au-‘auha ‘a e angama’á ‘i he’etau nofo ‘a sosaieti, tau manatu’i angé ‘a e tala’ofa mahu’inga na’e fai ‘e he ‘Eikí kiate kinautolu ‘oku falala kiate Iá: “Oua na’á ke manavahē; he ‘oku ou ‘iate koe: ‘oua ‘e loto vaivai; he ko au ko ho ‘Otuá: te u fakamālohia koe; ‘io, te u tokoni’i koe’ (‘Isaia 41:10).”² ■

MA’U’ANGA FAKAMATALÁ

1. Harold B. Lee, “Stand Ye in Holy Places,” *Ensign*, July 1973, 123.
2. Thomas S. Monson, “Tu’u ‘i he Ngaahi Potu Toputapú,” *Liahona*, Nōvema 2011, 86.

“MOU TU‘U ‘I HE
NGAAHI POTU
TOPUTAPÚ, PEA
‘OUA ‘E HIKI MEI
AI...” (VAKAI, T&F 87:8).

NGAAHI POTU TOPUTAPU ‘I HO‘O MO‘UÍ

Fai ‘e Elaine S. Dalton

Palesitani Lahi ‘o e Kau Finemuí

‘O ku fakaafe‘i koe ‘e he kaveinga ‘o e Mutualé ki he ta‘u ní ke tuku ‘a e tokanga ki ho‘o hoko ko e konga ‘o māmaní ka ke tokanga taha ki he pulé‘anga ‘o e ‘Otuá. Hangē ko e akonaki ‘a Palesitani Poiti K. Peeka, ko e Palesitani ‘o e Kōlomu ‘o e Kau ‘Aposetolo ‘e Toko Hongofulu Mā Uá, ‘oku tau nofo ‘i he tafa‘aki ‘a e filí.¹ Ko e kī ke tau hao aí ko ‘etau “tu‘u ‘i he ngaahi potu toputapú.”

‘Oku ‘omi ‘e he kaveingá ni ha ngaahi fehu‘i mahu-‘inga: Ko e hā ‘a e potu toputapú? ‘Oku tu‘u ‘i fē ha potu ‘oku toputapú? ‘E lava fēfē ke tau tu‘u ‘i ha ngaahi potu toputapú? Te tau ngaohi fēfē ‘a e ngaahi feitu‘u ‘oku tau ‘alu ma‘u pē ki aí ke toputapú ange? ‘I ho‘o feinga ke ma‘u e tali ki he ngaahi fehu‘i ko ‘ení, ‘e tatakī koe ‘e ho‘o ngaahi talí ‘i he ni‘ihi ‘oku mou feohí, ‘i he ngaahi ‘ekitivití ‘okú ke filí, pea mo ho valá, ngaahi leá, mo e ngaahi me‘a ‘okú ke faí.

Kuó ke tukupā ke fakamālohia ho ‘apí mo e fāmilí. Feinga ke ngaohi ho ‘apí ke hoko ko ha potu toputapú pea fonu ‘i he Laumālie ‘o e ‘Eikí. Te ke lava ‘o poupou ki he lotu mo e ako folofola fakafāmilí.

‘E lava ke hoko ho lokí ko ha potu toputapú ‘okú ne fakaafe‘i e Laumālie. Kapau ‘e mamata ‘a e palōfitá ‘i ho lokí, te ne lau nai ko ha potu toputapú ia?

‘E lava ke tau tu‘u ‘i he ngaahi potu toputapú ‘i he ‘etau ō ki he lotú. ‘Oku akonaki ‘i he folofolá ‘o pehē ko e ngaahi uooti mo e ngaahi siteiki ‘o Saioné ko ha ngaahi potu toputapú ia ‘e hoko “ko ha malu‘anga, pea ko ha unga‘anga mei he afaá” (T&F 115:6).

Ko e potu toputapú taha ‘i he māmaní ‘a e temipalé. Na‘e pehē ‘e Palesitani Tōmasi S. Monisoni: “‘E hoku

ngaahi kaungāme‘a kei talavou ‘i he to‘u tupú, fakakaukau ma‘u pē ki he temipalé. ‘Oua na‘á ke fai ha me‘a te ne ta‘ofi koe mei ha‘o hū atu ‘i hono ngaahi matapaá ‘o ma‘u ‘a e ngaahi tāpuaki toputapú mo ta‘engata aí. ‘Oku ou fakamālō atu kiate kimoutolu ‘oku ‘alu ma‘u pē ki he temipalé ke fakahoko e papitaiso ma‘á e kau pekiá.”² Mo‘ui taau ma‘u pē ke ma‘u ha‘o lekomeni ‘oku kei ‘aongá, neongo ‘oku mama‘o e temipalé.

‘Oku lava ke hoko ha feitu‘u pē ‘okú ke ‘i ai pea ‘oku ‘i ai e Laumālie ko ha potu toputapú. Na‘e akonaki ‘a Palesitani Hāloti B. Li (1899–1973) ‘o ne pehē ‘oku kaunga lahi ange ‘a e ngaahi potu toputapú mo e *founga* mo‘ui ‘a ha taha kae ‘ikai ko e *feitu‘u* ‘okú ne nofo aí.³ Kapau ‘okú ke mo‘ui taau ke ma‘u e takaua ma‘u pē ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni, ta ‘okú ke tu‘u ‘i he potu toputapú.

‘Oku ‘i he temipale kotoa pē ‘a e tohi ko ‘ení, “Mā‘oni‘oni ki he ‘Eikí.” Feinga ma‘u pē ke ke tu‘u ‘i he ngaahi potu toputapú. ‘I ho‘o mo‘ui ‘aki e ngaahi tu‘unga mo‘uí, lotu faka‘aho, pea lau e folofolá—tautefito ki he Tohi ‘a Molomoná—te ke ongo‘i ‘a e takaua ‘o e Laumālie Mā‘oni‘oni. ‘Oku tala‘ofa tonu mai ‘a e ‘Eikí kiate koe, “He ko e mo‘oni ‘oku ou pehē kiate kimoutolu, ‘oku tatali ‘a e ngaahi fu‘u me‘a lalahi kiate kimoutolu” (T&F 45:62). ‘Oku ou tui ki ai peá u faka-mo‘oni ‘oku mo‘oni ‘eni! ■

MA‘U‘ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Boyd K. Packer, “Founga ke Kei Mo‘ui ai ‘i he Tafa‘aki ‘a e Filí,” *Liahona*, ‘Okatopa 2012, 34–37.
2. Thomas S. Monson, “Ko e Temipale Mā‘oni‘oni—ko ha Maama ki he Māmaní,” *Liahona*, Mē 2011, 93.
3. Vakai, *Doctrine and Covenants Student Manual: Religion 324 mo e 325*, 2nd ed. (Tohi lēsoni ‘a e Potungāue Ako ‘a e Siasí, 2001), 196.

Fai 'e Adam C. Olson

Ngaahi Makasini 'a e Siasi

KO E ME'A NA'E AKO 'E 'AKANI

MEI HE PETIMINITONÍ

'Oku ako ha talavou 'Initonēsia 'o 'ilōi 'oku hanga 'e he'ene ma'u 'o e 'amanaki lelei 'o ta'ofi ia ke 'oua na'á ne foi.

Ko ha 'aho māfana angamaheni pē 'eni 'i Sākata 'i 'Initonēsia, pea na'e tafe hifo e pupuhá he la'e 'o 'Akani he'ene tatali ke teka e tokotaha mei he timi 'e tahá. 'Oku vāofi e kai 'i he fe'auhi petiminitoní, pea ongo'i 'e he tamasi'i ta'u 15 ko 'ení ke ne 'ai ke nau mālohi.

Hili ha'ane fetā'aki mo e tokotaha he timi 'e tahá, na'e taa'i lahi 'e he tokotaha ni e fo'i pulú ('oku ngāue 'aki ki he petiminitoní) 'o 'ikai ke a'u ki ai 'a 'Akani. Na'e 'ikai ke loto 'a 'Akani ke mole e poini he na'á na fu'u vāofi, ko ia na'á ne puna ai ki he fo'i pulú ka na'e 'ikai pē ke a'u—pea na'á ne fetoto'i he'ene tō 'o heheke he mala'e simá.

'Oku faingofua ke tala 'a 'ene manako he fe'auhi petiminitoní. Ka 'oku 'ikai faka'amu 'a 'Akani ia ke ne hoko ko ha tokotaha fe'auhi petiminitoni fakapalofesinale. He 'ikai te ne fili ia 'i he va'inga petiminitoni he 'Olimipikí mo ha'ane 'alu 'o ngāue fakafaifekau. Na'á ne fakahā tonu pē 'oku 'ikai ke sai ia he sipoti ko 'ení.

Ko e hā leva 'oku feinga mālohi pehē ai e ki'i talavou ko 'ení mo 'ene fu'u malimali? Ko e 'amanaki lelei.

“Oku ou tui 'e lava ke u toe lelei ange,” ko 'ene laú ia.

Ko ha 'UHINGA KE 'I AI HA 'AMANAKI LELEI

Ko e 'amanaki lelei 'a e 'uhinga 'oku tau fai ai ha ngaahi me'a lahi.

'Oku tau fakamālohisino he 'oku tau 'amanaki 'e lava ke tau sino mālohi mo mo'ui lelei ange. 'Oku tau ako tā ha me'alea fakamūsika he 'oku tau 'amanaki 'e lava ke tau tā ia 'o lelei. 'Oku ako 'e 'Akani hono fai 'o e petimintoní he 'okú ne 'amanaki 'e lava ke ne toe lelei ange.

'Oku pehē 'e 'Akani, "Kapau na'e 'ikai ha'aku 'amanaki lelei 'e toe lelei ange pea mau mālohi, 'e faingofua 'aupito pē ke te fo'i."

Ko e 'amanaki lelei ko ha konga mahu'inga ia 'o e palani 'o e fakamo'uí. 'Oku hanga 'e he 'amanaki lelei 'e lava ke fakamolemole'i kitautolú 'o 'ai ke tau fakatomala pea tau toe feinga kapau 'oku 'ikai ke tau tauhi ha fekau.

Ko Hono 'OHOFI 'E SĒTANE 'O E 'AMANAKI LELEI

Ko e veiveiuá mo e loto fo'í 'a e mahafu lelei taha 'e ua 'a Sētane ke 'ohofi 'aki kitautolú. Na'e 'ikai ke ne lava 'o maumau'i e palani 'a e Tamai Hēvaní 'aki ha'ane ta'ofi 'a e Fakalelei. Ka te ne kei lava pē 'o feinga ke maumau'i e ngaahi ola fakama'a 'o e Fakalelei 'i he'etau mo'uí 'o kapau te ne lava 'o kaiha'asi 'etau 'amanaki lelei 'e lava ke fakamolemole'i kitautolú.

'Oku pehē 'e 'Akani, "Oku fie ma'u 'e Sētane ke mole 'etau 'amanaki lelei, he ko e taimi 'oku tau fo'i a'i, 'oku tau mama'o leva mei he Tamai Hēvaní."

Neongo ia, 'oku 'i ai pē e ngaahi founa ke toe kumi mai 'aki 'a e 'amanaki lelei 'i he taimi 'oku lava ai 'e Sētane 'o 'ai ke tau loto fo'í.

Ko Hono Kumi 'O E 'AMANAKI LELEI

'E lava ke tau vakai ki he kuohilí 'i he taimi 'oku tau fie ma'u ai ha 'amanaki lelei ki he kaha'ú. Na'e faka'aonga'i 'e 'Akani ha sīpinga mei 'apiako 'a ia na'á ne ako'i ange 'a e lēsoni ko 'ení. 'Okú ne pehē, "Kuó u 'ilo kapau te u ako mālohi, 'e lava ke ola lelei 'eku ngaahi sivi. Koe'uhí ko 'eku a'usia e me'a ko iá, 'oku 'i ai leva 'eku 'amanaki lelei kapau te u akoako mālohi e petimintoní, 'e lava ke u fakalalakaka. 'Oku 'omi 'e he ngaahi me'a kuó u a'usiá ha 'amanaki lelei kiate au."

'I he taimi 'oku tau fie ma'u ai ha 'amanaki lelei 'ia Sīsū Kalaisí, 'e lava ke tau fakatou ma'u ia 'i he ngaahi me'a kuo tau a'usia he kuohilí 'i he mālohi 'o e Fakalelei (vakai, Loma 5:4) mo e ngaahi me'a kuo a'usia 'e he ni'ihí kehé, kau ai e ngaahi me'a na'e hoko 'a ia te ke fanongo ai 'i he houalotu sākalamēnití, 'i ha lēsoni Lautohi Faka-Sāpate, 'i he *Liahoná*, pe ngaahi folofolá (vakai, Sēkope 4:4–6).

'I he'etau ako 'a e ngaahi lea 'a e kau palōfitá 'oku nau 'omi e 'amanaki lelei, lotu ke ma'u 'a e me'a'ofa fakalaumalie 'o e 'amanaki lelei, pea ako ke 'ilo'i e mālohi 'o e Fakamo'uí 'i he'etau mo'uí, 'oku tupulaki 'etau tui kiate Iá, pea pehē ki he'etau 'amanaki lelei te Ne tokoni mai kiate kitautolu 'i he kaha'ú.¹

'Oua Na'á Ke Teitei Fo'í

'Oku 'ilo'i 'e 'Akani he 'ikai pē te ne teitei hoko ia ko ha tokotaha 'ate-lita fakapalofesinale, ka 'okú ne 'ilo'i ka kei hokohoko atu pē 'ene feingá,

'oku 'i ai 'a e 'amanaki lelei 'e lava ke ne fakalalakaka.

Na'á ne 'ilo'i ko e mālohi lahi 'eni 'o e 'amanaki lelei: 'Okú ne pehē, "Oku 'i ai pē 'a e 'amanaki lelei 'o kapau he 'ikai te ke teitei fo'í."

Ko e tefito'i ma'u'anga 'o e 'amanaki lelei 'i he mo'uí, ko e Fakalelei 'a Sīsū Kalaisí. Koe'uhí ko e Fakalelei, 'e lava ke tau fakatomala 'i he taimi 'oku tau fai ai ha fehalaaki. 'Oku toe 'uhinga foki ia, 'oku 'ikai ke ta'e lava'i hotau ngaahi sivi 'i he mo'uí 'i he taimi 'oku tau fai ai ha fehalaaki kae 'oua kuo tau fo'í 'o 'ikai ke tau kei feinga ke fakatomala mo talangofua, koe'uhi pē ko e Fakalelei.

Ko e 'uhinga ia 'oku kei hokohoko atu ai hono fakaafē'i 'e 'Akani 'a 'ene tamaí ki he lotú he Sāpate kotoa pē. Ko e 'uhinga ia 'okú ne feinga ai ke taukave'i e me'a 'oku totonú, neongo 'oku 'ikai fai ia 'e hono ngaahi kaungāme'á. Ko e 'uhinga ia 'okú ne fa'a heka pasikala houa 'e taha ai ki he falelotú mo foki ke kau atu ki he seminelí, Mutualé, ngaahi fakataha'anga 'o e Sāpaté, ngaahi kalasi teuteu ngāue fakafaifekau, mo tokoni ki hono fakama'a 'o e falelotú.

'Oku pehē 'e 'Akani, "Oku 'ikai faingofua 'a e feinga ke hangē ko Sīsū. Taimi 'e ni'ihí 'oku ou loto fo'í, ka 'oku 'ikai pē tuku. Koe'uhi ko 'Ene ngaahi feilaulau ma'akú, 'oku 'i ai 'eku 'amanaki lelei 'e lava ke u toe lelei ange."

Koe'uhi ko e Fakalelei, 'oku 'i ai 'a e 'amanaki lelei. Pea koe'uhi ko e 'amanaki lelei, 'e lava ke liliu 'e he Fakalelei 'etau mo'uí. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, Dieter F. Uchtdorf, "Ko e Mālohi Ta'efakangatangata 'o e 'Amanaki Lelei," *Liahona*, Nōvema 2008, 23.

KO HA TALA'OFA 'O E 'AMANAKI LELEI

"E lava ke tau 'amanaki lelei atu 'e tauhi 'e he 'Otuá 'Ene ngaahi tala'ofa kiate kitautolú 'i he lolotonga mo e kahaú he kuó Ne faitotonu mo tauhi foki 'Ene ngaahi tala'ofa he kuohilí."

Palesiteni Dieter F. Uchtdorf, Tokoni Ua 'i he Kau Palesitenisí 'Uluaki, "Ko e Mālohi Ta'efakangatangata 'o e 'Amanaki Lelei," *Liahona*, Nōvema 2008, 23.

Akó

'Oku 'omi 'e he lahi ange 'o e 'iló 'a e faingamālie ke tau hoko ai ko ha ivi tākiekina lahi ange 'i hono fakahoko e ngaahi taumu'a 'a e 'Eikí.

Na'e 'i ai 'a e holi mo e hoha'a lahi 'a Sēkope ma'á e lelei 'o e laumālie 'o e kakai 'o Nifai, ko ia na'á ne akonaki ai kiate kinautolu "o kau ki he ngaahi me'a 'oku 'i aí, mo e ngaahi me'a 'e hoko maí" (2 Nifai 6:4). Ko hono kakai 'eni, pea na'á ne 'ofa 'iate kinautolu. Na'á ne ako 'i ange pe ko hai kinautolu mo e ngaahi tala'ofa 'a e 'Eikí kau kiate kinautolú. 'I he'ene akonaki kiate kinautolu kau ki he Fakamo'uí, na'á ne kalanga: "Oiauē hono 'ikai ke lahi 'a e mā'oni'oni 'a hotau 'Otuá! He 'okú ne 'afio 'i 'a e me'a kotoa pē, pea 'oku 'ikai ha me'a 'oku 'ikai te ne ta'e 'afio 'i" (2 Nifai 9:20; ko e toki tñaki atu hono fakamamafa'í).

'Oku mahu'inga ke manatu 'i ia he taimi 'oku mou fakakaukau ai ki hono mahu'inga 'o e akó. 'I ha feitu'u 'e taha 'o māmani, 'i he ngaahi senituli kimu'á, na'e "kumi ai [etau Tamai ko 'Ēpalahamé] ki he ngaahi tāpuaki 'o e ngaahi tamaí" pea na'á ne "holi foki ke hoko ko e tokotaha 'oku ma'u 'a e 'ilo lahi, pea ke hoko ko ha tokotaha 'oku muimui lahi ange ki he mā'oni'oni, pea ke ma'u ha 'ilo lahi ange" ('Ēpalahame 1:2).

Ko ha ngaahi foha mo e ngaahi 'ofefine 'ofeina kotoa kimoutolu 'o e 'Otuá' pea "ko e fñanu 'a e kau palófitá; pea 'oku mou 'o e . . . fuakava na'e fai 'e he Tamaí mo

['Ēpalahamé]" (3 Nifai 20:25). 'Oku mou tatau mo 'Ēpalahame, 'o 'iate kimoutolu ke mou malava 'o "ma'u ha 'ilo lahi ange" 'i hono akonekina kimoutolu 'i he ngaahi me'a 'oku "aonga ke mahino kiate kimoutolú" (T&F 88:78).

Kuo 'osi fakahā 'e he 'Eikí 'oku kau 'i he 'ilo 'oku 'aonga

Fai 'e 'Eletā
Craig A. Cardon

'O e Kau Fitungofulū

ke ma'ū 'a e "ngaahi me'a 'oku 'i he langi pea 'i he māmanī fakatou'osi, pea 'i he lalo māmanī; 'a e ngaahi me'a kuo 'i ai, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i ai, 'a e ngaahi me'a kuo pau ke vave 'ene hokó; 'a e ngaahi me'a 'oku 'i homou fonuá, 'a e ngaahi me'a 'oku 'i muli; ko e ngaahi tau mo e ngaahi faingata'a'ia 'o e ngaahi pule'angá, pea mo e ngaahi tautea 'oku 'i he fonuá; pea mo ha 'ilo foki ki he ngaahi fonuá mo e ngaahi pule'angá" (T&F 88:79).

Ko e hā hono 'uhingá? Ko e hā 'oku fu'u mahu'inga ai ke akó? 'Oku 'omi tonu pē 'e he 'Eikí ha mahino faka'ofó'ofa kau ki ai: "Koe'uhí ke mou mateuteu 'i he ngaahi me'a kotoa pē 'i he taimi te u toe fekau'i atu ai 'a kimoutolu ke tauhi faivelenga ki he lakanga kuo ui 'a kimoutolu ki aí, pea mo e ngāue kuó u fili 'a kimoutolu ki aí" (T&F 88:80).

'I he māmani ko 'eni kuo fakatuutu e fihī hono ngaahi me'á, ko e taha e akó 'o e ngaahi me'a mahu'inga taha ke ma'ū 'i he mo'uí. Pea neongo 'oku mo'oni ko e lahi ange 'a e akó 'e iku ia ki he faingamālie ke toe lahi ange e ngaahi fakapale fakamatelié, ka ko e me'a 'oku mahu'inga ange ai 'a e ma'ū ha 'ilo 'oku toe lahi angé ko e faingamālie ko ia 'oku tau ma'ū ke hoko ko ha ivi tākiekina lahi 'i hono fakahoko 'o e ngaahi taumu'a 'a e 'Eikí. Hangē ko hono fakamatala'i 'i he *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū*: ["Ko e akó ko ha kongā mahu'inga ia 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní ke tokoni'i koe ke ke hoko 'o hangē ko Iá. Ko Hono finangaló ke akó'i

ho 'atamaí pea fakatupulaki e ngaahi poto 'okú ke ma'ū mo ho ngaahi talē-nití, 'a ho mālohi ke ngāue lelei 'i ho ngaahi fatongiá, pea mo ho'o malava ko ia ke fakahounga'i 'a e mo'uí."]²

Na'e fai 'e he Palōfita ko Siosefa Sāmitá 'a e akonaki tatau pē: "'Oku 'i he 'iló 'a e mālohi. 'Oku lahi ange 'a e mālohi 'o e 'Otuá 'i he tangata kotoa pē, koe'uhí he 'oku lahi ange 'Ene 'iló."³

'Oku 'i ai e ngaahi 'uhinga lelei 'oku fie ma'ū ai ke ke ako 'i ha ngaahi ta'u lahi ha ngaahi poto mo e ngaahi kaveinga kehekehe lahi, pea 'e 'i ai e ni'ihī ia 'e 'ikai te ke maheni mo ia pe 'ikai te ke sai'ia 'i he ako ki aí. Neongo ia, 'oku totonu ke ke ako faivelenga, he 'okú ne hanga 'e ia 'o 'ai ke toe lahi ange ho'o 'iló pea toe lahi ange foki mo e me'a 'e lava ke makupusi 'e ho 'atamaí 'i he ngaahi tafa'aki kehé. Ko e mo'oni 'e 'oatu 'e ho'o ma'ū 'o e ngaahi tefito'i poto mo e ngaahi kaveinga lahi kehekehé 'a e faingamālie ke ke 'ilo'i ai e ngaahi poto mo e ngaahi kaveinga ko ia

'okú ke manako mo'oni aí. 'I he'etau fakakaukau atu ki he me'á ni, ko e hokohoko atu ko ia ho'o akó, te ke ma'ū ai 'a e faingamālie ke toe ako lahi ange ki he ngaahi me'a 'okú ke sai'ia mo'oni aí.

Na'e vahevahe 'e Palesiteni Henelī B. 'Aealingi, ko e Tokoni 'Uluaki 'i he Kau Palesitenisī 'Uluakí, ha fale'i mahu'inga na'á ne ma'ū me he'ene tamaí, 'a ia na'e fale'i ai ia 'e he'ene tamaí ke fakahoko ha ako "'okú ke sai'ia 'aupito aí koe'uhí ka ai ha taimi 'oku 'ikai te ke fie fakakaukau ai ki ha me'á, ko e me'a ia te ke fakakaukau ki aí."⁴ Kuó ma fale'i mo Sisitā Kātoni 'ema fānaú ke nau fai ha ako mo ha ngāue ma'ū'anga mo'ui 'oku nau fu'u sai'ia ai 'o nau 'alu fiefia ki ai."

Na'e fakatokanga 'a Sēkope ki hono kakaí 'o kau ki he "ngaahi vaivai, mo e vale 'a e kakaí!" Na'á ne fakamatala 'o pehē, "O ka nau ka akonekina 'oku nau pehē 'oku nau poto, pea 'oku 'ikai te nau tokanga ki he akonaki 'a e 'Otuá." Na'á ne toki tānaki atu 'a e mo'oni faka'e'i'eikí ni: "Ka 'oku lelei ke akonekina, 'o kapau te nau tokanga ki he ngaahi akonaki 'a e 'Otuá" (2 Nifai 9:28–29).

Mou ako ke poto pea tokanga ki he 'Eikí. Te Ne tāpuakí'i mo fakatu'umālie 'i ha kimoutolu 'i hono fakahoko 'Ene ngaahi taumu'á. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. Vakai, "Ko e Fāmilí: Ko ha Fanongonongo ki Māmani," *Liahona*, Nōvema 2010, 129.
2. *Ki Hono Fakamālohia* 'o e *To'u Tupū* (tohi, 2001), 9.
3. *Ngaahi Akonaki 'a e Kau Palesiteni 'o e Siasí: Siosefa Sāmita* (2007), 305.
4. I he Gerald N. Lund, "Elder Henry B. Eyring: Molded by 'Defining Influences,'" *Liahona*, Apr. 1996, 28.

HOKOHOKO ATU PĒ HONO AKÓ

Ne u loto ke tuku ā. 'E 'aonga nai e ngaahi feinga kotoa ko 'eni?

Fai 'e Willis Jensen

Ne u talaange ki he'eku fa'eé, "Oku 'ikai te u fie hoko atu 'eku lēsoni tā pianó." Kuo ta'u lahi 'eku ako lēsoni tā pianó pea 'oku ou 'osi hela'ia au. Kuó u 'osi maau au ke tuku ā. Pea na'e 'ikai ke u sai au he tā pianó. Na'e 'ikai te u lau 'e au 'oku 'i ai haku talēniti mūsika he na'e ki'i malu hoku telingá peá u faka'aonga'i e me'a ke tokoni ki he'eku fanongó. Na'e fie ma'u ma'u pē ke lahi 'eku ako taá ke u 'ilo'i e fasi 'o ha fo'i hiva.

Na'e 'ikai fa'a lea 'eku fa'eé ka ne talamai pē 'oku totonu ke kei hoko atu 'eku ngaahi lēsoni kae 'oua kuó u lava 'o tā e ngaahi himí. Hili ha'aku lāunga lahi mo ha fakalotolahi lahi mei he'eku ongomātu'á, ne u faka-kaukau ai ke 'oua 'e tuku.

Na'e 'osi mei ai ha ngaahi ta'u lahi mo ha maile 'e lauiafe ki ha falelotu 'i he 'otu mo'unga 'o Kuatemala lotolotó. Ne u kau atu ki ha konifelenisi fakavahefonua 'i he'eku ngāue fakafai'efekau. Ne u vave atu ki ai peá u sio ki ha piano ai, ko ia ne u tangutu hifo 'o kamata ke tā ha ngaahi himi. Na'e 'i ai e ngaahi kīpooti 'uhila iiki 'i ha ngaahi uooti mo ha ngaahi kolo lahi pea na'e fai-ngata'a hono taá, ko ia ne u fiefia ke

tā ha piano mo'oni. Ne iku 'o kole mai ke u tā e pianó kae hiva e ha 'o-fangá he konifelenisi.

Ko e hā e me'a na'á ne liliu 'eku tō'onga fakakaukau 'i he vaha'a 'o e ngaahi ta'u ne u kei finemui aí mo e taimi ne u hoko ai ko e faifekau? Ne u ongo'i 'a e mālohi 'o e Laumālié 'o fou mai 'i he mūsiká.

Lolotonga 'eku ngāue fakafai'efekau, ne lahi hoku ngaahi faingamālie ke faka'aonga'i e ngaahi poto fakamūsika ne u akó. Ne u fiefia 'i he ngaahi faingamālie ke u hiva ai mo tā pianó pea na'á ku tā 'i he meimei uike kotoa pē 'i he houalotu sākalamēniti. Te u manatu'i ma'u pē hono hiva 'i 'e he kāingalotu faivelenga 'i Kuatemala e ngaahi himí. Ne u ako'i ki he kāingalotú ha ngaahi himi fo'ou na'e 'ikai ke nau 'ilo'i. Ne u ako'i ha ngaahi lēsoni tā piano. Ne mau fa'a hiva mo hoku ngaahi hoá ki he kakai ne mau ako'i. Neongo ne le'o ua 'emau hivá, ka na'e 'i ai ma'u pē 'a e Laumālié ke a'u ki he loto 'o e kakaí.

Kuó u ako 'o 'ilo'i 'oku tatau ai pē pe ko e hā ho ngaahi talēniti; te kei lava pē 'o ako ke fakatupulaki e ngaahi me'a fakamūsika 'okú ke malavá. He 'ikai pē ke u teitei hoko

au ko ha taha tā piano mataotao, pea 'e 'ikai ke teitei kau ha tokolahi ia 'o e kāingalotu 'i Kuatemala 'i he Kuaea 'a e Tāpanekalé. Ka 'oku 'ikai mahu'inga ia. Te tau kei fiefia pē 'i hono ongo'i 'o e Laumālié 'i he mūsiká. 'Oku ou fakamālō ne fakalotolahi'i au 'e he'eku ongomātu'á ke kei hokohoko atu pē 'eku ngaahi lēsoni ako tā pianó, pea 'oku ou fakamālō ne kei hokohoko atu pē 'eku akoakó. ■

FAKATUPULAKI HO NGAHI POTÓ MO E TALĒNITÍ

"Ko e ako faka'atamai ko ha konga mahu'inga ia 'o e palani 'a e Tamai Hēvaní ke tokoni'i koe ke ke hoko 'o hangē ai ko lá. Ko Hono finangaló ke ke ako faka'atamai mo fakatupulaki ho ngaahi potó mo e talēniti, ho mālohi ke fakahoko lelei ho ngaahi fatongia, pea mo ho'o malava ko ia ke fakahounga'i e mo'ui. 'E mahu'inga kiate koe ho'o ako faka'atamai lolotonga ho'o mo'ui 'i he māmani pea 'i he mo'ui ka hoko maí."

Ki Hono Fakamālohia 'o e To'u Tupú (tohi, 2001), 9.

TU‘U ‘I HE NGA AHI POTU TOPUTAPU

“Oku lava ke hoko ha feitu‘u pē ‘okú ke ‘i ai pea ‘oku ‘i ai e Laumālié ko ha potu toputapu.”

(Elaine S. Dalton, “Ngaahi Potu Toputapu ‘i Ho‘o Mo‘uí,” *Liahona*, Sānuali 2013, 51; vakai foki, T&F 87:8.)

KO HONO FAKATOKANGA'I 'O E LELEI 'IA KAILI

Fai 'e Karinne Stacey

Na'e 'ikai ke ma vālelei. 'E lava 'apē ke ma toe kaungāme'a?

Ko e kalasi lelei taha ia kuó u 'i aí, 'a e kalasi faá. Na'e tōtō atu e me'a kotoa fekau'aki mo e kalasi ko iá—tuku kehe pē 'a Kaili (kuo liliu e hingoá). Na'e angakovi ki he meimei tokotaha kotoa pē, kau ai mo au. Ne u sio ki he'ene teke'i ha ni'ihī he holó, pea a'u pē ki he'ene fa'a teke'i au he taimi 'e ni'ihī. Ne u fa'a foki mai ki 'api 'oku ou tangi he na'e 'ikai mahino kiate au pe ko e hā na'e houtamaki mai aí.

Na'e 'ikai ke kaungāme'a ha taha ia mo ia. Na'á ne tangutu toko taha pē he taimi kai ho'ataá he na'e 'ikai fie nofo ofi ki ai ha taha. Ne u talanoa ki he'eku fa'eé 'o kau kia Kaili, pea na'á ne fai mai ha ngaahi lea 'o e potó 'a ia na'á ne liliu 'eku mo'uí: "Mahalo pē 'okú ne fie ma'u ha kaume'a."

Ne faka'ohovale 'eni kiate au. 'E lava fēfē ke u angalelei ki ha taha na'e 'ikai ke toe tatali kae tafoki hake pē 'o ui 'aki au ha hingoa ke fakamaa'i au? Ne u fakakaukau ke u angalelei ange kia Kaili mo feinga ke mahino kiate au hono angá neongo ne 'ikai ke u fu'u fie fai 'eni. 'I he faka'au ke u 'ilo'i lelei ange iá, ne u 'ilo ko ha ta'ahine lelei ia. Ne vave pē 'eku 'ilo'i ne faingata'a

ange 'ene mo'uí 'i he me'a ne u lava ke fakakaukau atu ki aí. Na'e faingata'a 'a e nofo 'i honau 'apí, pea te ne faka'ehi'ehi mei ha fa'ahinga talanoa pē na'e kau ai e fo'i lea ko e "fāmilí."

Ne u tangutu mo hoku ngaahi kaungāme'a lolotonga e taimi kai ho'ataá he 'aho 'e taha. Koe'uhi ko e angakovi 'a Kaili ki he ni'ihī kehé, na'e 'ikai ke angalelei ha ni'ihī ia 'o e tamaiki fefiné ki ai. Na'e kamata ke nau fakakata 'aki 'a Kaili, 'o nau talanoa le'o lahi pē ke ne lava 'o fanongo ki ai. Na'á nau lea 'aki e ngaahi me'a hangē ko 'ení, "Ha'u ke tau tangutu—MĀLŌ PĒ!" "Ko e hā e nanamu ko ē? 'Oō, ko Kaili!" mo e "Alu mama'o meiate kima'utolu!" Ne u tangutu pē 'o fanongo.

Ne u ongo'i leva ha ki'i le'o si'i 'i hoku 'atama'i: "Fai ha me'a." Na'á ku tu'u hake peá u ongo'i na'e sio mai e tokolahi kiate au. Ne u pehē ange. "Tuku ā! Ko e hā 'oku mou lea 'aki ai e ngaahi me'a peheé ki ha taha? Mou angalelei ki ai!" Na'e fakalongolongo 'a e tokotaha kotoa pē. 'I he'eku nofo ki laló, ne u sio atu kia Kaili. Na'á ne tafoki 'o sio mai kiate au 'i he loto hounga'ia mo'oni.

Na'e ofi ke hoko hoku ta'u 12 'i he'eku kalasi onó, pea ne u fie ma'u ke fai ha paati fakafiefia mo ha ni'ihī 'o hoku ngaahi kaungāme'a. 'I he

taimi na'e 'eke mai ai 'e he'eku fa'eé pe ne u fie fakaafe'i mai mo ha taha kehé, ne u ongo'i e ki'i le'o si'i 'i hoku 'atama'i: "Fakaafe'i 'a Kaili."

Ne u talaange ki he'eku fa'eé, "Oku ou fie fakaafe'i 'a Kaili." "Mo'oni?"

Ne u kamo ange. 'I he 'osi 'a e pātí, ne mau fu'u vāofi 'aupito mo hoku ngaahi kaungāme'a, kau ai mo Kaili, 'o a'u ki he'emaui fakataha mai 'i he 'aho Falaite kotoa pē lolotonga e māhina 'e tolu kuo 'osí 'a ia 'oku fai ai e akó. Ko e taimi kotoa pē na'e ha'u ki ai 'a Kaili. Na'á mau hoko ko e ngaahi kaungāme'a lelei 'aupito.

'Oku ou 'i he kalasi valú he taimi ni pea kuo mau hiki ki ha siteiti 'e taha, ka 'okú ma fetu'utaki ma'u pē mo Kaili, 'a ia 'okú ke kei hoko pē ko e taha 'o hoku ngaahi kaungāme'a lelei tahá. Na'e fa'a fehu'i mai 'e hoku ngaahi kaungāme'a kehé pe na'e hoko fēfē 'e ma fu'u vāofi peheé.

'Oku ou talaange, "Na'e houtamaki 'i he kalasi faá, pea na'e 'i ai e tāufehi'a 'i homa vaá."

"Ka na'e anga fēfē leva ho'omo hoko ko e ongo kaungāme'a lelei?"

"Ne u fakasio pē 'a e ngaahi me'a lelei kau kiate iá. 'Oku 'i ai pē 'a e lelei 'i he tokotaha hono kotoa, pea na'á ku feinga ke 'ilo e ngaahi lelei na'á ne ma'ú." ■

Fai 'e 'Eletā
Robert D. Hales
 'O e Kōlomu 'o e Kau
 'Aposetolo 'e Toko
 Hongofulu Mā Uá

*Ko e kau mēmipa 'o
 e Kōlomu 'o e Kau
 'Aposetolo 'e Toko
 Hongofulu Mā Uá ko
 ha kau fakamo'oni
 makehe kinautolu
 kia Sisū Kalaisi.*

'E lava fēfē ke u ma'u ha FAKAMO'ONI?

'Oku kamata hono ma'u 'o ha
 fakamo'oni 'aki 'a e ako

mo e lotu

pea mo'ui 'aki leva 'a e ongoongolelei
 'i he fa'a kātaki mo e vilitaki

pea fakaafe'i mai mo tauhi ki he Laumalié.

Ko e sīpinga faka'ofa'ofa
 'o e founga ko 'eni 'a e mo'ui
 'a Siosefa Sāmitá.

*Mei he "Ko Hono Mā'u 'o ha Fakamo'oni ki he Ongoongolelei 'o
 Sisū Kalaisi Kuo Toe Fakafoki Mai," Liahona, Nōvema 2003, 28.*

Ko ha **Palani** ma'a **Homau** **Fāmīlī**

*“E lava ke fakataha ‘a e ngaahi fāmīlī ‘o ta’engata ‘i he palani
‘a e Tamai Hēvanī” (Children’s Songbook, 188).*

Fai ‘e Marissa Widdison

Ngaahi Makasini ‘a e Siasī
Makatu’unga ‘i ha talanoa mo’oni

Ne u tangutu pē he mohenga
‘o e fine’eikī mo e tangata-
‘eikī ‘o ‘ofa lahi kiате ki-
naua, mo e tatangi ‘a e telefonī.

Na’e pehē mai e tangata’eikī,
“E Līvai. Mate’i mai pe ko e hā.
Na’e fā’ele’i ho ki’i tuofefine ko
Nolá ‘aneho’atā!”

Na’e lava pē ke u tala e fiefia
‘a e tangata’eikī, ka na’e ongo
faikehe mai hono le’ó—hangē
na’e ‘i ai ha me’a na’e ho-
ha’a ki aī.

Ne u ‘eke ange.
“Oku lahi fēfē?” mo
‘eku fifili pe ne u fie
ma’u mo’oni koā ke
u ‘ilo’i e talī.

Ne ‘ai e ki’i longo
‘a e tangata’eikī.

Na’á ne pehē mai, “Ki’i lahi si’i hake
pē he pāuni ‘e uá (kk ‘e 0.9). Na’e
mahino lelei mai ‘eni ‘a e hoha’a
hono lotó. Na’e totonu ke fā’ele’i
‘a Nola he taimi Kilisimasí, ka ko
Sepitema pē ‘eni. Ne hoko atu e
fakamatala ‘a e tangata’eikī. “Okú
ne si’isi’i ‘aupito. Līvai, manatu’i ke
ke fai ha lotu ma’ana. Pea lotua foki
mo kimaua ke ma lava ‘o fālala ‘oku
‘afio’i ‘e he Tamai Hēvanī ‘a e me’a
‘oku lelei taha ma’a hotau fāmīlī.”

‘I he ‘eku tāpuni’i e telefonī, ne
u ‘alu ki peito ‘o to’o mai ha tangai
piini na’e palani e fine’eikī ke
ngaohi ‘aki ha supo. Na’e ‘asi he
kofukofú na’e meimei mamafa tatau
pē ia mo Nola he taimí ni. Ne u
pukepuke ia ‘i hoku nimá mo feinga
ke u sio loto atu pe ‘oku hā fēfē ha
ki’i pēpē ‘oku lahi tatau pē mo ia.

Ne u manatu’i e me’a ne u ako
‘o kau ki he maama fakalaumalié
mo e palani ‘o e fakamo’uí peá u
fakakaukau, “Na’e toki nofó ni pē
hono laumalié mo e Tamai Hēvanī.”
Na’á ku ‘ilo’i kapau ‘e mate ‘a Nola,
te mau toe sio pē ki ai he kuo ‘osi
sila’i kotoa kimautolu ko ha fāmīlī.
Ka na’á ku toe ‘amanaki pē foki te
ne nofo mo kimautolu ‘i māmani.

‘I he ngaahi māhina si’i hono
hokó, na’e lahi e ‘alu ‘a

e ongomātu‘á ki fale mahakí. Na‘e ha‘u ‘eku kuiifefiné mo e kuitangatá ki homau ‘apí ke tokoni ‘i hono tokanga ‘i au mo hoku ngaahi tokoua mo e tuofāfine iiki angé. Na‘e ‘aukai mo lotu e uōtí ma‘a homau fāmilí, pea taimi ‘e ni‘ihi na‘e ō ange ha kau fefine lelei mei he Fine‘ofá mo ‘emau me‘akai ki he efiáfí. Na‘e fie ‘ilo ‘a e tokotaha kotoa pē pe na‘e fēfē ‘a Nola.

‘I he efiafi ‘e taha, na‘e ui kotoa kimautolu ‘e he fine‘eikí mo e tangata‘eikí ki he loki talanoá. Na‘e talamai ‘e he tangata‘eikí te na ō mo e pīsope ‘o faingāue kia Nola. Hili e mavahe atu ‘a e tangata‘eikí ‘i hono sutí mo e hēkesí, na‘e fakatahataha ‘i kotoa mai kimautolu ‘e he fine‘eikí ke mau takatakai he seá ‘o fai ha lotu.

Na‘e lotu ‘a e fine‘eikí, “Fakamolemole ‘o tāpuaki ‘i e tangata‘eikí ‘i he‘ene faingāue kia Nola.” Na‘e ongo vaivai ange hono le‘ó. “Pea fakamolemole mu‘a, kapau ko Ho finangaló ia, pea tuku mu‘a ke ne ha‘u ki ‘apí ni pea ke ne mo‘ui lelei.”

‘I he fai ‘emau lotú, na‘e lava ke u ongo ‘i ‘a hono fakafonu ‘e he Laumālie Mā‘oni‘oní ‘a e lokí ‘aki ‘a e melino mo e ‘ofa. Hangē ia na‘e talamai ‘e he Tamai Hēvaní kiate

au, ko e hā pē ha me‘a ‘e hoko kia Nola, ko e kongá kotoa pē ia ‘o ‘Ene palaní.

Na‘e foki mai e tangata‘eikí ki-mui ange he poó ‘o talamai na‘e hoko ha me‘a fakafo ‘i he fale mahakí. Na‘e fa‘a longoa‘a ma‘u pē mo le‘olahi e loki ‘o Nola. Na‘e lahi e ngaahi mīsiní ai mo e ngaahi monitoa na‘e ‘i ai e ngaahi me‘a fakatokangá pea ulo lahi honau ngaahi māmá, pea na‘e fakatovave holo ma‘u pē e kau nēsí mo e kau toketaá ke tokoni ki he fanga kí‘i pēpē iiki na‘e ‘i aí. Ka ‘i he a‘u atu ‘a e tangata‘eikí mo e pīsopé, na‘e kehe ia. Na‘e fakalongongo kotoa

e ngaahi mīsiní. Na‘e tangutu pē e kau nēsí he tafa‘aki ‘o e fanga kí‘i pēpē ‘o fai ha ‘anau lautohi pe tokanga ‘i kinautolu. Na‘e lava ke faingāue ‘a e tangata‘eikí mo e pīsopé kia Nola ‘o ‘ikai ha me‘a ke fakahoha‘asi kinaua.

‘Oku ‘ikai te u ‘ilo‘i pe ‘e tupu hake ‘a Nola ‘i māmani pe ko ‘ene foki ‘i ha taimi vavé ni pē ke nofo mo e Tamai Hēvaní. Ka ‘oku ou ‘ilo‘i ‘oku fanongo mai mo tali ‘e he Tamai Hēvaní ‘etau ngaahi lotú, pea ‘oku ou ongo ‘i ‘a e melino ‘i he taimi ‘oku ou manatu ‘i ai ‘oku ‘i ai ‘Ene palani ma‘á e mēmipa kotoa pē ‘o hoku fāmilí. ■

Ha'u 'o vakai holo 'i ha feitu'u mahu'inga 'i he hisitōlia 'o e Siasí!

FALE 'E 2

NA'E NOFO AI 'A SIOSEFA SĀMITÁ

Fai 'e Jan Pinborough Ngaahi Makasini 'a e Siasí

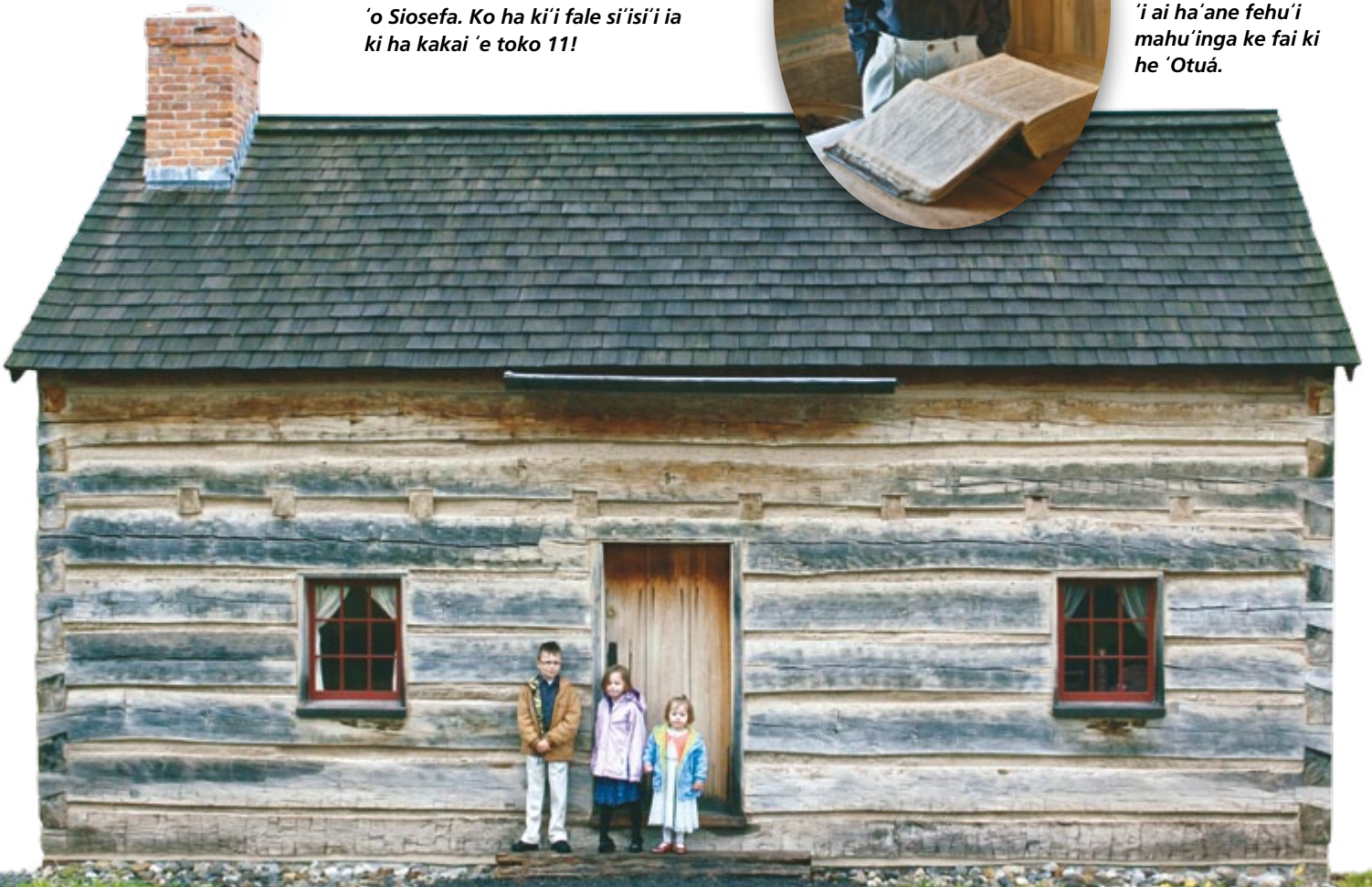
Ko Palemaila, 'i Niu 'Ioké, 'a e feitu'u na'e kamata ai 'a hono **Toe Fakafoki Mai** 'o e Siasí 'o Sisū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní 'i he ta'u 'e 193 kuohilí. Na'e 'a'ahi 'a Luke, Lesieli mo Sūlia S. ki he feitu'u makehe ko 'ení ke 'ilo ha me'a lahi ange kau ki he feitu'u na'e nofo ai 'a e Palōfita ko Siosefa Sāmitá mo e founa na'á ne tokoni ai ki hono toe fakafoki mai 'o e Siasí ki māmaní.

KO E FALE 'AKAU

Na'e langa e fale 'akau ko 'ení ke 'asi tatau pē mo e fale na'e nofo ai 'a Siosefa mei hono ta'u 12 ki he 19.

1. *Na'e 'i ai e ngaahi tokoua 'e toko nima mo e tuofāfine 'e toko tolu 'o Siosefa. Ko ha ki'i fale si'isi'ia ki ha kakai 'e toko 11!*

2. *Na'e fa'a nofo takakai e fāmili he tēpile 'i he peitō ke lau e Tohi Tapú. 'I he ta'u 14 'a Siosefá, na'á ne lau 'a e Sēmisi 1:5: "Ka ai hamou taha 'oku masiva he potó, ke kole 'e ia ki he 'Otuá." Na'e 'i ai ha'ane fehu'i mahu'inga ke fai ki he 'Otuá.*

3.

Na'e 'alu hengihengia 'a Siosefa 'i he 'aho 'e taha he fa'ahita'u failau 'o e 1820 ki ha vao 'akau ofi pē ki hono fale 'akau 'o lotu pe ko e siasi fē na'e totonu ke ne kau ki ai. Na'e hā mai 'a e Tamai Hēvanī mo Sīsū Kalaisi 'o talaange ke 'oua na'a kau ki ha taha 'o e ngaahi siasi. Na'e talaange 'e Sīsū 'e tokoni 'a Siosefa ki hono toe fakafoki mai 'o e Siasi 'o e 'Eiki ki he māmani.

4.

Na'e mohe kotoa e fānau tangata 'e toko ono he fāmili 'i ha loki 'i 'olunga. 'I ha pō 'e taha he ta'u 17 'a Siosefā, na'e hā tu 'o tolu mai e 'āngelo ko Molonai 'o fakahā ange 'a e ngaahi peleti koula 'e liliu 'e Siosefa pea pulusi ko e Tohi 'a Molomonā. Na'e ma'u 'e Siosefa e ngaahi peletī hili ha ta'u 'e fā mei ai.

KO E FALE PAPĀ

'I he ta'u 19 'a Siosefā, na'e hiki hono fāmili ki ha fale fo'ou. Na'a ne nofo ai 'i he taimi na'a ne ma'u ai e ngaahi peletī mei he Mo'unga ko Komolā.

5. Na'e ō mai ha kakai 'o feinga ke kaiha'asi e ngaahi peletī. Na'e fufuu'i kinautolu 'e Siosefa 'i lalo 'i he ngaahi fo'i piliki 'i mu'a he tafu'anga afi ko 'eni.

6. Na'e mohe e ongo tuofāfine 'o Siosefa ko Sōfolonia mo Katalinā 'i he ki'i loki mohe si'i-si'i ko 'eni. Na'e kofukofu'i 'e Siosefa e ngaahi peletī 'aki ha tupenu he pō 'e taha 'o fufuu'i he vaha'a 'o e ongo tamaiki fefiné 'i hona mohengā.

Sīsū Kalaisi mo e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí

Ko e 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí—'a e taimi na'e mamata ai 'a Siosefa Sāmita ki he Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí—ko e kamata'anga ia 'o hono fakafoki mai 'o e Siasi 'o Sīsū Kalaisí ki he māmaní.

Na'e 'ilo 'e Siosefa Sāmita mei he 'Uluaki Mata-Me'a-Hā-Maí ko e ongo tangata mavahevahe 'a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisí.

Ko e taha ia 'o 'ene hā tu'o tolu 'i he folofolá na'e fakafe'iloaki 'e he Tamai Hēvaní Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí (vakai, Siosefa Sāmita—Hisitōlia 1:17). Ko e ongo taimi kehé 'a e 'a'ahi 'a e Fakamo'uí ki he kakai Nīfai mo e taimi na'e papitaiso ai lá (vakai, 3 Nīfai 11:7; Mātiu 3:17).

Ko 'Etau Pēsi

Na'e tupu hake 'a Kalolaina L., ta'u 11, mei Venesuelá 'i he Siasi 'o Sīsū Kalaisi 'o e Kau Mā'oni'oni 'i he Ngaahi 'Aho Kimui Ní pea na'á ne fie ma'u ma'u pē ke 'alu ki he Tempale Kalākasi Venesuelá. Na'á ne fuofua 'a'ahi ki he tempalé 'i Mā'asi 2012. Na'á ne fiefia 'aupito ai.

Na'á ku fiefia mo 'eku tamai pea mo hoku tuonga'ane ko Laiení 'i he taimi na'á ku 'alu ai ki he tempalé, kae 'alu 'eku fa'eé mo hono kaume'á ki he sēsini. Na'á ku loto

'apasia 'aupito 'i he'eku 'i he loki talitali 'o e tempalé. Na'á ku fiefia ke 'i he fale 'o e Tamai Hēvani pea ke u ongo'i 'Ene 'ofá mo 'Ene angalelei 'i he Laumalié. 'Oku ou 'ofa 'i he fale 'o e 'Eiki.

Sosi M., ta'u 6, Kosita Lika

Ko ha tā fakatātā 'eni 'o e Tempale 'Asanisioni Palakuai. 'Oku ou fiefia 'aupito he 'e vave pē taimi 'e sila 'i ai ki-mautolu ko ha fāmili ta'engata. 'Oku ou fakamālō ki he Tamai Hēvani 'i he'ene foaki mai kiате au ha fāmili.

'Eniselō N., ta'u 5, Palakuai

'Oku 'i ai hoku fāmili makehe. 'Oku houa e ono e 'alu ki he lotú mei homau 'apí, ka 'oku mau 'alu 'i he taimi 'e lava ai. 'Oku tāpu-aki 'i 'e he'eku tamai e sākalamēniti

ma'amautolu 'i he Sāpate kotoa pē, pea ako 'i au 'e he'eku fa'eé 'i he Palaimeli. 'Oku mau ō tu'o taha he ta'u ki he Temipale Lesafī Palāsila. Te u 'alu 'o ngāue fakafaifekau 'i he taimi 'oku ou fu'u lahi fe'unga ai. 'Oku ou ako e folofolá mo lotu 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku ou feinga ke fiefia e Tamai Hēvani 'aki 'eku hoko ko ha tamasi'i lelei. 'Oku ou 'ofa lahi he ongoongolelei.

Kēvini L., ta'u 8, Palāsila

'Oku ou sa'ia mo hoku ki'i tokoua ko 'Ōmeká ke sio he tempalé. 'I he taimi 'oku 'a'ahi ai homau uōti ki he Tempale Monitelei Mekisikou, 'oku mau mavahe

tu'uapō pea mau fononga he houa 'e ono ke a'u ki ai. 'Oku ou 'ilo ko e tempalé 'a e feitu'u 'e lava ke hoko ai e ngaahi fāmili 'o ta'engata. 'E vave pē ha'amau hiki ki Takisitala Katilesi. 'Oku 'i ai ha tempale ai, pea te mau lava 'o toutou 'a'ahi ki ai. 'Oku ou fakamālō koe'uhi ko e ngaahi tempalé.

Hēlemi N., ta'u 4, Mekisikou

'I he taimi na'á ku hū ai 'i he Tempale Kuetisolotenako Kuetemalá, na'á ku ongo'i 'a e nonga lahi. Na'á ku ongo'i fiefia lahi lolotonga hono fakatapui. Na'e ongo 'aupito ki hoku lotó e ngaahi lea na'e fai. Uani G., ta'u 11, Kuetemala

Sōlini S., ta'u 6, Palāsila

Mateuteu

Fai 'e Merillee Booren

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

"Na'e 'ikai foaki 'e he 'Otuā kiate kitautolu 'a e laumālie 'o e manava-si'i; ka ko e mālohi" (2 Timote 1:7).

Na'e ngaue holo pē 'a Mele 'i hono seá 'o 'ikai fiemālie 'i he'ene fanongo ki he taufetongi 'a e fānau kehe 'i he'ene kalasi Palaimelí hono lau e folofolá. Na'á ne faka'amu he 'ikai teitei a'u ki hano taimi ke laukonga ai.

Na'e mo'ua 'a Mele 'i he mahaki ko e tailekisiá 'o faingata'a ai 'ene akó. 'I he taimi na'e sio ai ki ha ngaahi mata'itohi 'i ha peesi, na'e hangē ia 'oku nau 'unu holo kinautolú. 'I he taimi 'okú ne laukonga le'o lahi aí, na'e tuai e ha'u 'a e ngaahi fo'i leá pea fa'a tu'u kehekehe. 'Okú ne fa'a lau 'e ia ha ngaahi fo'i lea na'e 'ikai ke 'i ai ia.

ke Laukonga

Ko e ofi ange taimi ke laukonga ai 'a Melé, ko e lahi ange ia 'ene ilifá. 'I he a'u ki hono taimi ke lau aí, kuo 'ikai ke ne toe matu'uaki 'e ia 'ene ilifá.

Na'e fakafokifá 'ene pehē ange "Te u 'alu ki falemālōlō," pea ne puna hake mei hono sea 'o nga-ngana 'ene folofolá ki he falikí. Na'e lele hifo 'a Mele 'i he holó ki falemālōlō. Na'á ne fiefia he 'ikai ke 'i ai ha taha aí. Na'á ne tu'u 'o tangi he tulikí.

Hili ha ngaahi miniti si'i mei ai, na'á ne fanongo atu ki hono ui hono hingoá 'e Sisitā Sāmita mo ne hū ange ki he falemālōlō. "Mele, ko e hā e me'a 'oku hokó?"

Na'e 'ikai ke 'ilo 'e Mele pe ko e hā 'ene lea 'e faí. Na'á ne mā 'aupito. 'Oku 'ikai ha taha ia he fānuu kehé te ne ma'u e palopalema ko 'ení. Na'á ne tangi mo pehē "Oku 'ikai te u lava au 'o laukonga" mo ne fufuu 'i hono 'ulú 'i hono ongo nimá.

Na'e 'ikai mahino kia Sisitā Sāmita e me'a na'e hokó peá ne fehu'i ange, "Oku 'ikai te ke lava 'o laukonga? Kuó u sio na'á ke fai e ngaahi lea 'i he Palaimelí. 'Oku ou 'ilo 'i 'okú ke lava 'o laukonga."

Na'e kalokalo ange 'a Mele. "Oku ou ako ma'uloto 'eku ngaahi leá. 'Oku ou toutou ako kinautolu ke 'oua na'á ku feinga ke lau ia kae sio e kakaí. 'Oku 'ikai ke u lava au 'o laukonga le'o lahi, pea ko e taimi 'oku ou fai ai iá, 'oku lahi 'aupito 'eku ngaahi fehālákí. 'Oku 'ikai te

u loto ke kata'i au 'e he fānuu kehé."

Na'e pehē ange 'e Sisitā Sāmita, " 'E Mele, kātaki fakamolemole. He 'ikai te u ui koe ke ke laukonga le'o lahi kae 'oua kuó u 'ilo 'i kuó ke mateuteu. Pea 'oku 'ikai te u tui 'e kata'i koe 'e ha taha 'i he'etau kalasí. Ko ho ngaahi kaume'a kinautolu."

Na'e fanafana ange 'a Mele, "Oku kata'i au ia 'e he fānuu 'i 'apiakó."

Na'e holoholo 'e Sisitā Sāmita e lo'imata 'o Melé. Na'á he talaange, "Foki mai ki he kalasí. Te ke sio pē ki ai."

Na'á na luelue fakataha ki he lokiakó. Na'e tangutu e kaume'a 'o Mele ko Petisií he sea hoko pē kia Melé 'o fakatokalelei 'i e 'ū peesi 'o e folofola 'a Melé na'e mapelupelú. Na'e tangutu hifo 'a Mele pea 'oange ki ai 'e Petisií 'ene folofolá.

Na'e fehu'i ange 'e Sisitā Sāmita, "Ko hai 'e fie laukonga hokó?"

Na'e pehē ange 'e ha tamasi'i he kalasí "Ko e taimi 'eni 'o Mele."

Na'e kí'i momou 'a Mele, ka na'á ne sio takai holo 'iate kinautolu he kalasí 'o sio ki he'enau ngaahi malimali 'ofá. Na'e kamo mai 'a Sisitā Sāmita peá ne malimali foki mo ia. Na'e manavasi'i 'a Mele, ka na'á ne ma'u e me'a na'e ngata aí pea kamata ke ne lau.

Na'e ha'u māmālie 'ene ngaahi fo'i leá. Na'e 'i ai e ngaahi fehalaaki

'a Mele, ka 'i he 'ikai pē ke lava 'o hoko atú, na'e fafana'i ange 'e Petisií e fo'i lea totonú 'i hono telingá. Na'e 'ikai ke laukonga lelei 'a Mele 'o hangē ko e fānuu kehe 'i he'ene kalasí, ka na'e 'ikai ke kata'i pe fakaoli 'aki ia 'e ha taha. Na'e hoko mo e taimi ke laukonga ai e tokotaha kehe, pea hokohoko atu ai pē e lēsoní.

'I he lue atu 'a Sisitā Sāmita mo Mele ki he loki Palaimelí hili e kalasí, na'á ne fanafana ange kia Mele na'á ne laukau 'aki ia. Na'e fiefia 'a Mele na'e 'ikai ke toe fie ma'u ke ne feinga ke fufuu 'i 'ene faingata'a ia he laukongá. Na'á ne fakakaukau, "E kei hokohoko atu pē 'eku ako laukongá." Peá ne malimali 'i he'ene 'ilo 'i na'e 'i ai hono ngaahi kaume'a lelei he lotú ke poupou'i ia 'i he'ene laukongá. ■

'E lava ke ke faka'aonga'i e lēsoni mo e 'ekitivitī ko 'enī ke lahi ange ai ho'o 'ilo ki he kaveinga 'a e Palaimelí ki he māhina ní.

'Oku 'Ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate Au, pea 'Oku 'I ai 'Ene Palani Ma'aku

Na'e nanamu e ta'o kūkisi lolotonga ia e tokoni 'a Nataniela ki he'ene kuifefine 'i hono heu e mahoa'a kuo taá ki he 'ū kapa ta'o kūkisi. Na'e malimali ange 'ene kuí kiate ia. Na'á ne fehu'i ange, "Ko hai 'oku 'ofa 'ia koé?"

Na'e fakakaukau 'a Nataniela ki hono ta'o ma'u pē 'e he'ene kuifefiné 'a e fa'ahinga kūkisi na'e sai'ia

taha aí pea 'i ai pē mo e pepa he na'á ne 'ilo 'a e manako 'a Nataniela he tā fakatātaá. Na'á ne tali ange, "Ko koe."

Na'e talaange 'e he'ene kuifefiné, "Mo'oni ia. Kuo taimi lōloa ange 'eku 'ilo'i koé 'i ha toe taha tuku kehe pē ho'o fa'eé mo ho'o tamaí. Ka 'oku 'i ai ha tokotaha kehe kuo fuoloa ange 'ene 'ilo'i koé 'iate au."

Ne fehu'i ange 'e Nataniela, "He ko toe hai?"

Na'e pehē ange 'e he'ene kuifefiné, "Ko ha tokotaha na'e 'ofa 'iate koe kimu'a peá ke toki ha'u ki he māmaní."

"Oi, ko ho'o 'uhingá ki he Tamai Hēvaní," ko Nataniela ange ia.

Na'e "Io" ange 'ene kuifefiné mo fā'ofua 'ia Nataniela.

Na'á ne malimali. Na'á ne ongo'i māfana 'i hono lotó 'i he'ene 'ilo'i na'e 'ofa'i iá.

Te ke ako lahi ange he ta'ú ni 'i he taimi fe'inasi'akí 'o kau ki he mo'oni faka'ofa'ofa ko ia ko ha fānau koe 'a e 'Otuá. 'Oku 'ilo'i pea 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe. 'Oku 'i ai 'Ene palani ke tokoni'i koe ke ke toe foki ange 'o nofo mo Ia 'i ha 'aho. ■

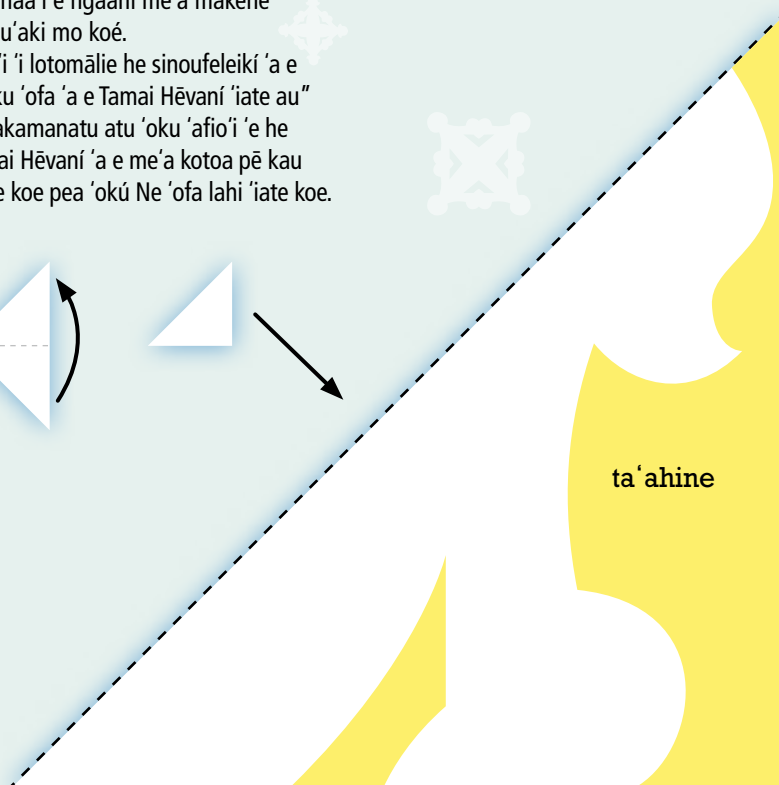
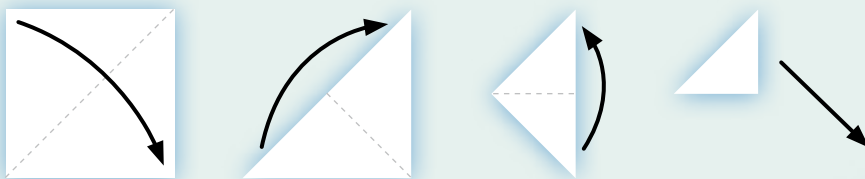
Hivá mo e Folofolá

- "Fānau Au 'a e 'Otuá"
(Tohi Hiva 'a e Fānau, 2)
- Loma 8:16

Fa' u Sinoufeleikí

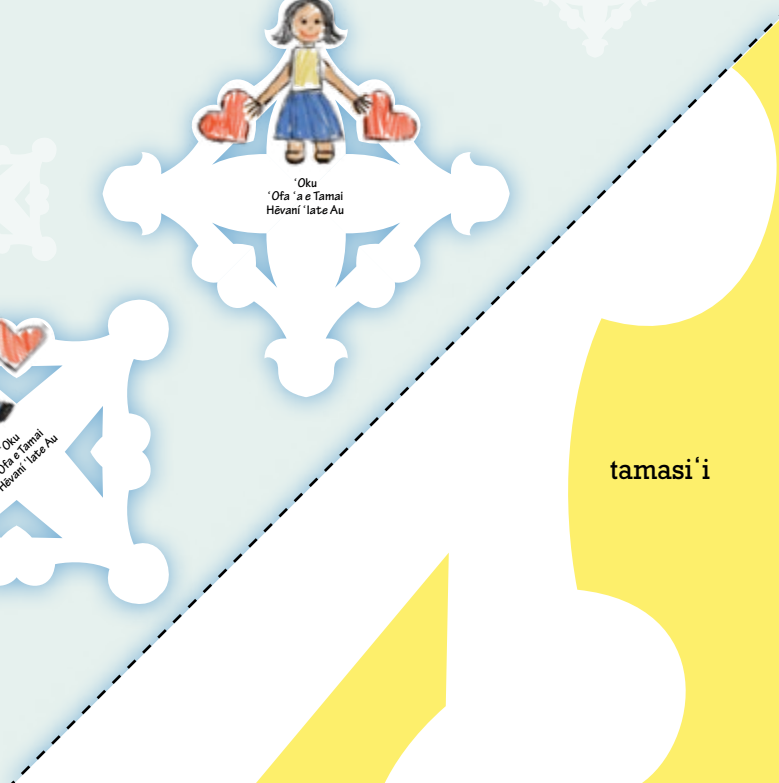
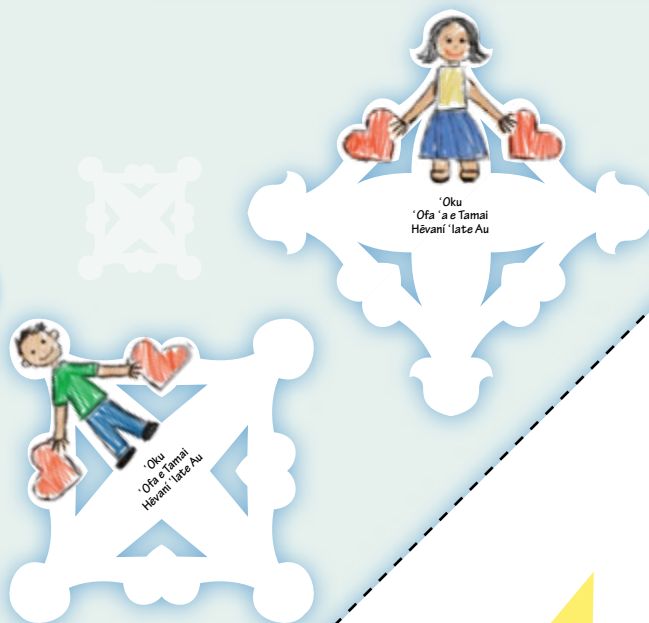
1. Pelu ua ha la'ipepa 8 x 8-inch (20 x 20 cm). 'Osi ko iá pea toe pelu ua tu'o ua.
2. Faka'aonga'i e sīpingá ke kosi ha sinoufeleiki tamasi'i pe ta'ahine. Kosi 'o to'o 'a e kongá 'oku lanu engeengá.
3. Ngāue 'aki ha kala kuleioni pe peni kala ke valivali e fakatātā 'o e ni'ihi 'i he sinoufeleikí. 'E lava ke ke valivali

4. Tohi'i 'i lotomālie he sinoufeleikí 'a e "'Oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate au"' ke fakamanatu atu 'oku 'afio'i 'e he Tamai Hēvaní 'a e me'a kotoa pē kau kiate koe pea 'okú Ne 'ofa lahi 'iate koe.

Ngaahi Fakakaukau ke Talanoa ki ai e Fāmilí

- 'Oku tatau pē 'a e kehekehe 'o e fōtunga mo e lalahi 'o e sinoufeleikí mo e ma'u 'e he fānaú ha ngaahi 'ulungaanga makehe 'o kehe atu pē 'a e fānau takitaha. Hili hono ngaahi 'o e ngaahi sinoufeleikí, 'e lava ke mou taufetongi 'i hono paasi takai 'o e sinoufeleikí 'a e mēmipa takitaha, 'o talaange e ngaahi 'ulungaanga makehe 'o e tokotaha ko iá pea fakahā 'a e 'ofa ki ai. Hili iá pea talaange ki he tokotaha takitaha 'oku 'ilo'i ia 'e he Tamai Hēvaní mo 'ofa ai.
- 'E lava foki ke mou paasi takai ha sio'ata pea fekau 'a e mēmipa takitaha 'o e fāmilí ke sio ki ai ka mou alea'i e ngaahi fakakaukau ko 'ení: Ko e fānau koe 'a e 'Otuá. 'Oku 'ofa lahi 'aupito ho'o Tamai Hēvaní 'iate koe. Na'á ke nofo mo la 'i hēvani kimu'a pea ke toki ha'u ki he māmaní. Ko hono 'uhinga ia 'oku tau ui ai la ko e Tamai Hēvaní. 'Okú Ne fie ma'u ke ke fiefia pea ke foki ange kiate la 'i ha 'aho. 'Okú ke 'ilo fēfē 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate koe?

Ko e Fakamo'oni 'a 'Evelini ki he Temipalé

Fai 'e Miche Barbosa mo Marissa Widdison

Makatu'unga 'i ha talanoa mo'oni

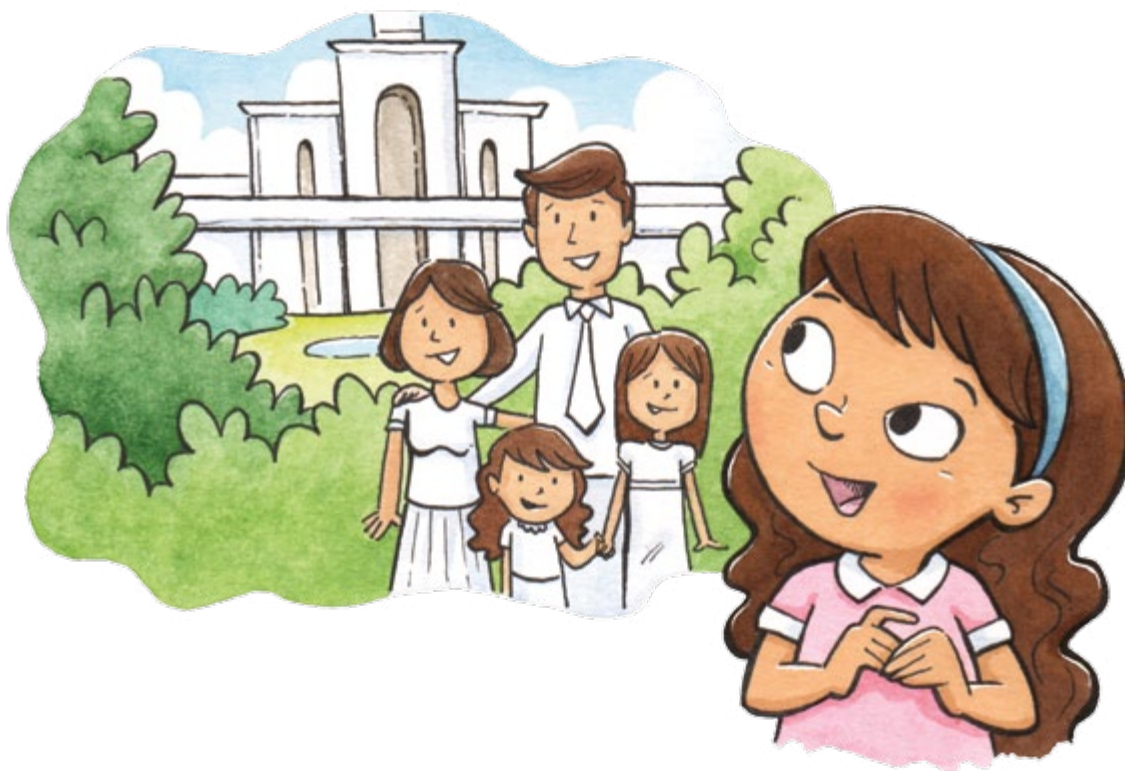
Na'e sai'ia 'a 'Evelini ke 'alu ki he Palaimelí. Na'á ne hikinima ma'u pē ke ne fai e lotú. Na'á ne sai'ia foki ke tokoni ki he'ene kau faiakó.

Ka ko e 'ahó ni ko e fuofua taimi ia ke fai ai 'e 'Evelini ha lea. 'I he'ene lue atu ki mu'a he lokí, na'e ongo'i faikehe hono keté. Pea kamata leva ke tā vave hono mafú.

‘I he a‘u ‘a ‘Evelini ki mu‘á, na‘á ne pehē ange, “Mālō e lelei. Ko hoku hingoá ko ‘Evelini. Ne toki ‘alu homau fāmilí ki he tempalé koe‘uhí ke mau lava ‘o fakataha ‘o ta‘engata.”

Na‘e fakamatala ‘e ‘Evelini ki he fānau Palaimelí ‘a e kofu hinehina na‘á ne tuí. Na‘e hinehina ‘aupito foki mo e tempalé. Na‘á ne talaange kiate kinautolu na‘e sila fakataha ia mo ‘ene ongomātu‘á mo hono tokouá ki he ta‘engatá.

Na'e pehē ange 'e 'Evelini, "Oku ou 'ilo 'oku 'ofa 'a e Tamai Hēvaní 'iate kitautolu. 'Okú ne tuku ke tau ō ki he tempalé ke tau fakataha mo hotau ngaahi fāmilí 'o ta'engata."

Na'e foki mai 'a 'Evelini 'o tangutu ki lalo. Na'á ne ongo'i fiefia. Na'á ne ongo'i hangē na'e ulo ha maama māfana 'o hū atu ki hono sinó. Na'á ne fiefia 'i he'ene 'alu ki he tempalé. ■

Fakamo'oni ki he Temipalé

Na'e talanoa 'a 'Evelini ki hono sila ia ki hono fāmilí 'i he temipalé. Sio angé pe te ke lava 'o 'ilo 'i he loki 'o 'Eveliní ha ní'ihí 'o e ngaahi me'a na'á ne talanoa ki ai 'i he'ene lea he Palaimelí. Te ke lava 'o kumi mo e ngaahi me'a kehe 'oku fufuu'i aí?

NGAAHI ONGOONGO 'O E SIASÍ

Vakai ki he news.lds.org ke ma'u ha ngaahi ongoongo mo ha polokalama faka-Siasi lahi ange.

Ko Hono Tokoni'i e To'u Tupú Ke Nau Hoko ko ha Kau Ako mo e Kau Faiako Ivi Mālohi

Fai 'e Michael Barber

Tokotaha Fa'u Nāunau Fakalēsoni, Potungāue 'a e Lakanga Fakataula'eiki

'Oku fakamamafa'i 'e he nāunau faka-lēsoni fo'ou ma'á e to'u tupú, Ha'u 'o Muimui 'iate Au: Ko ha Ma'u'anga Tokoni Fakaako ma'á e To'u Tupú, e founga 'e fá 'e lava ke tokoni'i lelei ai 'e he mātu'á, kau faiakó, mo e kau takí 'a e to'u tupú ke nau ului ki he ongoongolelei.

Oku tau 'ilo 'i ha fakamatala faka-folofola ki he kei talavou si'i 'a Sisū Kalaisí, na'e 'ilo atu e Fakamo'ui ta'u 12 "i he falelotu lahi, 'oku nofo 'i he ha'oha'onga 'o e kau akonakí, pea na'a nau fanongo kiate ia mo fai 'a e ngaahi fehu'i kiate ia.

"Pea ko kinautolu kotoa pē na'e fanongo kiate iá, na'a nau ofo 'i he'ene potó mo 'ene tali 'a e fehu'i" (Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Luke 2:46–47 [i he Luke 2:46, futinouti c]).

Na'e kau mālohi 'a e Fakamo'uí mei he'ene kei talavou 'i hono ako mo ako'i e ongoongolelei. Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'a e ngaahi tefito'i mo'oni 'o e ongoongolelei 'i he falelotu lahi kiate kinautolu 'oku pehē na'a nau poto mo taukei ange 'iate Iá. Ka ne mahino kiate ia ko e kongá ia 'o e "ngāue 'a ['Ene] Tamaí" ke ako mo ako'i 'a e ongoongolelei (Luke 2:49) pea ko e tefito ia 'o hono misiona fakalangi 'i he māmaní.

'Oku ta'e toe fehu'ia e hoko 'a Sisū Kalaisi ko ha tokotaha ako mo faiako makehe 'o e ongoongolelei, na'a mo 'Ene kei sí'i pē; ka na'á Ne tupulaki 'i he lava ko ia ke mahino

kiate Ia mo Ne ako'i 'a e tokātelinē. 'Oku talamai 'e he folofolá na'á Ne "fai atu mei he 'alo'ofa ki he 'alo'ofa, 'o a'u ki he'ene ma'u 'a hono fonú" (T&F 93:13). 'I hono fakatonutonu ma'u pē 'e he to'u tupú 'enau mo'uí

tupú, "Kuo uiui'i kimoutolu 'e he 'Eiki ke mou tokoni ki hono fakaului 'o e to'u tupú ki he ongoongolelei." ¹ 'I he'etau ako mo muimui 'i he malanga 'a e Fakamo'uí, te tau malava ke poupu'i lelei hotau to'u tupú 'i

KO KALASÍ 'I TENEASÍ, TÁ, E WALTER RANE © IRI

'Oku fakatou tokoni e teuteu fakalaumālié—ako, lotu, mo e 'aukai—ki he faiakó mo e tokotaha akó ke na ongo'i e ivi takiekina 'o e Laumālié.

he 'ahó ni ke fenāpasi mo e me'a 'oku nau 'ilo'i 'oku mo'oni, 'e lava ke nau ului foki mo kinautolu ki he Fakamo'uí mo 'Ene ongoongolelei pea tupulaki 'i he potó ko e "'otu lea ki he 'otu lea, 'a e akonaki ki he akonaki" (2 Nifai 28:30).

'Oku pehē 'e he Kau Palesitenisí 'Uluakí 'i ha fakahinohino ki he nāunau fakalēsoni fo'ou ma'á e to'u

he'enu fonongá ke nau ako, mo'ui 'aki, pea ako'i e ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí. 'E lava ke tau hangē ko e Fakamo'uí, 'o teuteu'i fakalaumālie kinautolu, feau e ngaahi fie ma'u 'a hotau to'u tupú, poupu'i kinautolu ke nau 'ilo'i e ngaahi mo'oni 'o e ongoongolelei, pea fakatukupaa'i kinautolu ke nau ului 'i he'enu ngāue 'i he tuí.

Teuteu Fakalaumālié

Kimu'a pea kamata e ngāue 'a e Fakamo'uí he māmaní, na'á Ne teuteu 'i fakalaumālie Ia 'i He'ene ako fakamātoato, lotu, mo 'aukai. Na'e "tataki atu ['a Sisū] 'e he Laumālié ki he feitu'u maomaonganoá ke ne 'i he 'Otuá" pea "aukai 'i he 'aho 'e fāngofulu mo e pō 'e fāngofulu" (Liliu 'a Siosefa Sāmitá, Mātiu 4:1–2 ['i he Mātiu 4:1, futinouti b]). Hili e 'aukai 'a e Fakamo'uí, na'á Ne fehāngahāngai mo ha ngaahi 'ahi'ahi mei he tēvoló. Ne tokoni 'a e ako kimu'a 'e Sisū 'a e folofolá ke Ne tali 'aki 'a e 'ahi'ahi takitaha e ngaahi veesi mei he folofolá (vakai, Mātiu 4:3–10). Na'e 'ikai ngata pē 'i hono 'ai 'e He'ene teuteu fakalaumālié ke Ne malava 'o lava 'i lelei e 'ahi'ahí lolotonga 'Ene mo'uí, ka ke ako 'i mālohi foki 'a e ongoongoleléi lolotonga 'Ene ngāue 'i he māmaní.

'Oku fie ma'u ha teuteu ia 'oku lahi angé ki hono ako 'i 'o e to'u tupú 'i ha sio fakavave pē ki ha tohi lēsoni 'i ha ngaahi miniti si'i pea tau kamata faiakó. Na'e fekau 'e he 'Eikí, "Oua 'e feinga ke malanga 'aki 'a 'eku leá, kae fuofua feinga ke ma'u 'eku leá" (T&F 11:21). 'Oku tau teuteu fakalaumālie 'aki 'etau ako 'a e folofolá mo e lea 'a e kau palófitā mo'uí 'i he fá'a lotu ke tau 'ilo'i 'a e tokāteline mo'óni. 'I he'etau teuteu he founa ko 'ení, 'e fakamo'óni 'i mai 'e he Laumālie Mā'óni'óni 'a hono mo'óni 'o e tokāteliné pea ue'i kitautolu ke tau manatu 'i e ngaahi me'a ne tau a'usia 'i he'etau mo'uí 'aki e tokāteliné 'a ia 'e lava ke tau vahevahe mo e ni'ihī kehé.

'I he ako 'i 'e 'Esetefani Melelo mei he Siteiki Lima Pelū Sekó 'a e kau finemuí ki he mahu'inga 'o e ma'u

fakahā fakatāutahá, na'e ue'i ia ke ne vahevahe e me'a na'á ne a'usia he'ene fekumi ki ha fakamo'óni 'i hono ta'u 14. Na'á ne fakamo'óni ki he kau finemuí ko e taimi na'á ne lotu fakamātoato ai ke 'ilo'i pe 'oku mo'óni e ongoongoleléi, hangē ne fanafana mai 'aki 'e ha le'o ki hono lotó ha ngaahi lea ne 'ikai teitei ngalo ai: "Esetefani, 'okú ke 'ilo'i 'oku mo'óni. Kuó ke 'ilo'i ma'u pē ia."

'I he'etau ako pea mo'uí 'aki e tokāteline 'oku tau ako 'i, 'oku tau laka

Nofo e Tokangá 'i he Ngaahi Fie Ma'ú

'I he fetalanoa 'aki 'a e Fakamo'uí mo ha talavou pule koloa'ia, na'á Ne fakahā 'i ange 'oku mahino kiate Ia e ngaahi fie ma'u 'anautolu na'á Ne ako 'i. Ne kamata 'aki 'e he talavou ha fehu'i: "Ko e hā te u fai ke u hoko ai ki he mo'uí [ta'engatá]?" Hili hono akonaki 'aki 'e he Fakamo'uí 'a e mahu'inga 'o e talangofua ki he ngaahi fekaú, ne tali ange 'e he talavou, "Kuó u fai [ki he ngaahi fekaú]

'Oku fefakamālohia 'aki e to'u tupú 'i he taimi 'oku nau vahevahe ai 'enua ngaahi a'usia 'i hono mo'uí 'aki e ongoongoleléi.

hake kitautolu ia 'i ha kau faiako pē—'oku tau hoko ko e kau fakamo'óni ki he mo'óni.

Ngaahi Fehu 'i ke Fakalaulau-loto ki ai: *Ko e hā mo ha ngaahi potu folofola kehe 'oku nau fakahā mai na'e teuteu 'i 'e he Fakamo'uí Ia ke faiakó? Kuo takiekina fēfē 'e ho'o ngaahi feinga ke teuteu ke faiakó ke ola lelei ho'o pōpoaki?*

kotoa talu 'eku [kei] si'i." 'I he 'afio 'i 'e Sisū na'e kei 'i ai pē "me'a 'e taha" na'e 'ikai ke ne faí, na'á ne fakatukupaa 'i ai ia ke fakatau atu 'a ia kotoa pē na'á ne ma'ú, 'o tufaki ki he masivá, pea muimui 'iate Ia. (Vakai, Luke 18:18–23.) 'I he taimi 'oku tau lotua ai ke ma'u ha fakahā pea tau 'ilo'i e ngaahi manako, ngaahi 'amanaki, mo e ngaahi holi 'i he loto 'o e to'u tupú,

te tau 'ilo'i—hangē ko hono 'afio'i 'e he Fakamo'uí—'a e founa ke ako'i mo fakatukupaa'i 'aki kinautolu ke nau mo'ui 'aki e ongoongolelé'i ha ngaahi founa fakatāutaha 'oku mahu'ingamālié.

Na'e pehē 'e Palesiteni Poiti K. Peeka, ko e Palesiteni 'o e Kōlomu 'o e Kau 'Aposetolo 'e Toko Hongo-fulu Mā Uá "oku tupu hake [hotau] to'u tupú 'i he kelekele 'o e filí."² Kuo pau ke mahino kiate kinautolu ngaahi mātu'á mo e kau faiakó 'a e ngaahi faingata'a 'oku fehanga-hangai mo hotau to'u tupú. Na'e pehē 'e

Kēvini Toutai, ko ha faiako Lautohi Faka-Sāpate 'o e to'u tupú 'i he Site-iki Kolomupaini Kololató, "He 'ikai lava 'o ako'i e ngaahi faingata'a 'oku fehanga-hangai mo e to'u tupú mei ha tohi lēsoni. Ko ha fakahā fakatāutaha ia 'oku tau ma'u 'i he'etau hoko ko e kau faiakó ke tau laka atu ki mu'a pea malava ke teuteu'i hotau to'u tupú ke nau tau'i 'a Sētane 'i he 'aho takitaha. Kuó u 'osi mamata ai he 'ikai te ke toki 'asi mai pē he Sāpaté mo ha tohi lēsoni 'o fai lēsoni."

'Oku kau fakataha e mātu'á, kau takí, kau 'etivaisá, mo e kau faiakó 'i

hono tokoni'i e to'u tupú ke ako pea mo'ui 'aki e ongoongoleléi. 'I he'etau kumi ki ha ue'i mei he Laumālie Mā'oni'oni, 'e lava ke ola lelei 'etau ako'i e tokāteline ko ia te ne teuteu'i e to'u tupú ki he ngaahi 'ahi'ahi mo e ngaahi faingata'a 'oku nau fehanga-hangai mo iá.

Ngaahi Fehu'i ke Fakalaulauloto ki ai: 'Oku kehe fēfē 'a māmani he 'aho ní mei he taimi na'á ke kei talavou ai? Ko e hā e ngaahi faingata'a 'oku ke sio 'oku fehanga-hangai mo e to'u tupú? Ko e tokāteline fē 'o e ongoongoleléi te ne tokoni'i lelei kinautolu 'i he'enuu fehanga-hangai mo e ngaahi faingata'a, 'i he taimi 'e mahino ai?

'Oku 'a e ngaahi mātu'á 'a e tefito'i fatongia ke tokoni'i 'enuu fānaú ke nau 'ilo 'a e ngaahi mo'oni 'o e ongoongoleléi, pea 'oku 'i ai e fatongia fakafo'ituitui 'o e finemui mo e talavou takitaha ke ului kakato ange. 'Oku poupuu'i 'e he kau takí mo e kau faiakó e ngaahi ngāue ko 'eni.

Fakaafe'i e To'u Tupú Ke Nau 'Ilo'i e Ngaahi Mo'oni 'o e Ongoongoleléi

Na'e ako'i 'e he Fakamo'uí 'Ene kau ākongá 'i he ngaahi founa 'e poupuu'i ai kinautolu ke nau 'ilo'i e mo'oni pea ma'u ha ngaahi fakamo'oni fakatāutaha. Na'á Ne pehē 'i He'ene akonaki ki he kau Nifái:

"Oku hā mai kiate au 'oku mou vaivai, pea 'oku 'ikai fa'a mahino kiate kimoutolu 'a 'eku ngaahi lea kotoa pē 'a ia kuo fekau kiate au 'e he Tamaí ke lea 'aki kiate kimoutolu he taimi ko 'eni.

"Ko ia, mou foki atu ki homou ngaahi 'apí, pea fakalaulauloto ki he ngaahi me'a 'a ia kuó u lea 'akí, pea kole ki he Tamaí, 'i hoku hingoá, koe'uhi ke mahino kiate kimoutolu, pea teuteu homou 'atamaí ki he 'apongipongi'" (3 Nifái 17:2–3).

'Oku lahi hake 'a e me'a ke fakahoko 'i he akonaki faka-Kalaisí 'i hano fai pē 'o ha fakamatala. 'Oku kau ai 'a hono tataki 'o e to'u tupú ke mahino kiate kinautolu e tokāteliné. Neongo 'e ala 'ahi'ahi'i kinautolu ke fakamatala'i ange 'a e ongoongoleléi kiate kinautolu, ka 'e ola lelei ange 'etau faiakó 'i he'etau tokoni ke nau kumi pē 'e kinautolu e ngaahi talí, 'o lava ke ma'u ai ha'anau ngaahi fakamo'oni,

FAITÁ 'A CHRISTINA SMITH

pea ako'i ai kinautolu ke kumi ha ngaahi tali 'o ka 'i ai ha'anau toe ngaahi fehu'i kehe. Hangē ko hono fakamamafa'i 'e he nāunau fakalē-soni fo'ou ma'á e to'u tupú, *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au: Ko ha Ma'u'anga Tokoni Fakaako ma'á e To'u Tupú*, 'e lava foki ke tau fakaafe'i kinautolu ke vahevahe mai 'enau ngaahi a'usia 'i hono mo'ui 'aki e ongoongolelei' mo fakamo'oni'i ki honau to'u 'a e ngaahi me'a 'oku nau 'ilo' 'oku mo'oni.

Ne toki fai 'e 'Eletā Kimi B. Kalake, ko e Fitungofulu Faka'ēlia mo e palesitēni 'o BYU-Aitahoó, ha tala-noa kau ki ha kōlomu 'o e kau tikoní ne nau alea'i 'a e lotú mo 'enau 'eti-vaísá. Ne fakafokifā e hikinima hake e palesitēni 'o e kōlomú mo pehē ange, "Oku ou fai ha fehu'i ki he kōlomú. Ko homou toko fiha nai 'e loto fiemālie ke tukupā ke lotu he pongipongi mo e efiafi he 'aho kotoa pē he uiké ni?" Ne hikinima kotoa e kau mēmipa 'o e kōlomú tuku kehe pē ha talavou 'e toko taha na'e 'ikai ke ne fakapapau'i pe te ne lava 'o faka-hoko e tukupaá. Ne tangutu e 'etivaísá 'o sio kae ako'i 'e he kau mēmipa 'o e kōlomú e lotú ki he tokotahá, mo tokoni'i ia ke ne ma'u ha loto falala ke tali e tukupaá.

Ngaahi Fehu'i ke Fakalaulau-loto ki ai: *Ko e hā ha ngaahi founga kuó ke fakatokanga 'i ai hano pou-pou' 'e he kau faiakó 'a kinautolu he kalasí ke kau mālohi mai ki he ako 'oku fai? 'E lava fēfē ke ke tokoni' 'i e to'u tupu 'oku mou ngāue ke fakatupulaki ha 'ulungaanga 'aki hono ako 'o e ongoongolelei? Ko e hā ha ngaahi founga kehe, mavahe mei he fealēlea 'aki, ke fakakau mai ai e to'u tupú 'i hono ako 'o e ongoongolelei?*

Poupou'i e Ului

Ko e fakauluí 'oku fakahoko ia 'i hono kotoa 'o 'etau mo'uí pea 'oku fakatou kau ki ai 'a hono ako pea mo hono mo'ui 'aki 'o e ongoongolelei' 'i he 'aho kotoa pē. 'Oku mahulu atu 'a e uluí 'i hono 'ilo' 'i pē

'o e ongoongolelei, "kuo pau ke tau ngāue pea hoko 'o a'usia ha me'a."³ Hili hono ako'i 'e he Fakamo'uí 'a e manava'ofa 'a e tangata Samēlia lelei ki He'ene kau ākongá, na'á Ne fakatukupaa'i kinautolu, "Alu koe, peá ke fai pehē pē" (Luke 10:37). Na'á Ne poupou'i kinautolu ke nau mahulu hake 'i ha kau fanongo pē ki he folo-folá pea ke nau ngāue'i 'Ene ngaahi akonakí 'i he tui.

Kuo pau ke tau poupou'i e to'u tupú ke mo'ui 'aki faivelenga e ongoongolelei' he 'oku 'ikai fa'a hoko e fakauluí 'i ha momeniti pē 'e taha 'oku fai ai ha faiako. 'Oku lelei taha 'ene hoko 'a e fakauluí 'i he taimi 'oku mahino ai ki he to'u tupú 'a e tokāteline mo'oni' pea nau fokotu'u ha ngaahi sīpinga hono ako 'o e ongoongolelei' mo e mo'ui angatonú, 'o hangē ko 'etau poupou'i kinautolu 'i he *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au* ke nau fakahokó.

Na'e pehē 'e Kilisitā Uōniki, ko ha palesitēni 'o e Kau Finemuí 'i he Siteiki 'Alapahoe Kololató, "Oku fehangahangai e to'u tupu 'o e 'aho ní mo ha ngaahi faingata'a lahi ne u toki fanongo pē ai 'i he'eku fu'u lahi haké. Ne lahi taha hono fakatupulaki 'eku fakamo'oni' he'eku mavahe mei 'api 'o nofo toko taha peé 'o u lava ai ke ngāue'i pea faka'aonga'i e ngaahi me'a ne u ako he ngaahi kalasi 'a e Kau Finemuí. 'E tokoni hono 'oange 'o e ngaahi tukupā mo e ngaahi faingamālie ke ngāue 'aki 'e he to'u tupú 'enau tuí ke fakatupulaki e ngaahi tefito 'o 'enau fakamo'oni' 'i he'enua kei ta'u si'i angé."

'Oku 'ikai ko e tukupā pē 'o e fakauluí ke tau ako 'a e ongoongolelei' ka ke tau liliu foki koe'uhí ko e me'a kuo tau akó. 'Oku fie ma'u ke tau tokoni'i hotau to'u tupú ke mahino kiate kinautolu he 'ikai hoko 'a e "fu'u liliu lahi" ('Alamā 5:14) 'o e lotó he taimi pē ko iá, ka 'e hoko māmālie ia 'i he'enua fakatupulaki ma'u pē e 'ulungaanga ke fai 'aki e akó, lotu ma'u ai pē, mo tauhi e ngaahi fekaú. 'I he'enua fai e ngaahi me'á ni, te nau fakatokanga'i 'e liliu

'enau ngaahi holí, ngaahi tō'ongá, mo e ngaahi ngāue ke hā mei ai e finangalo 'o e Tamai Hēvaní.

Ngaahi Fehu'i ke Fakalaulauloto ki ai: *Ko e hā e ngāue ne fakahoko 'i ho fakauluí 'e ho'o ngaahi feinga ke ako mo mo'ui 'aki e ongoongolelei? Kuo fakamālohia fēfē nai koe 'e he mātu'á mo e kau faiako mo e kau taki 'o e Siasí?*

Ko Hono Poupou'i Hotau To'u Tupú

'Oku fakafofonga 'i he *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au* ha konga pē 'o e ngāue ko ia ke poupou'i e to'u tupú. "Oku 'a e ngaahi mātu'á 'a e tefito 'i fatongia ke tokoni' 'enau fānaú ke nau 'ilo' 'a e Tamai Hēvaní mo Hono 'Alo ko Sīsū Kalaisí,"⁴ 'o fakalahi atu ia ki he fatongia fakafa'ituitui 'o e to'u tupu takitaha ke ne ului kakato ange. 'E lava 'e kitautolu 'oku ngāue mo e to'u tupú 'o poupou'i e ngaahi mātu'á pea muimui 'i he sīpinga 'a e Fakamo'uí 'i he taimi 'oku tau teuteu fakalaumālie aí, nofo e tokangá 'i he ngaahi fie ma'u 'a e to'u tupú, fakaafe'i kinautolu ke nau 'ilo' 'i e ngaahi mo'oni' 'o e ongoongolelei, pea 'oange ha ngaahi faingamālie ke nau ngāue 'i he tuí pea fakaului ai kinautolu. 'I he'etau feinga ke muimui 'ia Sīsū Kalaisí, oku tau hoko ai ko ha kau ako mo ha kau faiako lelei ange, pea 'oku tau tokoni'i ai e kau taki 'o hotau tukui koló mo hotau Siasí ki he kaha'ú ke nau hoko mo kinautolu ko ha kau ako mo ha kau faiako ivi mālohi. ■

MA'U'ANGA FAKAMATALÁ

1. *Ko Hono Ako'i e Ongoongolelei 'i he Founga 'a e Fakamo'uí* (ko ha fakahinohino ki he *Ha'u 'o Muimui 'Iate Au: Ko ha Ma'u'anga Tokoni Fakaako ma'á e To'u Tupú*, 2012), 2.
2. Boyd K. Packer, "Fale'i ki he To'u Tupú," *Liahona* mo e *Ensign*, Nōv. 2011, 16.
3. Dallin H. Oaks, "Ko e Tukupā ke Hoko 'o Pehē," *Liahona*, Sānuāli 2001, 40; *Ensign*, Nōv. 2000, 32.
4. *Tohi Tu'utu'uni Fika 2: Ko Hono Pule'i 'o e Siasí* (2010), 1.4.1.

Ki ha fakamatala lahi ange kau ki he nāunau fakalēsoni fo'ou ma'á e to'u tupú, vakai ki he lds.org/youth/learn.

'Oku Fakahoko 'e he Siasí 'a e Nāunau Fakalēsoni Fo'ou ma'á e To'u Tupú ki he 2013

FAITĀ 'A TJ THOMAS

E kamata he māhiná ni hono fakahoko kakato 'e he kau faiako mo e kau taki 'i he Siasí kotoa 'a e nāunau fakalēsoni fo'ou ma'á e to'u tupú ko e, *Ha'u 'o Muimui Tate Au: Ko ha Ma'u'anga Tokoni Fakahoko ma'á e To'u Tupú*, 'a ia ne 'uluaki fakahā 'i ha tohi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí 'i Sepitema.

'E lava ke ma'u 'e he kau faiako mo e kau taki 'o e Kau Finemuí, Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné, mo e Lautohi Faka-Sāpaté e ngaahi lēsoní 'i he lea fakafonua 'e 23 'i he lds.org/youth/learn, 'E lava ke paaki kotoa e ngaahi lēsoní. 'Oku totonu ke fetu'utaki 'a kinautolu 'oku 'ikai ha'anau 'Initaneti ki he'enau taki lakanga fakataula'eiki fakalotofonua ke 'ilo'i pe 'e founa fēfē hono fakahoko 'o e *Ha'u 'o Muimui Tate Au* 'i honau feitu'ú.

'Oku pehē 'i he tohi 'a e Kau Palesitenisí 'Uluakí, "[Oku fakataha 'i 'e he nāunau fakalēsoni fo'ou e ngaahi tefito 'i tokāteline 'o e ongoongolelei pea pehē ki he ngaahi tefito 'i mo'oni 'o e faiako 'i he founa 'a e Fakamo'uí.] 'Oku mau falala te [ne]

faitāpuekina e to'u tupú 'i he'e-nau feinga ke ului kakato ki he ongoongolelei 'o Sisū Kalaisí.

'I he *Ha'u 'o Muimui Tate Au*, 'oku vahe ha tefito fakatokāteline ki he māhina takitaha 'o e ta'ú, pea 'e ako 'e he ngaahi kalasi kotoa 'o e Lautohi Faka-Sāpaté, Kau Finemuí, mo e Lakanga Taula'eiki Faka-Ēloné 'a e tefito ko iá 'i he māhina ko iá.

'Oku konga fā e lēsoni takitaha: teuteu fakalaumālie ma'á e kau faiakó, ngaahi fakakaukau ke fakafe'iloaki 'aki e tefitó, ngaahi fakakaukau pau ki ha 'ekitiviti, mo ha konga ke fakafe'i e to'u tupú ke fai ha ngāue. 'Oku kole ki he kau faiakó ke fekumi ki he ue 'i 'a e Laumālie 'i hono fili mo liliu e ngaahi lēsoni ke fe'unga 'o makatu'unga 'i he ngaahi fie ma'u 'a 'enau kau akó.

'Oku 'i he uepisaiti foki ha ngaahi vitio 'aonga 'oku nau fakamatala 'i e founa fakahoko 'o e nāunau fakalēsoni fo'ou, ngaahi fakakaukau ki hono teuteu 'o ha ngaahi 'ekitiviti ako fakamānako, mo ha tohi fakahinohino fo'ou ko e, *Ako 'i e Ongoongolelei 'i he Founa 'a e Fakamo'uí*. ■

Lolotonga e kau atu 'a e kāingalotu 'o e Siasí ki he Nima Fietokoni 'a e Māmongá 'i ha ngaahi ngāue 'i Afilika katoa, na'a nau fakahoko ai ha tokoni mahu'inga, fa'ufa'u ha ngaahi vā fetu'utaki mo e ngaahi tui fakalotu kehé, fakatupu hano fakatokanga 'i 'o e Siasí, pea langa hake 'enau ngaahi fakamo'oni ki he 'ofa faka-Kalaisí.

'Aho Ngāue Tokoni Fakata'u hono Ono 'i Afiliká katoa

Ne fakatahataha mai 'i he 'aho Tokonaki, 18 'o 'Aokosi 2012, ha Kāingalotu 'e lauiafe 'i honau tukui koló 'i ha ngaahi fonua 'i 'Afilika ne laka hake he onó, ke kau ki he 'Aho Nima Fietokoni 'a e Māmongá hono onó 'i 'Afilika katoa, 'a ia 'oku fakahoko fakata'u.

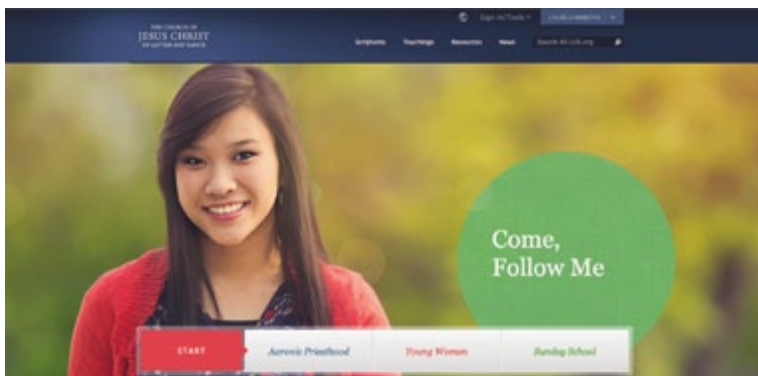
Na'e tohi 'a 'Eletā C. Teli Uona, ko e faifekau 'i he fetu'utaki mo e kakaí 'i ha 'i-meili 'o pehē, "Ne 'alu atu e ngaahi uōti mo e ngaahi koló fakakātoa ke fakahoko ha ngāue tokoni mahu'inga. Ne nau uki mai ha ngaahi hoa ngāue; na'a nau fili e ngaahi ngāue ko ia na'e mahu'inga tahá, neongo hono faingata'á. Ne tokolahi 'aupito e ha'u ko e fie tokoni, pea na'a nau fakakaungāme'a mo'oni ma'á e Siasí."

Ko e fakamatala 'eni 'a 'Eletā 'Atesina J. 'Olukani, talēkita 'o e fetu'utaki mo e kakaí ma'á e 'Ēlia 'Afilika Hihifó 'o kau ki he 'aho ngāue tokoni, "Ko e founa faingofua taha ia 'e lava ke tau tali 'aki ki he ui 'a e palōfitá ke anga'ofa ki hotau kaungā'apí, ke tokoni ki he'enau fie ma'ú, ke foaki atu kae 'ikai ko e ma'u mai. Ko e founa faingofua taha ia ke malanga 'aki e ongoongolelei—'i he fa'ifa'itaki'anga."

Faka'aonga 'i e Lea Fakafonua 'e 20 he Mormon.org he Taimi ni

'Oku ma'u he taimi ni e Mormon.org 'i he lea fakamatala 'Amēniá, Sepuano, Siaina, Hōlani, Pilitānia, Falanisē, Siamane, 'Initonēsia, 'Itali, Siapani, Kōlea, Lativia, Pōlani, Potukali, Lūsia, Sipeini, Sueteni, Takāloka, Taileni, mo e faka-lukuleini.

'Oku poupou'i e kakaí fakafaitu'itaki ke fa'u 'enau fakamatala fakatāutahá 'i he Mormon.org 'i he lea fakafonua 'oku nau fie ma'ú pea vahevahe ia mo e ni'ihni kehé.

Ko e Ngāue Totonu 'o e 'Aló'ofá

Ne ongo 'aupito kiate au ha ongo fakamatala 'i he makasini 'o 'Epeleli 2012: ko e fakamatala 'a 'Eletā Tēvita A. Petinā, "Ko e Fakaleleí pea mo e Fononga Faka-matelié" (pees 12), mo e fakamatala 'a Kulisitini Nikolo Kātoni ko e "'Aló'ofa Fakaofó" (pees 10). Ne faka'ofa'ofa hono tali 'eku ngaahi fehu'i kau ki he ngāue 'o e 'aló'ofá 'i he'etau mo'ui fakamatelié mo 'etau tulifua ki he mo'ui ta'engata. 'Oku ou fakamālō ko e ongo fakamatala ni—kuó na fakalahi 'a e mahino 'oku ou ma'ú, pea 'oku ou toutou fakalaululoto pē ki ai.

'Imanuela 'Atu-Siami, Kana

Fakatonutonu

'I he Pōpoaki 'a e Kau Palesitenisī 'Uluakí 'i Sānuali 2012, "Ko e Mo'ui Mahutafeá," ne 'ikai ke mau fakahā atu ko e lea ai na'e fai ia 'e Mei Ane Latimasa. 'Oku ma'u e leá he peesi 5 'o e *Liahoná*. 'Oku pehē 'i he lea totonu 'a Misisi Latimasa, "Taimi 'e ni'ihi ko e loto to'á 'a e ki'i le'ó ko ia 'oku pehē mai 'i he faka'osinga 'o e 'ahó, 'Te u toe feinga pē 'apongipongi.'" 'Oku hā 'eni 'i he *Courage Doesn't Always Roar* (2009) mo e ngaahi tohi kehe pē. 'Oku mau kole fakamolemole atu 'i he ta'omia 'iate kimautolú.

'Oku ma'u 'i he makasini ko 'eni ha ngaahi fakamatala mo e 'ekitivití 'e malava ke ngāue 'aki ma'á e efiafi fakafāмили 'i 'apí. Ko e ni'ihi 'eni 'o e ngaahi sippingá.

"Ko e 'Apsia ki he 'Otuá ko e Kamata'anga ia 'o e Potó," peesi 20: Fakakaukau'i hano alea'i 'o e potó 'o māmaní 'i hono fakafehoanaki ki he potó 'o e 'Otuá. Mahalo te ke fie lau 'a e 2 Nifai 9:28–29 pea fakakaukau ki ha ngaahi tu'unga 'oku kehe ai 'a e potó 'o māmaní mei he potó 'oku akonaki 'aki 'e he ongo-ongolelé. Fili 'a e hala te ke fou ai 'i he tu'unga takitaha.

"Kaveinga 'o e Mutualé ki he 2013," peesi 50: Lau e ngaahi fakamatala 'a 'Elaine S. Tolotoni mo Tēvita L. Peki kau ki he kaveinga 'o e Mutualé ki he 2013. Fakakaukau'i ha ngaahi founa laku fakakaukau 'e lava ke tokoni ai e mēmipa takitaha 'o e fāmilí 'i hono ngaohi 'o 'api ke hoko ko ha potu mā'oní'oní. Mahalo te ke fie faka'alí'ali ha fakatātā 'o e tempale 'i homou fonuá pea fokotu'u ha taumu'a ke ō fakafāмили ki he tempalé.

"Hokohoko Atu Pē Hono Akó," peesi 56: Fakakaukau ke fakahoko ha

faka'alí'ali talēniti faka-fāмили. Fokotu'u ange ke ha'u e mēmipa takitaha 'o e fāmilí kuó ne mateuteu ke vahevahe ha fa'ahinga potó pe fai ha fa'ahinga me'a. Ko 'ene 'osi iá pea lau e fakamatala ko e "Hokohoko Atu Pē Hono Akó" pea alea'i pe 'e lava fēfē 'e hono toutou ako mo vahevahe 'o e ngaahi talēniti 'o faitāpuekina ai 'a kinautolu 'oku tau feohí.

"Ko e Fakamo'oni 'a 'Evelini ki he Tempalé," peesi 70: Fakakaukau'i ke fa'ufa'u ha kumi koloa ko e "fakamo'oni fakafāмили". Tuku takai holo ha 'ū fakatātā he lokí pea 'ai ke tātaki mai 'e he kau mēmipa 'o e fāmilí e ngaahi fakatātā ko ia 'oku nau tui ki ai (hangē ko 'eni: ngaahi tā homou fāmilí, ko e tempalé, Palesitini Tōmasi S. Monisoni, papitaisó, la'ipepa fakafonu vahehongofulú, ko ha talavou pe finemui 'oku teunga taau). Faka'osi 'aki ha'amou alea'i hono 'uhinga 'oku mou tui ai ki he ngaahi fakatātā takitaha ko 'eni.

Ngaahi Lēsoni 'i he Fakapo'ulí

'Oku fa'a ta'enonga ma'u pē 'ema ki'i ta'ahine ko Sūliá lolotonga 'emau efiafi faka-fāмили 'i 'apí, pea 'i he 'aho 'e taha 'i 'Okatopa na'á ne pehē mai, "Kuo te'eki ai ke fai ha'atau efiafi fakafāмили 'atautolu 'i he fakapo'ulí. 'Ai mu'a ha'atau efiafi fakafāмили pehē, fakamolemole?" Ne ma filifi pe ko e hā e me'a 'e lava ke ma ako'i ange ki ai 'i he fakapo'ulí pea te ma ako'i fēfē ia.

Ne ma tamate'i e māmá pea mau nofo fakapo'ulí. Ne fakamo'ui leva 'e hoku huse-pāniti 'ene telefoni to'otó'ó pea kamata ke ne faiako fekau'aki mo e Maama 'a Kalaisi. Na'á ne fakatātaa'i e founa 'e lava ai 'e he Maama 'a Kalaisi 'o 'omi kitautolu mei he fakapo'ulí pea tataki kitautolu ke tau foki atu kiate la. Na'e 'ikai ke fu'u ulo lahi e maama mei he telefoni, ka na'e fe'unga pē ke mau lava 'o sio.

'I he tamate'i fakataimi 'e he telefoni 'a e māmá 'iate ia peé, na'e lava ke ma faka'alí'ali ai ki he'ema ki'i ta'ahiné e me'a 'e hoko ki he'ema mo'ui ta'e kau ai 'a e Fakamo'ui, 'a Sīsū Kalaisi. Ne ongo mālohi e Laumālié, pea na'e loto 'apsia 'aupito 'ema ki'i ta'ahiné. A'u ki he taimi ni 'okú ne kei manatu'i pē 'emau efiafi fakafāмили 'i 'apí manakoa tahá mo e pōpoaki ne ako'i ai.

Valakuila Lima tosi Sanitosi, Palāsila

KO E LĒSONI MINITI-'E-NIMÁ

Fai 'e Christopher James Smith

I he faka'osinga 'o hoku ta'u faka'osi 'i he 'univēsítí, na'e fie ma'u ke u kau atu ki ha tånaki tu'unga 'a ia 'e ma'u ai 'e he kau tånaki tu'unga fo'ou honau mata'itohí mei ha tokotaha ne 'a'ahi fakapule'anga mai pea nau tui e teunga angamahení ko ha tatá mo ha pulupulu. Na'á ku nofo 'o 'amanaki atu ki he momeniti ko 'ení, ko ha kãtoanga 'i 'o ha ngaahi ta'u ako faingata'a 'e fã. Na'á ku ma'u ha tohi mei he 'univēsítí 'i he pongipongi 'o e kãtoangá, ka na'e 'ikai ke u fakaava ia.

Na'e kamata 'a e ouau fakalångilangí 'i he 1:30 ho'ataá, pea ne u 'osi alea 'i ke fai ha faitã kimu'a pea kamatã. Ko e me'apangó, na'e 'i ai ha laine lóloa ki he faitã, peá u vakai atu ki he uasí kuo ofi e taimi ke kamata ai e polokalama tånaki tu'ungá. Ka kuo fuoloa 'eku tatalí peá u kíkivoi pē ke 'ai hoku taá. Ne faifai pea 'osi kuo toe pē 'a e miniti 'e 10 pea kamata e tånaki tu'ungá, na'á ku lele atu leva ki he holó.

I he taimi na'á ku a'u atu aí, kuo tãpuni e matapaá ia pea 'i ai mo ha kau tangata le'ó. Na'á ku kole ange ke u hū ki loto, ka na'e 'ikai tali 'e he kau le'ó, 'o nau talamai na'e pau ke u 'i heni 'i ha miniti 'e 15 ki mu'a 'i he fakanofonofó. Ko e fuofua taimi ia na'á ku fanongo ai ki ha fa'ahinga tu'utu'uni pehē, pea ne u fakafekiki mo kinautolu. Ka na'e 'ikai 'unua ai e kau tangata le'ó. Na'á ku ngãue 'i ha ta'u 'e fã ke ma'u ai 'a e mata'itohi ko 'ení, pea na'e 'ikai te u lava ke ma'u ia 'i he ouau fakalångilangí. Na'e pau ke u tangutu 'i he nofo'anga 'i 'olungá fakataha mo e kau mamatã.

I he taimi na'á ku foki ai ki 'apí 'o fakaava hake 'a e tohi na'á ku ma'u 'i he pongipongi ko iá, na'á ku lau ha fakahinohino mahino 'aupito ke u 'i hoku nofo'angá 'i ha miniti 'e 15 kimu'a, ka 'ikai he 'ikai ngofua ke u hū ki loto. Na'á ku ongo 'i 'o hangē ko ha taha e kau tãupo'ou vale 'i he talanoa fakatãtã 'a e Fakamo'uí:

*Na'á ku tōmui
ki he faka-
nofonofó 'aki
ha miniti pē 'e
nima. Me'a ní
'e ta'ofi au 'e ha
ki 'i taimi pehē
mei he'eku kau
atu ki he'eku
tånaki tu'unga
'osi mei he
'univēsítí.*

“Pea lolotonga 'enau 'alu [‘a e kau tãupo'ou valé] ke fakataú, mo 'ene ha'u 'a e tangata ta'ané; pea ko kinautolu na'e teuteú na'e hū mo ia ki he ta'ané: pea tapuni 'a e matapaá.

“Hili iá, mo 'ene ha'u foki 'a e kau tãupo'ou na'e 'alú, 'o nau pehē, 'Eiki, 'Eiki, to'o kiate kinautolu.

“Ka na'e lea ia, 'o pehēange, 'Oku ou tala mo'oni atu kiate kimoutolu, 'oku 'ikai te u 'iloa kimoutolu” (Mãtiu 25:10–12).

Neongo 'e ngali ne tōtu'a e nunu'a 'o ha fehalaaki si'isi'i pehē ke ta'ofi au mei ha kãtoanga mahu'ingá, ka 'oku ou 'ilo'i 'oku pehē pē 'etau ngaahi filí mo e ngaahi nunu'á. I he taimi 'oku ou to'o hake ai ha mui 'akau 'e taha 'o e va'akau mei he kekelelé, 'oku ou toe to'o hake ai mo e mui 'akau 'e tahá. 'Oku pehē pe ha fa'ahinga filí, he 'oku 'ikai ngata pē 'i he'eku filí 'a e ngãue ka 'oku kau foki mo e nunu'a 'oku muimui mai aí—neongo pe ko e hã e nunu'a ko iá.

'Oku fie ma'u 'e Sētane ke tau tokanga pē ki he ngaahi filí kae tukunoa 'i e ngaahi nunu'á. 'Okú ne fa'a fakatauele 'i kinautolu ke tau nofotaha pē ki he 'etau ngaahi fie ma'u fakaesinó, “[‘a e] holi fakakakanó” (2 Nifai 2:29), mo e fakafiemalie 'i he taimi pē ko iá.

I he tafa'aki 'e tahá, 'okú finangalo 'etau Tamai Hēvaní ke nofotaha 'etau tokangá ki he fiefiá mo e ngaahi tãpuaki ta'engatá. 'Okú Ne finangalo ke tau fakakaukau ki he ngaahi nunu'á 'i he taimi 'oku tau fakahoko ai e ngaahi filí pea ke hoko e ngaahi nunu'á ko e kongá ia 'o 'etau taumu'a ngãue: “Oku nau tau'atãina ke filí 'a e tau'atãiná mo e mo'ui ta'engatá, tu'unga 'i he Fakalaloa lahi 'o e fa'ahinga kotoa 'o e tangatá, pe filí 'a e pōpulá mo e maté.” (2 Nifai 2:27).

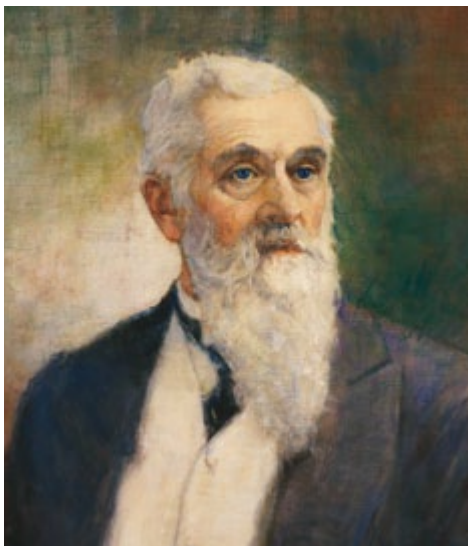
Neongo 'oku 'ikai ke u hounga'ia 'i he mole 'a e faingamãlie ki hono ma'u fakalångilangi hoku mata'itohí, ka 'oku ou hounga'ia 'i hono ako 'i au 'e he 'ausia ko 'ení 'i he tu'unga 'o e ta'engatá—ke 'oua na'á ku teitei fai ha filí te ne ta'ofi hono talitali lelei au 'e he 'Eiki Ta'ané. Koe'uhi ke 'oua na'a ta'ofi au 'aki 'a e “'oku 'ikai te u 'iloa 'a kimoutolu,” 'oku ou feinga ke fai ha ngaahi filí te ne 'ai au ke u fanongo ki Ha'ane folofola mai, “Hū koe ki he fiefi'anga 'o ho'o 'eikí” (Mãtiu 25:21). ■

TA FAKATĀĀA! E R. T. BARRETT

SIOSEFA SĀMITA

Na'e ta'u 14 'a **Siosefa Sāmīta** 'i he taimi na'á ne **lotu** ai ke 'ilo'i 'a e siasi na'e mo'oní. Na'e hā kiate ia 'a e Tamai Hēvaní mo Sīsū Kalaisi, peá ne 'ilo'i ai na'e 'ikai ma'u kakato e mo'oní 'e ha siasi 'i he māmaní. Na'e tokoni 'a Siosefa ki hono toe fakafoki mai 'o e ongoongolelei mo'oni 'a Sīsū Kalaisí peá ne hoko ko e 'uluaki palōfita 'o e ngaahi 'aho kimui ní. Ko e kongá 'o 'ene ngāué 'a hono liliu 'o e Tohi 'a Molomoná mei he **ngaahi peleti koulá** mo hono tatakí 'o e Kāingalotú ke langa 'a e 'uluaki tempale 'i he kuonga fakakosipeli ko 'ení, 'a ia ko e **Tempale Ketilaní**.

Hili e fe'iloaki 'a ha faifekau 'o ha siasi kehe mo Palesiteni Lolenisou Sinou, na'á ne tohi 'o pehē: “Ko hono fofongá ko ha mālohi ia 'o e melinó; ko 'ene 'i aí ko ha tāpuaki 'o e melinó. Na'e 'ikai ke ngata pē 'i he hā mei he nonga hono fofongá ko e 'tefito ia 'o e lotu liló,' ka ko e nofo'anga foki ia 'o e ivi fakalaumālié. . . . Ne 'alu hake 'iate au 'a e ongo makehe, “ko e potu toputapu 'eni na'á ku tu'u aí.” Vakai, “Pikale, Tēnipi, mo e Fakamo'oní: Ue 'i Fakalaumālie mei he Mo'ui mo e Ngaahi Akonaki 'a Lolenisou Sinoú,” peesi 12.

SIASI 'O
SĪSŪ KALAISI
'O E KAU MĀ'ONFONI
'I HE NGA'HI 'AHO
KIMUI NĪ

4

2

TONGAN